МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

На правах рукопису

СТЕПАНЕНКО ОКСАНА ВАСИЛІВНА

УДК 343.2.01 (477)

ПРИНЦИП ДОЦІЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Підгородинський Вадим
Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент

Одеса – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП..... 4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ДОЦІЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ..... 13

1.1. Категорія «доцільність» в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України..... 13

1.2. Поняття та зміст принципу доцільності у кримінально-правовій доктрині 44

1.3. Генезис принципу доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України..... 69

Висновки до першого розділу..... 90

РОЗДІЛ 2. ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ДОЦІЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ 93

2.1. Місце принципу доцільності в системі принципів кримінального права. 93

2.2. Принцип доцільності у кримінально-правовій кваліфікації злочинів..... 117

2.3. Принцип доцільності та інститут звільнення від кримінальної відповідальності 128

2.4. Принцип доцільності при призначенні покарання 147

Висновки до другого розділу..... 168

РОЗДІЛ 3. ПРИНЦИП ДОЦІЛЬНОСТІ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНІЙ ПРАВОВТВОРЧОСТІ..... 171

3.1. Реалізація принципу доцільності при здійсненні криміналізації..... 171

3.2. Реалізація принципу доцільності в кримінальній правотворчості 186

Висновки до третього розділу 197

ВИСНОВКИ..... 199

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 206

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ВСУ – Верховний Суд України

ЗУ – Закон України

КК – Кримінальний кодекс

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

ППВСУ – Постанова Пленуму Верховного Суду України

ВСТУП

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку української держави особливого значення набуває здійснення якісного реформування вітчизняного кримінального законодавства в напрямку впровадження міжнародних стандартів захисту прав та свобод людини та гармонізації з законодавством європейських країн. Зазначене реформування потребує наукового супроводження, адже без розуміння базових категорій кримінально-правової науки не можна розраховувати на успішне вирішення її першочергових проблем. Саме тому сьогодні, як ніколи, важливим є дослідження принципів кримінального права, які є фундаментом при здійсненні кримінально-правового регулювання.

Проблема принципів кримінального права була та залишається в центрі уваги юридичної науки і викликає особливий інтерес учених. Поряд з цим залишаються малодослідженими окремі принципи кримінального права, серед яких і принцип доцільності, що в умовах реформування кримінального законодавства відчувається як ніколи.

Необхідно виходити з того, що застосування принципу доцільності дає можливість досягнути компромісу між загальними вимогами кримінального закону і конкретними обставинами та тенденціями розвитку кримінального права в напрямку досягнення його цілей та завдань.

Будучи керівною ідеєю, принцип доцільності в кримінальному праві визначає результативність закону про кримінальну відповідальність, адже без його врахування та належного застосування неможливо досягти тих цілей та завдань, які стоять перед Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Принцип доцільності повинен бути фундаментом при розгляді теоретичних та практичних питань в кримінально-правовій сфері.

Незважаючи на значимість принципу доцільності як для правотворчої, так і правозастосовчої діяльності в сфері кримінального права, зазначеному

принципу не приділено належної уваги в рамках кримінально-правових досліджень. У науковій юридичній літературі окремі питання принципів кримінального права та принципу доцільності зокрема розглянуті такими вченими, як: М.В. Бавсун, М.І. Бажанов, Д.О. Балобанова, Ю.В. Баулін, Р.С. Бурганов, В.О. Гацелюк, І.М. Гнатів, С.К. Гогель, П.С. Дагель, Л.В. Іногамова-Хегай, С.Г. Келіна, Ю.Ю. Коломієць, М.Й. Коржанський, О.І. Коробєєв, Г.А. Крігер, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнецова, С.Я. Лихова, В.В. Лунєєв, В.С. Малишев, А.І. Марцев, П.С. Матишевський, А.А. Митрофанов, А.А. Музика, І.Г. Набієв, В.О. Навроцький, А.А. Піонтковський, Є.Ю. Полянський, О.І. Рарог, Т.Р. Сабітов, О.Б. Сахаров, О.Є. Скакун, О.С. Сотула, Н.А. Сторчак, Є.Л. Стрельцов, М.С. Таганцев, В.Я. Тацій, В.О. Туляков, В.І. Тютюгін, П.А. Фефелов, В.Д. Філімонов, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк, Д.А. Шевченко та ін.

Утім, на дисертаційному чи монографічному рівнях проблематика принципу доцільності в науці кримінального права України не досліджувалася. Так, недостатньо дослідженими залишаються як теоретичні питання (методологічні засади дослідження, поняття, генезис, взаємодія з іншими принципами), так і практичне значення принципу доцільності в кримінальному праві.

У зв’язку з цим існує нагальна потреба у спеціальному дослідженні окресленої теми, спрямованої на з’ясування правової природи та поняття принципу доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України, розкриття його змісту у сферах правотворчості та правозастосування.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Механізм кримінально-правового впливу в умовах сталого розвитку» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної

роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні і практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671), а також плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стан, тенденції та перспективи розвитку кримінального права у XXI столітті» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U001842) на 2016-2020 роки.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є формування теоретичних основ принципу доцільності в кримінальному праві та внесення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства в цій сфері та практики його застосування в умовах сучасної політико-правової реальності.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання:

сформулювати методологічні засади дослідження принципу доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України;

визначити поняття, зміст та значення категорії «доцільність» в кримінальному праві;

визначити ознаки принципів кримінального права;

визначити поняття, зміст та ознаки принципу доцільності в кримінальному праві України;

з’ясувати генезис принципу доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України;

проаналізувати місце і роль принципу доцільності в системі принципів кримінального права;

встановити значення принципу доцільності при кваліфікації злочинів;

розкрити зміст та значення принципу доцільності при звільненні особи від кримінальної відповідальності та при призначенні покарання;

розкрити зміст та значення принципу доцільності в сфері кримінальної правотворчості;

сформулювати науково-обґрунтовані пропозиції стосовно внесення змін та доповнень до кримінального законодавства України щодо реалізації принципу доцільності.

Об'єктом дослідження є правовідносини з реалізації принципу доцільності в кримінальному праві України.

Предметом дослідження є принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України.

Методи дослідження. Методологічною основою проведеного дисертаційного дослідження є поєднання теоретичного та практичного підходів, в рамках яких застосовувались загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. За допомогою діалектичного методу поглиблено понятійний апарат, з'ясовано сутність та ознаки принципів кримінального права, та, зокрема, принципу доцільності, як одного із принципів кримінального права (підрозділи 1.1, 1.2). Формально-юридичний та логіко-семантичний методи дали змогу визначити необхідний термінологічний інструментарій (підрозділи 1.1, 1.2, 2.2). Аналітичний метод застосовано в частині вивчення наукової літератури, узагальненні окремих позицій учених та формулюванні висновків і пропозицій (підрозділи 1.1, 1.2, 3.1). За допомогою герменевтичного методу здійснено тлумачення положень кримінального законодавства та аналіз наукових позицій учених, що в результаті дало змогу досягнути ясності щодо розуміння доцільності як одного із принципів кримінального права (підрозділи 1.1-1.3, 2.2-2.4, 3.1). Історичний метод використовувався при дослідженні етапів становлення принципу доцільності в кримінальному праві (підрозділ 1.3). Застосування системно-структурного методу дозволило продемонструвати місце та значення принципу доцільності в системі принципів кримінального

права (підрозділ 2.1). Порівняльно-правовий (компаративістський) метод використовувався при співвідношенні положень КК України з положеннями кримінальних законів інших держав (підрозділи 1.1, 1.2, 2.3, 3.2). За допомогою методу факторного аналізу встановлено, що дотримання аналізованого принципу передбачено низкою положень вітчизняного кримінального законодавства (підрозділи 1.2, 2.3, 2.4, 3.2). Статистичний метод використовувався при дослідженні емпіричної бази (підрозділи 2.3, 2.4, 3.2). Логіко-нормативний метод використовувався для формулювання змін та доповнень до чинного кримінального законодавства України (підрозділи 1.1, 2.3, 2.4).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження є праці вітчизняних і зарубіжних учених з теорії права, кримінального права, кримінології, кримінального процесуального права та інших юридичних наук.

Нормативну основу дослідження становлять пам’ятки кримінального права, які діяли на території України в минулому, акти чинного законодавство України та деяких зарубіжних держав (Республіки Болгарія, Республіки Македонія, Федерації Боснія і Герцеговина, Республіки Хорватія, Республіки Сербія, Республіки Чорногорія, Королівства Нідерланди, Республіки Білорусь, Республіки Молдова, Республіки Польща, Австрійської Республіки, Італії, Федеративної Республіки Німеччина, Швейцарської Конфедерації та інших).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять узагальнення судової практики, матеріали судової практики, дані судової статистики.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального права спеціальним комплексним дослідженням методологічних, теоретичних та практичних аспектів принципу доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України.

Наукова новизна дослідження розкривається в наступних положеннях, висновках та пропозиціях:

уперше:

встановлено, що категорія «доцільність» впливає на результативність кримінально-правового регулювання та має наступні ключові характеристики: 1) необхідність досягнення цілей та завдань кримінального права; 2) вибір таких кримінально-правових засобів, які здатні досягти цілей та завдань кримінального права; 3) відповідність кримінально-правових засобів конкретним обставинам та тенденціям розвитку кримінального права;

обґрунтовано, що доцільність є принципом кримінального права тому, що їй притаманні такі ознаки принципу кримінального права, як: 1) об'єктивно-суб'єктивний характер; 2) регулятивність; 3) відображення змісту Загальної та Особливої частин КК України (універсальність); 4) обов'язковість на двох рівнях кримінально-правового регулювання: правотворчому та правозастосовчому (загальна значущість); 5) системність;

запропоновано авторське визначення принципу доцільності в кримінальному праві як керівної ідеї, яка відображає зміст закону про кримінальну відповідальність та передбачає здійснення правотворчої та правозастосовчої діяльності для досягнення цілей та завдань кримінального права, враховуючи конкретні обставини та тенденції його розвитку;

комплексно охарактеризовано співвідношення принципу доцільності з іншими принципами кримінального права та встановлено, що принцип доцільності існує в єдності і взаємозв'язку з іншими принципами кримінального права;

удосконалено:

твердження про те, що максимальна уніфікація термінології кримінального законодавства України стане важливим кроком для досягнення його цілей та завдань;

теоретичні положення щодо необхідності закріплення в КК України поняття звільнення від кримінальної відповідальності як відмови держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, у випадках, передбачених

КК України, установлених законом обмежень певних прав і свобод, оскільки завдання кримінального законодавства можуть бути (або вже) досягнуті без притягнення її до кримінальної відповідальності;

аргументацію щодо необхідності законодавчого удосконалення змісту ст. 65 КК України шляхом доповнення положенням щодо конкретизації ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного для належної реалізації принципу доцільності в кримінальному праві;

питання щодо необхідності удосконалення нормативної основи реалізації принципу доцільності в сфері кримінальної правотворчості шляхом формалізації пояснювальних записок до законопроектів про внесення змін та (або) доповнень до КК України;

дістало подальшого розвитку:

теоретичні підходи щодо цілей та завдань кримінального права у частині їх визначення та співвідношення;

положення про сутність кримінально-правових засобів, які пропонується розуміти в широкому сенсі як існування кримінально-правових норм та застосування конкретних заходів кримінально-правового характеру для досягнення цілей кримінального права;

положення щодо етапів становлення та розвитку принципу доцільності в кримінальному праві України: перший етап (X ст. – XVI ст.); другий етап (XVI ст. – XIX ст.); третій етап (XIX ст. – 1917 р.); четвертий етап (1917 р. – 50-ті роки XX ст.); п’ятий етап (50-ті роки XX ст. – сьогодення);

вчення про підстави криміналізації у частині обґрунтування досить чіткого прояву в них принципу доцільності.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в результаті дослідження теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – для подальших розробок проблематики принципу доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України;

правотворчій сфері – при розробці пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України;

правозастосовній сфері – для підвищення ефективності практичної діяльності судових та правоохоронних органів;

навчальному процесі – при викладанні нормативного курсу «Кримінальне право» та спеціальних курсів «Практика призначення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру», «Сучасні проблеми Загальної частини кримінального права України», а також при підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів із зазначених дисциплін (Акт про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження в навчальну діяльності Національного університету «Одеська юридична академія» від 5 вересня 2016 року).

Апробація результатів дослідження. Дисертацію виконано й обговорено на кафедрі кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія».

Результати дисертаційного дослідження доповідались на наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми державотворення та правотворення в Україні» (м. Сімферополь, 13-14 грудня 2013 р.); Інтернет-конференції «Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі», присвяченій пам’яті українського криміналіста, професора Л. В. Багрій-Шахматова (м. Одеса, 27 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України», присвяченій ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Четверті харківські кримінально-правові читання» (м. Харків, 16-17 травня 2014 р.); Всеукраїнській науково-практичній

конференції до Дня науки «Тенденції розвитку юридичної науки в XXI столітті» (м. Київ, 22 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Кримінально-правова доктрина: шляхи реалізації», присвяченій 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 червня 2014 р.); VI Всеукраїнських наукових читаннях з кримінальної юстиції пам'яті професора В. П. Колмакова (м. Одеса, 18 квітня 2015 р.); Всеукраїнській Інтернет-конференції «Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права» (м. Одеса, 20 квітня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.); V Міжнародній науковій конференції адвокатів, молодих вчених, аспірантів та студентів «Адвокатура: минуле та сучасність» (м. Одеса, 14 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Нормативні та прикладні засади удосконалення інституту призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу» (м. Одеса, 26-27 грудня 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції» (м. Одеса, 20 травня 2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дисертації викладенні у 18 наукових публікаціях, у тому числі 5 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, 12 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (399 найменувань). Повний обсяг дисертації складає 249 сторінок, з яких основного тексту – 205 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ДОЦІЛЬНОСТІ В КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТА КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

1.1. Категорія «доцільність» в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України

Важко знайти підручник із кримінального права, в якому хоча б абзац не був присвячений питанню принципів кримінального права. Адже вже стало аксіомою твердження, що принципи – це фундамент, на якому ґрунтується право як загальнообов'язковий регулятор суспільних відносин. Принципи кримінального права є засадами, які формуються протягом десятиліть і несуть досвід минулого, поряд з цим, вони, як ніщо інше, відображають сучасне бачення вирішення кримінально-правових конфліктів. Саме у них особливо виразно виявляється рівень цивілізованості та культури суспільства. За принципами, на яких ґрунтується кримінальне законодавство, можна судити про ступінь значущості особи для держави [196, с. 3]. Саме тому, важко переоцінити важливість принципів, адже вони визначають «обличчя» кримінального права, рівень демократизму суспільства, забезпечують вирішення завдань, які стоять перед цією галуззю законодавства [359].

Однак, за період незалежності України фактично відсутні комплексні дослідження присвячені принципам кримінального права. З даного приводу М.Й. Коржанський вказує, що в українській юридичній науці не вироблено задовільних уявлень про принципи кримінального права [158, с. 83]. Згодом, В. О. Гацелюк в авторефераті свого дисертаційного дослідження на тему: «Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції)» (2005 р.) зазначив, що наразі в Україні відсутні праці, у яких ті чи інші аспекти проблеми принципів кримінального права досліджуються на монографічному рівні як окремий об'єкт. Вчений наголошує, що не потрібно

відкидати, що в радянський період було видано чимало праць присвячених проблемам принципів кримінального права, однак, зроблені радянськими вченими-криміналістами висновки потребують відповідного уточнення й розвитку із врахуванням сучасних умов розвитку кримінального законодавства України. Поряд з цим, науковець солідарний з М.Й. Коржанським в аспекті, що в Україні майже відсутня наукова дискусія з приводу принципів кримінального права. Вчений зазначає, що окремі дослідження не проводяться, а інші, більш конкретні проблеми кримінально-правового регулювання, як наслідок, вивчаються без дослідження принципів кримінального права, що згодом відображається на якості кримінального законодавства України. На погляд В.О. Гацелюка, це є однією з основних вад сучасного періоду розвитку правової системи України [68].

Поряд з цим, не зважаючи на категоричні зауваження вченого та визнання науковою спільнотою необхідності дослідження принципів кримінального права, ситуація залишається практично незмінною впродовж останніх 10 років. Так, в період з 2005 р. по 2016 р. в Україні було захищено всього декілька кандидатських дисертацій, присвячених окремим принципам кримінального права та принципам призначення покарання, серед них: Ю.Ю. Коломієць «Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст» (2005 р.) [150], О.Є. Скакун «Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі» (2011 р.) [283], Н.А. Сторчак «Загальні засади та принципи призначення покарання при застосуванні позбавлення волі на певний строк» (2012 р.) [298], І.М. Гнатів «Принцип «non bis in idem» у кримінальному праві України» (2013 р.) [72], Д.А. Шевченко «Принцип індивідуалізації покарання в кримінальному праві України» (2014 р.) [383] та ін. Абсолютно виправданим є підхід здобувачів щодо дослідження в рамках кандидатських дисертаційних робіт окремих принципів кримінального права чи принципів призначення покарання. З одного боку, таке дослідження дозволяє повно та всесторонньо дослідити правову природу, сутність та

значення кожного окремого принципу кримінального права або ж принципу призначення покарання. Поряд з цим, проблема полягає в тому, що залишаються малодослідженими ряд принципів кримінального права, серед них і принцип доцільності, що негативно впливає на якість реформування кримінальної юстиції, в цілому, та кримінального законодавства України. Адже без належної принципової бази сьогодні ми спостерігаємо фрагментарне, безсистемне та хаотичне внесення змін до кримінального законодавства, прийняття нормативно-правових актів, які суперечать КК України, внесення проектів законів на розгляд ВРУ, які прямо суперечать один одному.

Незважаючи на особливу значимість як для правотворчої так і для правозастосовної діяльності, принципу доцільності не приділено належної уваги в рамках кримінально-правових досліджень. В. С. Малишев з даного приводу зазначає, що принцип доцільності є одним із найменш досліджених в науці кримінального права [197, с. 158]. Адже крім однієї дисертаційної роботи в Російській Федерації М.В. Бавсуна «Доцільність в кримінальному праві» (2002 р.) [20], можна констатувати відсутність релевантних дисертаційних досліджень присвячених принципу доцільності в кримінальному праві, його природи, співвідношення з іншими принципами кримінального права та його реалізації. Необхідність виділення в теорії кримінального права категорії «доцільності» уявляється безперечним. Однак, питання про її місце в науці кримінального права залишається відкритим.

Успіх дослідження принципу доцільності в кримінальному праві вимагає визначення оптимального методологічного підходу, який дозволить багатоаспектно відбити природу досліджуваної правової категорії.

Під методологією дослідження взагалі, і проблем кримінального права, зокрема, ми розуміємо систему методів, прийомів і засобів наукового пізнання, яка в такій якості становить собою комплекс історично складених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності [237, с. 291].

Крім того, слід наголосити, що методологію не можна зводити лише до тієї чи іншої (однієї) компоненти, наприклад, до окремого (одного) методу або до вчення лише про деякі методи чи методики, оскільки за їх межами в такому випадку будуть безпідставно залишатися інші, внаслідок чого й методологія як така не буде визначена з необхідною повнотою [138, с. 46].

При визначенні методологічного підходу, слід враховувати, що принципи кримінального права являються не абстрактною правовою категорією, а дійовим інструментом, адже їх використання необхідне для вирішення не тільки теоретичних спорів [293, с. 139], але й практичних питань. Принципи права являються критерієм оцінки права і методологічною основою його подальшого удосконалення, тому що саме на засадах принципів оцінюють рівень і ефективність реалізації права, його пізнають і покращують [148, с. 5]. Без принципів кримінального права неможливо ні належно тлумачити кримінальне законодавство, ні ефективно застосовувати його норми, що так важливо в сучасних умовах [377, с. 299]. Саме тому, досліджуючи принципи кримінального права, потрібно виходити з того, що вони мають не лише теоретичне, але й практичне значення. Останній тезис став вирішальним при виборі методологічного інструментарію нашого дисертаційного дослідження. Адже обґрунтування, що та чи інша категорія відповідає ознакам принципів кримінального права недостатньо лише теоретичного підходу, необхідно продемонструвати регулятивний вплив виокремленого принципу на правотворчу та правозастосовну діяльність в кримінально-правовій сфері.

Вчені-криміналісти акцентують увагу на необхідності практичної складової дослідження. Так, В.Я. Тацій, вказує, що докорінною методологічною вимогою на сучасному етапі розвитку кримінального права України є проведення вченими своїх досліджень у тісному взаємозв’язку їх зі слідчо-судовою практикою [311, с. 690]. Поряд з цим, В.О. Гацелюк зазначає, що дослідники проблем принципів кримінального права здебільшого не приділяли серйозної уваги шляхам використання практичного потенціалу принципів,

натомість обмежуючись загальними застереженнями щодо цього. Саме тому, сьогодні перед юридичною наукою стоїть складне, але важливе завдання, щодо розробки та втілення в життя концепції використання потенціалу принципових положень в процесі створення та реалізації кримінально-правових норм [68, с. 4].

Враховуючи зазначене, методологічною основою проведеного дисертаційного дослідження є системне поєднання теоретичного та практичного підходів, в рамках яких застосовувались загальнонаукові та спеціально-наукові методи наукового пізнання. Застосування комплексу різноманітних методів дозволило багатоаспектно відбити особливості та розкрити сутність принципу доцільності в кримінальному праві, а також продемонструвати його теоретичний та практичний потенціал в умовах сучасної політико-правової реальності.

Серед загальнонаукових методів на перше місце в дослідженні виходить діалектичний метод, який є найбільш загальним при проведенні юридичних досліджень, та передбачає застосування різноманітних методів наукового пізнання [210, с. 18]. Діалектичний метод був застосований для з'ясування сутності категорій «ціль», «завдання», «засіб», «результат» та встановлення феноменологічного розуміння категорії «доцільність». Крім того, застосування діалектичного методу, як основного, допомогло виявити правову природу та характерні ознаки як принципів кримінального права взагалі, так і доцільності, як одного із принципів кримінального права.

Поряд з цим, застосування формально-юридичного та логіко-семантичного методів наукового пізнання дало можливість визначити необхідний термінологічний інструментарій. Зазначені методи здійснюються за допомогою формально-логічних прийомів: аналізу і синтезу, індукції і дедукції, абстракції та інших, що дозволяє виробити поняття, описати, узагальнити, систематизувати, передати отримане знання ясним, цілком визначеним чином [190, с. 154]. Застосування вказаних методів дало можливість встановити, що

існує декілька підходів до розуміння категорії «доцільність» в кримінально-правовій сфері. Аналіз зазначених підходів та синтез встановлених позицій вчених і практики застосування кримінального законодавства дозволило сформувати позицію, яка в свою чергу враховує існуючі наукові здобутки та включає власні аргументи, які дають можливість зробити висновок, що доцільність являється принципом кримінального права [210, с. 18]. Поряд з цим, зазначені дослідження відбувалися із застосуванням аналітичного методу, в частині вивчення наукової літератури, узагальненні окремих позицій вчених та формулюванні висновків і пропозицій.

Герменевтичний метод також займає важливе значення в рамках дисертаційного дослідження. Він ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів, а останні можуть мати форму як нормативно-правових, так інших правових документів, а також наукових монографій і інших письмових праць вчених [88]. Даний метод широко використовувався при тлумаченні положень кримінального законодавства та аналізі наукових позицій вчених, що в результаті дало змогу досягнути ясності щодо розуміння доцільності, як одного із принципів кримінального права.

Загальновизнано, що серйозне теоретичне дослідження будь-якого правового явища неможливе без історичного методу пізнання [114, с. 21], який розкриває переважно генетичні зв’язки і відносини об’єкта правової дійсності, що розвивається, конкретні умови його становлення і розвитку, як одного з основних методів кримінально-правової науки. За допомогою вказаного методу можливе вивчення кримінально-правових явищ в їхньому історичному розвитку. Історичний метод орієнтує на те, щоб у процесі пізнання простежувалися єдність, зв’язок якісно різних етапів, що пройшло у своєму розвитку досліджуване явище, що, в свою чергу, дозволяє зробити висновок про наступність у праві, у тому числі кримінальному, як про найважливішу тенденцію розвитку всієї правової матерії [368, с. 28]. Поряд з цим, інтерес

дослідника до проблем минулого пов'язаний з тим, щоб отримати більш точні й об’єктивні результати. Адже через переосмислення минулого можна зрозуміти складні питання сьогодення, а на цій основі здійснити прогноз і побудову майбутнього. Враховуючи, що принцип доцільності в кримінальному праві формувався під впливом різних політичних процесів, які відбувалися в державі в ході її історичного розвитку, використання історичного методу дало можливість встановити об’єктивну обумовленість становлення принципу доцільності. Використання історичного методу при дослідженні етапів становлення принципу доцільності в кримінальному праві дало можливість відповісти на такі ключові питання: як розуміли принцип доцільності в різні історичні періоди; виокремити етапи становлення принципу доцільності в кримінальному праві; яке значення відігравав принцип доцільності в кримінальному праві в різні історичні періоди та інші. Відповідь на вказані питання стала важливим підґрунтям, як для встановлення сутності та значення принципу доцільності, так і для розробки пропозицій щодо вдосконалення діючого законодавства для підвищення ефективності застосування принципу доцільності в кримінальному праві.

Хронологічні межі дослідження генезису принципу доцільності в кримінальному праві у роботі – з X століття до сьогодення. Вибір нижньої межі дослідження X століття обумовлений тим, що в зазначений період з’явились перші писемні пам’ятки кримінального права та все частіше з’являються публікації присвячені теоретичним і практичним проблемам реалізації принципу доцільності та його співвідношення з принципом законності, які і сьогодні не втратили свого теоретичного та практичного значення.

Для комплексного аналізу доцільності як принципу кримінального права також було застосовано системно-структурний метод дослідження. Розгляд принципу доцільності з позиції системності дозволив встановити, що принцип доцільності гармонійно взаємодіє з іншими принципами кримінального права та жодним чином не суперечить їм. За допомогою даного методу стало

можливим продемонструвати місце та значення принципу доцільності в системі принципів кримінального права.

Ще один метод, який має не менш важливе значення в рамках даного дослідження, це порівняльно-правовий (компаративістський) метод. У науці кримінального права використання компаративістського методу полягає у вивченні норм кримінального права країн як ближнього, так і далекого зарубіжжя з метою їхнього зіставлення, порівняння з нормами кримінального права України [368, с. 53]. Даний метод широко використовувався при співвідношенні положень КК України з положеннями кримінальних законів інших держав. Використання порівняльно-правового методу дало змогу встановити подібності та відмінності між нормами українського та іноземного законодавства про кримінальну відповідальність, які тим чи іншим чином торкаються питань пов'язаних з принципом доцільності. Досліджувалось кримінальне законодавство зарубіжних країн, в яких принцип доцільності знайшов своє безпосереднє закріплення. Отримані результати використовувалися при формуванні пропозицій щодо вдосконалення положень вітчизняного законодавства.

У той же час, ми переконані, що теоретичний аналіз принципу доцільності в кримінальному праві не повинен перетворюватися на самодостатнє та відірване від практики дослідження. Поряд з теоретичними висновками ми ставили собі за мету дослідити практичне значення принципу доцільності в кримінальному праві, а саме його роль на правотворчому та правозастосовчому рівнях. Виділення цих рівнів дозволило більш чітко окреслити коло проблем, пов'язаних з реалізацією досліджуваного принципу, які підлягають вирішенню.

Поряд із вищезазначеними методами, в рамках дослідження питань, пов'язаних з практичною реалізацією принципу доцільності в кримінальному праві, широко застосовувалися такі методи: статистичний метод, метод факторного аналізу, логіко-нормативний метод та ін.

В процесі вивчення реалізації принципу доцільності за допомогою методу факторного аналізу, встановлено, що дотримання аналізованого принципу передбачено рядом положень вітчизняного законодавства, які як безпосередньо вказують на необхідність дотримання принципу доцільності, так і створюють можливості для його врахування. Однак, як показує аналіз наукових позицій, правотворчої та правозастосовчої практики, статистичних даних таких законодавчих приписів наразі недостатньо, адже принцип доцільності часто ігнорується при здійсненні правотворчої та правозастосовчої діяльності в кримінально-правовій сфері. Саме тому, на основі одержаних знань застосовуючи логіко-нормативний метод запропоновано здійснити заходи направлені на формалізацію ряду положень законодавства України, які б сприяли дотриманню принципу доцільності в кримінальному праві суб'єктами правотворчої та правозастосовчій діяльності.

Визначившись з методологічним інструментарієм можливо перейти до встановлення поняття категорії «доцільність».

Категорія доцільність (лат. finalis – спрямований до певної цілі) бере свій початок в філософії, де під нею розуміють цільову визначеність; доцільний – пристрій або поведінка, яким притаманна певна ціль [355, с. 505]. Відповідно до словника української мови «доцільний» – це відповідний поставленій меті, практично корисний, розумний [288]. В енциклопедичному словнику «Слово про людину» наведені наступні підходи до визначення категорії «доцільність»: 1. об'єктивна характеристика систем, що досягають заздалегідь заданого результату; 2. особлива форма причинності в живій природі, суспільстві, людській діяльності; 3. пристосованість організмів до умов існування в природі або їх окремих органів до виконання властивої їм функції; 4. відповідність наявним цілям; 5. властивість процесів і явищ приводити до певного результату, мети; 6. відповідність явища або процесу певному стану, матеріальна або ідеальна модель якого представляється як цілі; 7. збереження і досягнення заданих параметрів системи за допомогою зворотного зв'язку, де

розбіжність між заданим і фактичним станом є причиною змін, що ведуть до потрібного результату; 8. упорядкована робота на мету, на сенс; 9. форма прояву причинно-наслідкових відносин; 10. характерна особливість всього, що наділене метою [390]. Доцільність є відповідність явища або процесу певному стану, матеріальна або ідеальна модель якого виступає в якості цілі [231].

Із зазначеного видно, що існує декілька підходів до розуміння даної категорії, що викликано тим, що доцільність проявляється в різних сферах і виражається по-різному в кожній з них. Велика увага обґрунтуванню і можливому застосуванню категорії «доцільність» у фізиці було приділено в роботах В.А. Ассєєва [282]. У природознавстві категорія «доцільність» – центральна у Ч. Дарвіна, К. Берома, Н. Вінера. Так, факти органічної доцільності, використані телеологією, отримали наукове пояснення в теорії природного відбору Ч. Дарвіна. Вчений зазначав, що відносність доцільності обумовлена тим, що середовище (рельєф, клімат, склад флори і фауни) не постійне. Адаптації, вироблені в одних умовах існування, втрачають свою цінність при зміні умов життя [376]. Якщо умови змінюються, то пристосування, які раніше визнавалися доцільними, перестають бути такими. Тоді з’являються нові пристосування, а форми, які колись були «доцільними», вимирають. Вищою формою доцільності визнається доцільність людської діяльності, де в причинно-наслідковий зв’язок у якості її найважливішої ланки включається свідома ціль [390].

На відміну від органічної доцільності, доцільна діяльність людини – це діяльність, регульована розумом і волею. Наприклад, навіть, такі потреби як голод, спрага людина задовольняє через доцільну діяльність, тобто усвідомлено, адже ставить ціль. Це означає, що навіть ці потреби людина задовольняє лише після того, як усвідомлює, що їх задоволення відповідає її життєво важливим інтересам. Суб’єкт здатний робити те, що не хоче, або не робити те, що хоче, у всіх випадках він повинен зробити вибір [184, с.24-25]. Звичайно, діяльність, може бути і безцільною, самоцільною, діяльністю заради

задоволення потреби в самому процесі. Поряд з цим несвідома діяльність безглузда, оскільки не переслідує ніякої цілі, але результат її може бути цілком доцільним (наприклад, людина, яка не вміє плавати, борсається у воді та не тоне). Але не всяка безцільна діяльність несвідома (наприклад, гра) [43]. З даного приводу К.Х. Момджян зазначає, що не викликає жодних сумнівів доцільність діяльності, здійснюваної людиною не «просто так», а «заради чогось», заради досягнення певної цілі [212].

Всі дії людини, які відповідають визначеній цілі, «доцільні» в широкому розумінні. У більш вузькому сенсі «доцільна» лише така діяльність, яка відповідає не тільки умовам даного моменту, а й загальному напрямку розвитку, яка ґрунтується на знанні об'єктивних законів і потреб розвитку [390]. Доцільність пронизує всі сфери людської діяльності, є найважливішою характеристикою будь-якої суспільної практики, в тому числі і в сфері прийняття та реалізації правових норм [387, с. 52].

Адже право покликане служити формуванню, закріпленню і вдосконаленню відносин, які відповідають усвідомленим потребам політичного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства, доцільність права, як і його ефективність, повинна оцінюватися ступенем позитивного впливу на ці процеси. Або інакше – доцільність права криється в його здатності забезпечити вирішення завдань, що випливають з потреб (цілей) суспільного розвитку [38]. Поряд з цим, В. С. Афанасьєв доцільність в праві визначає як необхідність вибору суворо в рамках закону найбільш оптимальних, таких, що відповідають цілям та завданням суспільства, варіантів здійснення правотворчої та правозастосовчої діяльності [15, с. 213].

В свою чергу, серед науковців є позиція, що доцільність в праві – це також відповідність діяльності органів та осіб в рамках закону конкретним умовам місця та часу [22, с. 95]; вибір оптимального шляху застосування норми в конкретній життєвій ситуації [75, с. 439].

Адже навіть при правильному визначенні цілей вибір засобів залежить від безлічі факторів. Так, М.В. Бавсун та Д.О. Балобанова вказують, що законотворча діяльність є доцільною лише в тому випадку, якщо вона відповідає як умовам, які існують на даний момент так і загальному напрямку розвитку суспільства та ґрунтується на знанні об'єктивних потреб суспільства в охороні певних відносин [19, с. 14; 27, с. 62]. Схожою є позиція М.В. Афанасьєвої, яка зазначає, що збіг цілей та результатів спостерігається лише в тому випадку, коли обрані правові засоби відповідають закономірностям та тенденціям суспільного розвитку [16, с. 82]. Як вказував П.П. Осіпов, система кримінальної юстиції повинна звітувати перед суспільством не тільки за результати, досягнуті нею в охороні від злочинних посягань правопорядку, але і враховувати загальносоціальні ресурси (економічні засоби, людські резерви), які можуть бути виділені на боротьбу зі злочинністю без істотного збитку для вирішення інших соціальних завдань, а також негативні економічні, політичні та ідеологічні наслідки застосування кримінального законодавства [153, с. 72-73]. До них, безумовно, належать рівень правової культури суспільства, його здатність і готовність підкоритися певному правовому регламенту; стан державних органів правозастосування та правоохоронної системи, можливості економічного забезпечення того чи іншого закону [117, с. 192].

Тобто категорія доцільність характеризується не тільки необхідністю досягнення цілей, але й пов'язана з врахуванням конкретних обставин та тенденцій розвитку суспільства та держави, так як дії, доцільні в одних умовах, можуть при зміні ситуації перейти в свою протилежність.

В свою чергу, відповідність конкретним обставинам при здійсненні діяльності в кримінально-правовій сфері є досить важливою. Дана храктеристика являється одінєю із складових категорії доцільності і передбачає, що суб'єкти як правотворчої так і правозастосовчої діяльності повині максимально враховувати все коло об'єктивних обставин приймаючи те чи

інше рішення. Наприклад, при вирішенні питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (у випадку дискреційного виду звільнення) суд повинен проаналізувати конкретні обставини кримінального провадження і лише співвіднесши їх з тими цілями і завданнями, які стоять перед кримінальним правом він зможе прийти до висновку чи доцільно в данному випадку звільнити особу від кримінальної відповідальності. Врахування конкретних обставин не є самоціллю або ж певним формальним обов'язком, а повинно співвідноситись з тими цілями і завданями, які стоять перед кримінальним правом.

Крім того, при здійсненні кримінально-правового регулювання необхідно враховувати курс кримінально-правової політики держави, тобто тенденцій розвитку кримінального права, які являються ще однією обов'язковою складовою категорії «доцільність».

Що стосується сучасних тенденцій розвитку кримінального права, слід зазначити, що 8 квітня 2008 р. Указом Президента України №311/2008 було затверджено Концепцію реформування кримінальної юстиції України, серед завдань якої вказано курс на гуманізацію кримінального законодавства. Задля досягнення такого завдання в Концепції передбачено необхідність певної частини злочинів трансформувати в кримінальні (підсудні) проступки, обмежити сферу застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, замінивши їх, наприклад, штрафними санкціями [257].

В напрямку реалізації положень вказаної Концепції було прийнято ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 р. №4025-VI. Даним законом було декриміналізовано такі діяння, які об'єктивно втратили ознаки підвищеної суспільної небезпеки, тобто відпала доцільність захисту таких об'єктів кримінально-правовими засобами. Крім того, такі зміни були направлені на приведення у відповідність юридичної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності до європейських

стандартів, за якими за вчинення відповідних діянь є доцільним встановлення покарань майнового характеру.

Події в Україні 2013-2014 рр. привели до певних змін в напрямку реформування кримінального законодавства. Аналіз змін внесених до КК України протягом 2014-2016 рр. дає можливість зазначити, що гуманізація набула іншої форми, а реформування кримінального законодавства відбувається в напрямку посилення кримінальної відповідальності за окремі види злочинів, а саме злочини проти основ національної безпеки, злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, військові злочини.

Крім того, Указом Президента України від 12 січня 2015 р. №5/2015 було схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», мета якої впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі [299]. Тобто, значний вплив на реформування кримінального законодавства здійснюють євроінтеграційні процеси, адже міжнародна спільнота вимагає від України якнайшвидшого приведення кримінального законодавства у відповідність до міжнародних стандартів [170, с. 79; 188, с. 131]. Поряд з цим, при здійсненні певних реформаційних кроків пріоритетними повинні залишатися положення Конституції України, в яких передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Тобто невід'ємні права людини та їх захист повинні стояти в ключі кримінально-правового регулювання. Беручи до уваги вказане, можна відмітити, що сьогодні не відкидаючи ідей гуманізму та пріоритетності права та свобод людини здійснення реформування кримінального законодавства повинно відбуватися в напрямку приведення вітчизняного кримінального законодавства до міжнародних стандартів.

Враховуючи зазначене погоджуємось з Д.О. Балобановою, яка зазначає, що доцільність є категорією, залежною від безлічі факторів, що носять як

суб'єктивний, так і об'єктивний характер [27]. Адже, по-справжньому доцільна лише та правотворча та правозастосовча діяльність, яка відповідає загальному напрямку розвитку права, яка ґрунтується на знанні об'єктивних закономірностей і потреб, доцільність є категорія, що використовується для позначення відповідності обраних засобів поставленої цілі. Всі інші варіанти означають діяльність, яка хоча і має певну ціль, але недоцільну в силу невідповідності її обраним засобам [380, с. 13].

Саме тому, вважаємо, що категорія «доцільність» має об'єктивно-суб'єктивну природу. Адже з одного боку доцільна лише така діяльність, яка здійснюється для досягнення цілей при цьому враховуючи конкретні обставини та тенденції розвитку кримінального права (об'єктивна складова), водночас дотримання зазначених критеріїв залежить від конкретних суб'єктів, що приймають (ВРУ) або застосовують (правоохоронні органи, правозахисні органи) положення КК України (суб'єктивна складова).

Враховуючи зазначене можна стверджувати, що в основі категорії «доцільність» в її кримінально-правовому розумінні лежать наступні ключові характеристики: 1) необхідність досягнення цілей та завдань кримінального права; 2) вибір таких засобів, які здатні досягти цілей та завдань кримінального права; 3) відповідність засобів конкретним обставинам та тенденціям розвитку кримінального права.

Саме тому, встановлюючи зміст категорії доцільність в кримінальному праві слід встановити, які цілі та завдання стоять перед кримінальним правом (що слід досягти) та встановити, які передбачені засоби досягнення таких цілей та завдання (яким чином досягти із врахуванням конкретних обставин та тенденцій розвитку кримінального права).

Питання цілей кримінального права завжди викликало особливий інтерес серед науковців. Адже пізнання цілей, на досягнення яких направлено кримінальне право, дає можливість зрозуміти його сутність, так як саме в цілях відображається призначення даної галузі [45, с. 204]. Важливість дослідження

проблем, пов’язаних з цілями кримінального права обумовлено щей тим, що таке дослідження дозволяє: глибше усвідомити сутність та призначення кримінального права, його внутрішню логіку; усвідомити соціальну цінність кримінального права; визначитись в стратегії і тактиці правотворчої та правозастосовчої діяльності і на цій основі удосконалювати практику нормативної фіксації і фактичної реалізації необхідних цілей [387]; встановити сутність категорії «доцільність» в кримінальному праві. Останній аспект є ключовим в рамках дослідження цілей кримінального права, адже дасть змогу встановити, що саме необхідно досягати кримінально-правовими засобами.

В філософському енциклопедичному словнику «ціль» визначається як один з елементів поведінки і свідомої діяльності людини, який характеризує передбачення в мисленні результату діяльності та шляхи його реалізації за допомогою певних засобів. Ціль виступає як спосіб інтеграції різних дій людини в певну послідовність або систему. Аналіз діяльності, як цілеспрямованої, передбачає виявлення невідповідності між наявною життєвою ситуацією та ціллю; досягнення цілі є процесом подолання цієї невідповідності [356, с. 763]. Ціль, відповідно до думки більшості сучасних філософів, це феномен, пов’язаний з людиною, її свідомістю, волею, трудовою та іншими видами активності, в тому числі і правовою активністю [217, с. 15].

Поряд з цим, вчені в галузі психології вказують на те, що термін «ціль» використовується в трьох значеннях: а) усвідомлений образ майбутніх результатів, б) передбачення майбутніх корисних для організму результатів, в) формальний опис кінцевих ситуацій, поставлених будь-якій системі. Крім того, психологічний аналіз, природно, має справу з «цілями» у першому значенні, тобто рівнем свідомої діяльності людини [371, с. 68]. В соціології ціль визначається як результат, що планується та наголошується на тому, що ціль має ціннісно-раціональну природу та являється соціальним явищем, адже притаманна лише людині [270, с. 608]. В економічній науці вказують, що ціль утворюється при зустрічі мотивів із засобами (ресурсами, можливостями,

умовами); поняття «ціль» не тотожна поняттю «результат» [103]; ціль – конкретний кінцевий стан або результат, яких хотіла б досягнути група [389]; ціль – визначається потребами. Потреба, в свою чергу, є об'єктивно зумовленим запитом особистості, колективу, суспільства щодо необхідних для них благ і діяльності щодо їх набуття [16, с. 214-215].

Вчені в сфері права визначають ціль як конкретний еталон, до досягнення якого повинен прагнути будь-який суб'єкт, який реалізує право на практиці [302, с. 17]; це результати, які суспільство і держава сподіваються досягнути за допомогою використання такого інструменту охорони і регулювання суспільних відносин, як право. Ціль відображає потреби суспільства і держави відносно настання конкретних соціальних наслідків [11, с. 42]. О.А. Мизнікова вказує, що правова ціль – це ідеально передбачувана і гарантована державою модель будь-якого соціального стану та процесу, до досягнення якого за допомогою правових засобів прагнуть суб'єкти правотворчої та правозастосовчої діяльності. Відповідно до позиції вченої вказаним поняттям охоплюється, як ціль в праві так і ціль в юридичній практиці, так як в ідеалі вони повинні співпадати [217, с. 10].

Цілі права за своєю природою є дуалістичними, адже носять суб'єктивно-об'єктивний характер. Об'єктивність цілі полягає в тому, що вона детермінується соціальною діяльністю людини та відображає об'єктивні закономірності. В той же час суб'єктивна сторона проявляється в усвідомлено-вольовій природі цілепокладання. Ціль визначається свідомістю людини (людей), але в той же час відображає попередній досвід. Незалежність людини від зовнішнього світу при постановці тієї чи іншої цілі представляється ілюзорною. Ускладнена взаємодія об'єктивного і суб'єктивного в цілі виявляється і в природі потреб, з якої вона витікає. Потреби несуть в собі об'єктивний зміст, і в той же час потреби як джерело відповідного інтересу і певної цілі повинні бути усвідомлені [281]. Таким чином, ціль поєднує в собі об'єктивне джерело виникнення та суб'єктивну природу.

Отже, враховуючи доктринальні дослідження науковців різних галузей знань – філософів, політологів, соціологів, економістів, юристів та інших, говорячи про цілі кримінального права, ми повинні враховувати наступні аспекти: 1. цілі кримінального права носять суб'єктивно-об'єктивну та ціннісно-раціональну природу; 2. цілі кримінального права – це передбачуваний результат, який сподіваються досягнути особа, суспільство, держава за допомогою використання такого засобу, як кримінальне право.

Вся система права в цілому та кожна окрема галузь права направлені на досягнення загальноправових цілей. При цьому з урахуванням предмету та методів правового регулювання, кожна із галузей наділена специфічними цілями. Не є виключенням і кримінальне право. Однак, в КК України окремо не передбачено норму, яка б визначала його цілі, натомість в ч.1 ст.1 КК України закріплено його завдання [169]. Тому важливим аспектом для подальшого дослідження є співвідношення цілей та завдань кримінального права. В рамках дослідження даного питання слід звернути увагу на класифікацію цілей в залежності від просторово-часової характеристики та ступеня досяжності цілі, відповідно до якої цілі поділяються на найближчі та перспективні [137; 395, с. 190]. Кожна найближча ціль, будучи закріплена у відповідних правилах поведінки, виражає завдання правового регулювання в даний період розвитку суспільства. І якщо об'єктивно існуючі можливості є основою для закріплення в праві цілей, то ті, що тільки виникають, об'єктивні можливості враховуються в праві лише як перспективна ціль. При закріпленні і формулюванні загальних цілей, законодавець конкретизує їх у специфічні, причому ця конкретизація повинна бути доведена до такого рівня, щоб дана специфічна ціль могла виступати в якості безпосередньої цілі діяльності, і бути досягнута за допомогою потенційних засобів, закладених у самому праві [352]. Досягнення цілі передбачає послідовне вирішення ряду взаємозалежних завдань – проблем; таким чином, завдання виступають як проміжні цілі діяльності [236, с. 61]. По відношенню до більш перспективної цілі, завдання завжди виступають як

найближчі цілі [194, с. 91]. Тобто в КК України законодавчо закріплені саме найближчі цілі кримінального права – його завдання. Завдання кримінального права – це імперативи, які формулює і явним чином задає у вигляді норм кримінального закону законодавець, виходячи з того, що дотримання цих імперативів забезпечує досягнення цілей кримінального права [320, с. 10-11]; це те, що необхідно вирішити за допомогою кримінального права, тобто об'єктивно закономірне, що підлягає вирішенню в рамках даної суспільно-економічної формації [168, с. 27].

В ст. 1 КК України закріплено, що КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [169]. Даним нормативним положенням законодавець закріпив, що охорона найважливіших для суспільства цінностей являється первинним завдання кримінального права. Охоронне завдання – це вимога захищеності людини, її прав і свобод, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань та забезпечення громадської безпеки, миру і безпеки людства кримінально-правовими засобами [143, с. 15]. На відміну від Кримінального кодексу України 1960 р., в КК України 2001 р. суттєво відрізняється перелік об'єктів охорони від злочинних посягань. В першу чергу це пов'язано із тими змінами, які відбулися в нашій державі після проголошення незалежності та прийняття в 1996 р. Конституції України, в ст. 3 якої зазначено, що: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [156]. Це конституційне положення стало вирішальним при побудові ієрархії цінностей, на охорону яких, направлене кримінальне право, коли перше місце серед об'єктів кримінальної охорони займає людина. Слід наголосити, що кримінально-правовими засобами повинні захищатися пріоритетні загальнолюдські цінності, інакша ситуація може призвести до обмеження прав

людини, як це, наприклад, було в кримінальному законодавстві радянського періоду, яке передбачало кримінальну відповідальність за зайняття підприємницькою діяльністю та ін.

Не можна уявити собі таку правову охорону суспільних відносин, яка б не виражалась в їх регулюванні [308, с. 33]. Заборона конкретних видів суспільно небезпечної поведінки, як і визначення прав та обов'язків учасників кримінально-правових відносин, – це напрям кримінально-правового регулювання, який визначає регулятивне завдання. Регулятивне завдання полягає в досягненні стану впорядкованості суспільних відносин, що виникають у зв'язку із вчиненням злочинів, надання їм кримінально-правового характеру і в наділенні їх учасників (громадян і держави, в особі її правозастосовчих органів) правами та обов'язками, які реалізуються і виконуються в рамках цих відносин [143, с. 15-16]. Крім того, П.Л. Фріс зазначає наступне: норми, які визначають види обставин, що виключають кримінальну відповідальність, несуть виключно регуляторне навантаження [359]. О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк вважають, що, вимагаючи правомірної поведінки у формі утримання від вчинення злочинів, кримінально-правової заборони не лише охороняють встановлені в державі суспільні відносини, а і регулюють поведінку людини [100, с. 28].

Протилежною є точка зору В.О. Навроцького, який вказує, що виокремлення регулюючого завдання кримінального права є доволі умовним. Про регулювання може йтися лише в аспекті реалізації розсуду правозастосовувача, тлумачення оціночних понять, змін змісту кримінально-правових норм тощо. Загалом же кримінальне право покликане не щось змінювати і вдосконалювати, забезпечувати позитивний розвиток, а гарантувати незмінність, стабільність існуючих суспільних відносин, що й найповніше охоплюється поняттям охорони [342, с. 27-28]. Важко погодитися з вченим, оскільки це нехай і «негативне», проте регулювання, адже така діяльність впорядковує суспільні відносини. Наприклад, при необхідній

обороні, якщо дотримано умови правомірності, дії особи є правомірними. Тобто виникає певний соціальний конфлікт, а положення ст. 36 КК України його врегульовує.

Поряд з цим, існує позиція вчених, що певною «золотою серединою» дискусії щодо виокремлення регулятивного завдання кримінального права, може бути наступне. Реалізація кримінально-правових завдань багатопланово впливає на суспільство, адже охоронювана людина відчуває себе безпечніше, проте менш затишно, ніж неохоронювана. Кримінальне право охороняє свободу договору, наприклад, ст. 335 КК України («Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань»). Разом із тим ця ж стаття дозволяє контролювати хід правочину чи відмови від його виконання. Із цього випливає положення, що потребує багаторазового повторення: правова охорона – регулює, а правове регулювання – охороняє [381, с. 8; 112, с. 210].

Крім завдання охорони, в ст. 1 КК України законодавчо передбачено ще одне завдання кримінального права – запобігання злочинам. Попереджувальне завдання полягає в установці на запобігання недопущення вчинення злочинів будь-якими особами (загальна превенція), або на створення умов, що перешкоджають здійсненню злочинів особами, які вже раніше вчиняли злочинні діяння (спеціальна превенція) [143, с. 15]. Крім того, кримінологічні дослідження підтверджують існування певного відсотка членів суспільства, які не вчиняють злочини саме через страх перед кримінально-правовою репресією [100, с. 28].

Закріплення превентивного завдання кримінального права в КК України є новелою для вітчизняного законодавства. Адже до прийняття КК України 2001 р. дане завдання було передбачене лише як одна із цілей покарання. Однак, значимість як загальної так і спеціальної превенції підштовхнули законодавця до законодавчого закріплення запобігання злочинів, як одного із завдань.

Погоджуємось з О.М. Коваленко, що виховне завдання також є самостійним завданням кримінального права, хоча воно законодавчо не закріплене в КК України. Виховний вплив кримінального права, насамперед, виражається в доведенні змісту кримінально-правових заборон до свідомості громадян. Особливе значення виховне завдання кримінального права набуває сьогодні, коли рівень правосвідомості громадян потребує значного підвищення. Адже на відміну від попереджувального завдання, виховне завдання може вважатися досягнутим в тому випадку, якщо людина не вчиняє злочинів за внутрішнім переконанням, у тому числі з поваги до закону [143, с. 16].

Тобто традиційно виділяють охоронне, регулятивне, виховне та попереджувальне (запобігання злочинам) завдання кримінального права (його найближчі цілі**)** (О.М. Коваленко, С.В. Максимов, С.Ю. Тимохін, П.Л. Фріс та інші) [143; 194; 320; 359]. При цьому, охорона являється пріоритетним завданням кримінального права, однак, слід враховувати, що кримінально-правовий вплив здійснюється комплексно: охорона та регулювання кола суспільних відносин, які складають предмет кримінального права, попередження вчинення злочинів та виховний вплив [194, с. 98].

Поряд з цим, в науковій літературі зустрічається інший підхід щодо переліку завдань кримінального права. Так, Б.Т. Разгільдієв вказує, що охорона суспільних відносин від злочинних посягань являється єдиним завданням кримінального права [260, с. 14-16]. Погоджуємось з С.В. Максимовим, що зведення завдань кримінального права лише до охорони суспільних відносин, в першу чергу не відповідає положенням кримінального закону, де серед завдань визначено не лише охорону суспільних відносин, але й запобігання злочинам. Крім того, таке розуміння завдань кримінального права не співвідноситься з предметом кримінально-правового регулювання та з функціями кримінального права [194, с. 98].

Перспективна ціль кримінального права не закріплені в КК України, однак, це зовсім не означає, що їх не можливо виокремити на теоретичному

рівні. Конституція України (ст. 3) визнає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Поряд з цим, Конституція України містить ряд положень про те, що конституційні права і свободи людини і громадянина можуть бути у певних випадках обмежені (ст. 64) [156]. В таких випадках пріоритет цінностей переходить від людини, громадянина в іншу площину, пов'язану з виникненням певних обставин, публічного інтересу. Конституція України для досягнення цілей боротьби зі злочинністю допускає можливість обмеження багатьох прав людини, громадянина, дає дозвіл на «порушення» цих прав, свобод [95, с. 10-11]. Розглядаючи кримінальне право в якості частини, фрагменту загальної системи права, С.Ю. Тимохін зазначає, що його головна ціль полягає в реалізації за допомогою специфічних кримінально-правових засобів того головного орієнтиру, який закріплений в Основному законі [321, с. 145]. На нашу думку, таке визначення заслуговує на увагу, однак є досить узагальненим і потребує певного уточнення.

Не так давно перед кримінальним правом стояла ціль повного викорінення злочинності в державі. Однак, весь досвід Радянського Союзу продемонстрував утопічність даної цілі. Досить влучно відображають стан речей щодо даної проблеми слова відомого вченого М.С. Таганцева: «Закінчуються криваві війни, замиряються народи, але немає кінця боротьбі людства з цим дрібним, але непереможним ворогом (злочинністю) і не передбачається той час, коли караюча державна влада перекує свої мечі на орала і заспокоїться в мирі» [307, с. 4]. Саме тому, на сьогоднішній день спрямованість кримінального права, його перспективна ціль пов'язується не із знищенням злочинності, а із зниженням її рівня та утриманням злочинності на мінімально можливому рівні, для забезпечення безпеки людини, суспільства та держави. Адже, як вірно зазначає О.Б. Боднар, що потреба у праві на безпеку є основною і домінуючою, значно сильнішою, ніж потреба в незалежності й самореалізації. Право людини на безпеку – це найперше найважливіше право

людини, бо від нього залежать усі інші права. Про це свідчить весь досвід людства, накопичений протягом історії. Володіння ним є передумовою здійснення інших прав людини й громадянина [37, с. 92]. Крім того вважаємо, що безпечним для людини, суспільства, держави є такий рівень злочинності при якому забезпечуються належні умови для реалізації прав, свобод та інтересів людини та забезпечується функціонування та розвиток суспільства і держави. Саме необхідність задоволення такої потреби як безпека стало основним при постановці цілей кримінального права (цілепокладанні).

Окремо слід зауважити, враховуючи конституційні положення, а саме що людина є найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції України); права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України) безпека людини є основною в тріаді безпека людина, безпека суспільства, безпека держави.

Поряд з цим, в науковій літературі акцентується увага на необхідності законодавчого закріплення цілей кримінального права [194, с. 12]. Однак, в ст. 1 КК України законодавчо визначено його найближчі цілі – завдання. Нами вже зазначалось, що виконання завдань (охорони, регулювання, виховання та попередження злочинів) передбачає досягнення перспективної цілі кримінального права. Тому, враховуючи абстрактний характер перспективної цілі кримінального права, вважаємо, що законодавець обрав вірний шлях закріпивши в кримінальному законі саме його найближчі цілі – завдання.

Таким чином, можна стверджувати, що зазначені найближчі цілі кримінального права (охоронне, регулятивне, виховне та попереджувальне завдання кримінального права) та перспективна ціль (зниження рівня злочинності та його утриманням на мінімально можливому рівні, для забезпечення безпеки людини, суспільства та держави) являються істинними цілями кримінального права, тобто такими які носять суб’єктивно-об’єктивну та ціннісно-раціональну природу.

Отже, зазначені цілі та завдання кримінального права повинні бути тим орієнтиром, якому повинна відповідати будь-яка діяльність в кримінально-правовій сфері щоб називатися доцільною. Досягнення таких завдань та цілей означатиме, що настав той бажаний результат заради якого існує кримінальне право та застосовуються його положення.

Однак, встановлення цілей це лише частина питання, адже цілі кримінального права, як і будь-які інші цілі, досягаються за допомогою певних засобів. Саме тому, цілі та завдання кримінального права слід розглядати разом з специфічними кримінально-правовими засобами направленими на їх досягнення та за допомогою яких цілі трансформуються в результат. Враховуючи, що дані категорії є філософськими, тому при встановлені їх кримінально-правового змісту слід враховувати, що вони є взаємозалежними, взаємопов'язаними та ізольовано одна від одної не існують [71, с.18; 194, с. 54].

Засоби – це певні прийоми, способи, які використовуються для досягнення чого-небудь, знаряддя для здійснення якої-небудь діяльності [231]. Засіб визначається через ціль, вона завжди репрезентує певний орієнтир діяльності. Будь-який предмет або процес є засобом лише остільки, оскільки він служить цілям [388, с. 11-12]. Категорія «засіб» позначає ті явища, які використовує суб'єкт як «посередників» між ідеальною (уявної) моделлю, метою, і реальним практичним результатом. Отже, категорія «засіб» несе у своєму змісті уявлення і про ціль, і про майбутній результат. Своєю чергою, «ціль» та «результат» завжди містять у собі певну інформацію про засоби, способи своєї реалізації [130, с. 45-46]. Засоби являють сполучну ланку між суб'єктом і об'єктом діяльності, між ідеальною, уявною моделлю і матеріальним результатом [351, с. 17].

Що стосується засобів в праві (або правових засобів), то вчені їх визначають по-різному: 1. як правові явища, що виражаються в наборі юридичних прийомів та інструментів, а також у діях, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення

встановлених цілей. При цьому ціль в праві, в свою чергу, повинна виходити з реально наявних юридичних засобів, необхідних для її досягнення [281]; 2. як передбачені нормами права і зумовлені певними цілями і завданнями інструменти правового регулювання [249, с. 7]; 3. як прийоми, способи здійснення діяльності, які повинні бути необхідними та достатніми для досягнення цілей в праві [217, с. 34]; 4. як норми права, індивідуальні приписи та веління, договори, засоби юридичної техніки, всі інші інструменти регулювання, що розглядаються в єдності характерного для них змісту та форми; 5. як інституційні явища правової дійсності, що втілюють регулятивну силу права, юридичні обов'язки, заборони, пільги, заохочення, покарання тощо [4, с. 14]. Правові засоби виконують функцію універсального «будівельного матеріалу», із якого вибудовується система права [16, с. 73].

Вказані теоретичні здобутки лягли в основу при дослідженні кримінально-правових засобів. Визначаючи засоби кримінального права, слід враховувати, що кримінальне право унікальне в тому плані, що надає законодавцю специфічні засоби, які являються найбільш суворими із всіх можливих в праві, тому кримінально-правові засоби знаходяться на найвищій ієрархічній сходинці серед засобів права. При цьому такі засоби направлені на реалізацію кримінально-правових цілей та потенційно можуть їх досягати [194, с. 54].

Однак, помилковою є думка, що єдиним засобом кримінального права або ж найбільш результативним, являється покарання. В підтвердження зазначеної позиції погоджуємось з М.Г. Сорочинським, який зазначає, що покарання є лише одним з цілої низки кримінально-правових засобів попередження злочинності. Попереджувальний потенціал також мають інші форми примусового кримінально-правового впливу: примусові заходи виховного та медичного характеру, обмеження, що покладаються на засуджених з випробуванням тощо; а також інститути та норми кримінального права заохочувального характеру: норми про добровільну відмову, необхідну

оборону, затримання злочинця, умовні випадки звільнення від кримінальної відповідальності тощо [291, с. 8]. Поряд з цим, А.І. Марцев вказує, що покарання не є всеосяжною категорією та це далеко не найдієвіший і не найефективніший засіб боротьби зі злочинністю. Вчений додає, що покарання не повинно визнаватися в якості єдиного засобу загальнопревентивного впливу. Крім покарання до кримінально-правових заходів вчений відносить дію кримінального законодавства, діяльність органів держави, які ведуть боротьбу зі злочинністю, і вплив кримінального покарання [199, с. 71]. Схожою є позиція М.Г. Каднікова, який зазначає, що в якості кримінально-правових засобів виступають норми кримінального права, застосування яких тягне за собою певні юридичні наслідки [129, с. 17].

Аналіз наукових позицій та законодавства дає можливість зробити висновок, що кримінально-правові засоби слід розуміти в широкому сенсі, тобто вже саме існування кримінально-правових норм являється засобом досягнення цілей кримінального права. Саме тому, досягнення цілей кримінального права відбувається завдяки існуванню кримінально-правових норм та застосування конкретних заходів кримінально-правового характеру [370].

Однак, в ч. 2 ст. 1 КК України законодавчо закріплено інший підхід: «Для здійснення своїх завдань КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили». Поряд з цим, в ч. 3 ст. 3 КК України вказано, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Виходячи з даного положення, поряд з караністю існують також інші кримінально-правові наслідки.

ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 18 квітня 2013 р. №222-VII, назву Розділу XIV КК України було змінено на:

«Інші заходи кримінально-правового характеру». Крім того, вказаний розділ знаходиться після розділів, які визначають питання покарання, його призначення, звільнення від покарання чи його відбування, пом'якшення покарання, а також судимості. Погоджуємось з Г.З. Яремко, що таке законодавче закріплення наштовхує на думку, що покарання (в тому числі звільнення від нього чи його відбування, пом'якшення покарання), судимість також є заходами кримінально-правового характеру [397, с. 91].

Підтверджує зазначену позицію послідовність законодавця, який у ч. 2 ст. 373 КПК України 2012 р. закріпив, якщо обвинувачений визнається винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, суд ухвалює обвинувальний вирок і призначає покарання, звільняє від покарання чи від його відбування у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, або застосовує інші заходи, передбачені законом України про кримінальну відповідальність. Поряд з цим, відповідно до ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 р. №314-VII КК України було доповнено Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», тобто законодавець знову вживає термін «заходи кримінально-правового характеру». Аналіз вказаних законодавчих змін підтверджує вищезазначене твердження, що покарання не являється єдиним засобом досягнення завдань кримінального права, важливе значення в даному аспекті посідають також інші заходи кримінально-правового характеру.

З даного приводу І.М. Горбачова зазначає, що всі кримінально-правові заходи можна поділити на: покарання; заходи компенсації (реституції), заходи соціального захисту та заходи безпеки [79, с. 13]. В свою чергу, О.В. Козаченко наголошує, що кримінально-правові заходи утворюють багатоколійну систему заходів кримінально-правового впливу, до якої можуть бути включені: система покарання і судимість, система інших заходів (позбавлених ознак кари) як

примусових: примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, примусове лікування; спеціальні кримінально-правові заходи, реституційно-компенсаційні кримінально-правові заходи; превентивний та профілактичний нагляд, так і позбавлених ознак державного примусу: заходи реабілітаційно-заохочувального впливу [146, с. 345-346]. М.І. Хавронюк під заходами кримінально-правового впливу пропонує розуміти судимість, примусові заходи виховного характеру, крім випадків застосування їх до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого може настати кримінальна відповідальність; примусові заходи медичного характеру; примусове лікування; конфіскацію (вилучення) та знищення певних предметів, знарядь, сировини і матеріалів для їх виробництва [366]. В.О. Туляков також вказує на те, що поруч з покаранням у чинному законодавстві де-факто існують 4 групи заходів: заходи безпеки (спеціальна конфіскація, знищення майна, примусове лікування обмежено осудних, примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до неповнолітніх), заходи соціального захисту (примусові заходи медичного характеру, що застосуються до неосудних осіб, примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до малолітніх), заходи компенсації та реституції (потерпілим, в особливих випадках, – третім особам та державі), засоби кримінально-правового заохочення застосовуються як підстави та форми реалізації окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання та як підстави пом’якшення покарання [324, с. 10-11].

Поряд з цим, в Кримінальних кодексах ряду зарубіжних країн передбачено, що для здійснення його завдань Кодекс визначає, які діяння визнаються злочинами, і встановлює покарання та інші заходи кримінально-правового характеру.

Так наприклад, в КК Республіки Болгарії зазначено, що для здійснення завдань Кримінальний кодекс визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання накладаються за них, і передбачає випадки, коли

замість покарання можуть бути застосовані заходи громадського впливу і виховання. В КК Республіка Таджикистан та в КК Азербайджанської Республіки передбачено, що для здійснення цих завдань справжній Кодекс встановлює підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначає, які небезпечні для особистості, суспільства або держави діяння визнаються злочинами, і встановлює види покарань та інших заходів кримінально-правового характеру за вчинення злочинів. Досить схоже положення передбачено в рекомендаційному законодавчому акті для Співдружності Незалежних Держав «Модельний кримінальний кодекс»: «Для здійснення цих завдань кримінальне законодавство встановлює основу і принципи кримінальної відповідальності, визначає, які небезпечні для особистості, суспільства або держави діяння визнаються злочинами, і встановлює види покарання та інших заходів кримінально-правового впливу за їх вчинення». Аналіз вказаних визначень, дає змогу зазначити, що в них відсутня згадка про заходи кримінально-правового характеру, які застосуються до неосудних, осіб, що не є суб'єктами злочинів. Вважаємо, що такі заходи також відіграють важливе для здійснення завдань кримінального закону. Інший підхід, закріплено в КК Республіки Болгарія в якому зазначено, що для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання накладаються за них, і передбачає випадки, коли замість покарання можуть бути застосовані заходи громадського впливу і виховання. В КК Грузії зазначено, що для досягнення своїх завдань КК Грузії встановлює підстави кримінальної відповідальності, визначає, які діяння є злочинними, і встановлює відповідні покарання або кримінальні заходи іншого виду.

Виходячи з вищезазначеного, враховуючи з'ясовані аспекти вітчизняного підходу до питання засобів в кримінальному праві та певний позитивний досвід ряду зарубіжних держав, вважаємо можливим внести зміни до ч. 2 ст. 1. КК України та викласти її у наступній редакції:

ДІЮЧА РЕДАКЦІЯ:	ЗАПРОПОНОВАНА РЕДАКЦІЯ:
2. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.	2. Для здійснення цього завдання прийнято Кримінальний кодекс України, який визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і встановлює покарання та інші заходи кримінально-правового характеру.

Внесення зазначених змін до КК України вважають необхідними провідні вітчизняні вчені, серед них В.О. Туляков [324], О.О. Дудоров, М.І. Хавронюк [100] та ін. Вважаємо, що таке доповнення положень КК України відобразить існуючий стан речей, адже для досягнення цілей та завдань кримінального права в ряді випадків доцільно застосувати інші заходи кримінально-правового характеру, а ніж покарання. Зазначені зміни будуть орієнтувати, з одного боку, для законодавця, щодо розришення видів заходів кримінально-правового характеру та випадків їх застосування в напрямку досянення цілей та завдань кримінального права, так і для правозастосовчих органів, які повинні виходити з того, що для досягнення цілей та завдань кримінального права в конкретних випадках доцільно застосовувати інші заходи кримінально-правового характеру, а не покарання, як найбільш суворий захід примусу.

Встановлення поняття та значення категорій «ціль», «завдання» та «засоби» в кримінальному праві дає можливість зробити висновок, що ступінь відповідності передбачених засобів в КК України тим цілям та завданням, які перед ним стоять визначає результативність кримінально-правового регулювання. Чим вищий ступінь відповідності засобів цілям та завданням тим, більш результативним є сам механізм.

Результативність кримінального права – це факт об’єктивної дійсності, який свідчить про те, що його завдання та цілі досягнуті (наприклад, особа, яка відбула покарання більше не вчиняє злочинів). Чим ближче ми наближаємось

до цілей кримінального права тим вища його результативність. Наприклад, суттєве зниження злочинності за певний період є показником результативності кримінального права.

Тобто, так само як важливо правильно визначити цілі та завдання кримінального права, які б враховували суб'єктивно-об'єктивні та ціннісно-раціональні характеристики, не менш важливо передбачити та застосувати такі кримінально-правові засоби, які, по-перше, здатні досягнути цілей, завдань та, по-друге, які б враховували конкретні обставини та тенденції розвитку кримінального права.

Саме тому, вихідним на рівні визначення та застосування засобів кримінального права повинно бути здійснення перевірки засобів кримінального права на можливість досягнення завдань та цілей кримінального права враховуючи конкретні обставини та тенденції його розвитку, тобто перевірити такі засоби на їх доцільність. Адже в іншому випадку неможливо досягнути результату, який стоїть перед кримінальним правом.

Таким чином, категорія «доцільність» в кримінальному праві визначає результативність кримінально-правового регулювання та передбачає спрямованість діяльності в кримінально-правовій сфері на досягнення цілей та завдань кримінального права засобами, які обираються із врахуванням конкретних обставин та тенденцій розвитку кримінального права.

1.2. Поняття та зміст принципу доцільності у кримінально-правовій доктрині

В підрозділі 1.1. встановлено, що категорія доцільність впливає на результативність кримінально-правового регулювання, проте питання про її місце в кримінальному праві залишається відкритим. Поряд з цим, в інших галузях права проблемі доцільності приділяється значна увага, крім того доцільність включена в систему принципів цивільного права, цивільного

процесу, адміністративного права, адміністративного процесу, кримінального процесу.

Так, С.В. Васильєв аналізуючи принципи цивільного процесу вказує, що принцип доцільності органічно вписується в їх систему. Вчений зазначає, що аналіз застосування матеріального і процесуального законодавства під час розгляду і вирішення конкретних цивільних справ прямо вказує на випадки можливості (необхідності) використання вимог доцільності (наприклад, ч. 2 ст. 18, ст. 58, ст. 59 ст. 126, ч. 7 ст. 130, ч. 1 ст. 140, ст. 150, ч. 12 ст. 180, ч. 5 ст. 191 Цивільного процесуального кодексу України і т.д.) [44, с. 5-6].

Крім того про важливість врахування принципу доцільності вказує, колегія суддів Судової палати у цивільних справах ВСУ в Ухвалі від 23 вересня 2009 р., яка за результатами розгляду справи про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою та відшкодування моральної шкоди зазначила наступне: «Коли за обставинами справи суд вважає, що призначення експертизи є доцільним, але жодна із сторін не заявляє про це клопотання, суд вправі поставити це питання на обговорення і з’ясувати думку сторін щодо доцільності проведення експертизи» [347].

С.В. Васильєв вважає, що принцип доцільності цивільного процесу можна визначити як надану законом можливість вибору найбільш оптимальних із передбачених законом для даного конкретного випадку форми й способу вирішення цивільно-правового спору з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. За переконанням вченого законодавче закріплення й правильне застосування принципу доцільності в цивільному судочинстві України: (1) віддзеркалює сучасну стратегію вітчизняної цивільної процесуальної політики, (2) створює умови для більш справедливого та ефективного застосування закону, (3) мінімалізує випадки порушень процесуального закону чи його довільного тлумачення, (4) дозволяє прискорити провадження у справі й забезпечує дотримання розумних строків

розгляду та вирішення цивільних справ, (5) оптимізує судові витрати [44, с. 10]. Принцип доцільності хоча текстуально не закріплений в цивільно-процесуальному законодавстві він витікає із ряду його положень, в яких або безпосередньо вказано на необхідність його дотримання або надано можливість його реалізації.

Крім того, В.П. Камишанський зазначає, що поряд з принципом законності як галузевим принципом цивільного права, існує самостійний цивільно-правовий принцип економічної доцільності. Вчений вказує, що широта і багатство, неповторність та унікальність майнових відносин вимагають адекватного, унікального і неповторного правового регулювання у відповідності з цілями правового регулювання. У цьому випадку принцип економічної доцільності передбачає в діях власника розсуду, забезпечити реалізацію цілей правового регулювання. Власник не тільки керується у визначеній мірі застарілими нормами права, а й будує лінію своєї поведінки з урахуванням поставлених цілей. Тобто, принцип економічної доцільності в цивільному праві покликаний мінімізувати витрати від невідповідності змісту права швидко мінливих суспільним відносинам в напряму досягнення визначених цілей. В.П. Камишанський наводить досить вдалий приклад, який відображає значення принципу доцільності для цивільного права: «право подібно дому, який перебудовують, в якому люди продовжують жити і під час перебудови», багато приміщень, побудовані для одних цілей, можуть, в силу необхідності, бути використані з меншим успіхом для інших, поки не завершиться перебудова» [131, с. 40].

Поряд з цим, доцільність являється принципом адміністративного права. В.В. Коваленко розкриваючи зміст принципу доцільності адміністративної відповідальності зазначає, що зміст конкретизуючого рішення, прийнятого на основі адміністративного розсуду, не в усіх випадках випливає прямо з нормативного припису. Це об’єктивно зумовлює існування принципу, що полегшує пошук уповноваженим суб’єктом потрібного рішення [181]. Так,

ст. 21 Кодексу України про адміністративні правопорушення закріплює, що особа, яка вчинила адміністративний проступок, може бути звільнена від адміністративної відповідальності з передачею матеріалів на розгляд громадської організації або трудового колективу, якщо з урахуванням характеру вчиненого правопорушення та особи правопорушника до нього доцільно застосувати захід громадського впливу. Згідно зі ст. 22 Кодексу України про адміністративні правопорушення орган (посадова особа), уповноважений вирішувати справу, може звільнити правопорушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням при малозначності адміністративного проступку. У доцільності звільнення правопорушника від адміністративної відповідальності за мотивами малозначності його проступку можуть свідчити різні обставини, у тому числі такі умови, що дозволяють досягти виховних і попереджувальних цілей без застосування заходів адміністративного впливу, зокрема факт відсутності у порушника стійких антигромадських установок [181].

Особливе місце відведено принципу доцільності в дослідженнях вчених кримінального процесуального права. Особливо це стосується вчених таких країн як Франція, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія, Ісландія, Данія, Норвегія, Японія, Китай, адже їх кримінальне судочинство побудоване на принципі доцільності. Що стосується нашої держави, то у КПК України як окремий принцип доцільності не передбачено, однак обговорюються перспективи його законодавчого закріплення. Така ж тенденція простежується і в інших країн пострадянського простору.

На думку Н. М. Апостолової, сутність принципу доцільності кримінально-процесуальної діяльності в демократичному кримінальному судочинстві полягає в тому, що в силу конкретних обставин кримінальної справи посадові особи, які здійснюють провадження у справі, у встановлених законом рамках проводять такі дії і приймають такі рішення, які забезпечують найбільш ефективне досягнення цілей кримінального судочинства. Саме

спрямованість доцільного рішення на ефективне досягнення цілей кримінального провадження і характеризує його сутність [13, с. 15].

О.Б. Загурський вважає, що принцип доцільності означає, що нова кримінальна процесуальна політика повинна переслідувати визначену мету, під якою слід розуміти забезпечення неухильного дотримання прав та свобод особи під час кримінального провадження відповідно до вимог Конституції України, міжнародних договорів, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Під принципом доцільності можна також розуміти обґрунтованість запровадження в національний кримінальний процес об'єднаних кримінальних процесуальних норм та інститутів континентальної та англосаксонської правових систем [115, с. 43-44].

Слід зазначити, що чинний КПК України прямо вказує на необхідність дотримання принципу доцільності: 1. В ст. 223 КПК України, яка визначає вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, передбачено випадки обов'язкового залучення незаінтересованих осіб (понятих), поряд з цим зазначено, що поняті можуть бути запрошені для участі в інших процесуальних діях, якщо слідчий, прокурор вважатиме це за доцільне. 2. В ст. 319 КПК України передбачено, що суд вмотивованою ухвалою може прийняти рішення про відсутність необхідності розпочинати судовий розгляд з початку та здійснювати повторно всі або частину процесуальних дій, які вже здійснювалися під час судового розгляду до заміни судді, якщо суддя згоден з прийнятими судом процесуальними рішеннями і вважає недоцільним нове проведення процесуальних дій, що вже були проведені до заміни судді. 3. Ст. 331 КПК України передбачає, що незалежно від наявності клопотань суд зобов'язаний розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою до спливу двомісячного строку. Також в даній статті зазначено, що до спливу продовженого строку суд зобов'язаний повторно розглянути питання доцільності продовження тримання обвинуваченого під вартою, якщо судове провадження не було завершене до

його спливу. 4. В ст. 349 КПК України закріплено, що суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються [171].

Враховуючи зазначені законодавчі положення та позиції науковців погоджуємось із Н.М. Апостоловою, яка вказує, що здійснення кримінально-процесуальної діяльності на основі принципу доцільності за умови правильного його застосування приведе до комплексного, системного вирішення багатьох найбільш важливих і актуальних проблем діяльності органів кримінальної юстиції і суттєво покращить її ефективність [13, с. 20].

Також, необхідно відмітити досвід ряду зарубіжних країн, щодо визначення принципу доцільності в кримінальному праві. Так в ст. 3 КК Республіки Сербія і в ст. 1 КК Республіки Чорногорія, іменуються однаково «Підстави і межі кримінально-правового примусу», вказується: «Захист людини та інших основоположних соціальних цінностей становить основу і межі для визначення кримінально караних діянь, встановлення кримінальних покарань і їх застосування в розмірах, необхідних для припинення таких злочинів». Аналогічні за змістом норми є в КК Республіки Македонія, КК Федерації Боснія і Герцеговина, КК Республіки Хорватії [97]. У ст. 2 КК Республіки Панама закріплено: «У цьому Кодексі передбачаються тільки ті діяння, криміналізація яких безумовно необхідна для захисту охоронюваних правових благ і основних цінностей суспільства і відповідає кримінальній політиці Держави». В КК зазначених держав принцип доцільності йменується як принцип необхідності. В КК Королівства Нідерланди безпосередньо мова йде про принцип доцільності, під яким розуміється відповідність наміченої цілі і досягнутого результату [309, с. 13; 334]. Тобто, в ряді країн, які належать до романо-германської (континентальної) правової сім'ї принцип доцільності знайшов своє безпосереднє закріплення в кримінальному законодавстві.

Враховуючи, що принцип доцільності входить в систему принципів кримінального права в ряді зарубіжних держав та те, що доцільності являється принципом вітчизняного цивільного права та процесу, адміністративного права та процесу, кримінального процесу та інших галузей права, тобто являється загальним принципом, постає питання щодо можливості визначення доцільності, як принципу кримінального права.

Дискусія навколо принципів кримінального права триває у вітчизняній юридичній науці досить давно. Однак, серед вчених і досі не склалося одностайності щодо переліку принципів кримінального права. Однією із причин чого, вважаємо, є відсутність єдиних ознак за якими слід відносити ту чи іншу категорію до переліку принципів кримінального права, а іншу ні. Тому, важливим аспектом подальшого дослідження є виділення ознак принципів кримінального права та з'ясування чи відповідає встановленим ознакам категорія «доцільність».

Щодо визначення ознак принципів права, слід зупинитися на наступних аспектах. Ряд науковців серед ознак принципів права виділяють їх об'єктивну зумовленість (С.С. Алексєєв, М.Г. Александров, А.М. Єгоров, А.М. Колодій, А.М. Климова, Л.С. Явіч). М. В. Цвік вказує, що принципи слід розглядати не як привнесені в правову систему суб'єктивні за своєю природою ідеї, а як іманентно їй властиві незаперечні вимоги, пізнання яких пов'язане з аналізом самої суті права і закономірностей його розвитку [375, с. 34]. Пізніше з цією точкою зору погодився А.М. Колодій зазначаючи, що під об'єктивною зумовленістю принципів слід розуміти їх відповідність характеру суспільних відносин, економічним, політичним, ідеологічним процесам, що відбуваються у суспільстві [148, с. 21]. Т.З. Гарасимів, вказує на те, що принципи не даруються і не встановлюються «зверху», а виникають та існують внаслідок природних, ні від кого не залежних причин [66, с. 15].

Однак, в науковій літературі зустрічається протилежна точка зору, а саме, що принципи права носять суб'єктивний характер. В даному аспекті заслуговує

на увагу позиція С.Г. Келіної та В.М. Кудрявцева, що суб'єктивний характер принципів полягає в можливості вибору принципів, які будуть покладені законодавцем в основі тих чи інших правових інститутів та правової системи в цілому [134, с. 7-8]. В продовження позиції, що принципи права мають і суб'єктивне значення, Ю.Ю. Коломієць зазначає, що дотримання і реалізація принципів права залежить від дії конкретної людини. Для цього необхідно, щоб принципи стали внутрішнім переконанням і керівною ідеєю вчинків цієї людини [149, с. 13].

Корелюючи зазначені підходи, вважаємо, що за своїм походженням та змістом принципи є об'єктивними (на їх формування впливають політична та економічна ситуація в державі, рівень правосвідомості, правової культури та інше), принципи зазнають впливу тих історичних процесів, які відбуваються в державі. Водночас ми не можемо відкидати те, що дотримання та реалізація принципів права залежить від дій конкретних суб'єктів, в чому і виражається суб'єктивність принципів. При цьому, погоджуємось з С.Г. Келіною та В.М. Кудрявцевим, що чим ближчий суб'єктивний вибір законодавця до об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, тим більш ефективно буде функціонувати дана правова система [134, с. 16].

До ознак принципів права науковці відносить їх регулятивний характер (А.А. Алексєєв, М.В. Баранчикова, С.Г. Келіна, А.М. Колодій, В.М. Кудрявцев, П.О. Рабінович та інші). Так, в науці не одноразово наголошувалось, що принцип права – це не пасивне відображення дійсності і не абстрактне положення, а дієвий інструмент регулювання правових відносин [134, с. 23]. А.А. Алексєєв вказує на те, що правові принципи мають самостійне регулятивне значення. Будучи свого роду згустками правової матерії, вони як би направляють функціонування права, визначають лінію судової та іншої юридичної практики, допомагають встановити прогалини в праві, необхідність скасування застарілих і прийняття нових юридичних норм [3, с. 90].

П.Д. Пилипенко займає, на наш погляд вірну позицію, коли пише, що якщо через якісь об'єктивні обставини ті чи інші принципи права припиняють своє існування, то норми права, інститути або галузі, які на них спиралися, втрачають свої регулятивні властивості. Так само, якщо певні правові акти розроблено і прийнято законодавцем без врахування вимог принципів права, то вони не забезпечуватимуть ефективного регулювання суспільних відносин і їх, зрештою, потрібно буде або скасовувати, або вдосконалювати [323, с. 43]. Слушно зазначає А.М. Колодій, що регулятивні властивості принципів права не можна ототожнювати з регулятивними характеристиками норм права, тому що у принципів вони більш абстрактні і не такі активні, матеріальні, як у норм. Вчений акцентує увагу на тому, що нормативно-регулятивний характер принципів права вбачається у тому, що, зафіксовані у праві, принципи набувають значення загальних правил поведінки, які мають загальнообов'язковий державно-владний характер, що стає притаманним як безпосередньо нормам-принципам, так і принципам, що виводяться з норм [148, с. 17, 19]. В наведеному тезисі простежується позиція вченого про два способи виразу принципів права: безпосереднє формулювання їх в нормах права (текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення). Даної позиції притримувався Л.С. Явіч зазначаючи, що принципи права не завжди лежать на поверхні і чітко сформульовані в правових нормах, інколи їх зміст може бути завуальованим [393, с. 150].

В.К. Бабаєв зазначав, що принципи права виражаються, як правило, в максимально загальних і універсальних нормативних приписах. На їх основі формуються ті чи інші системи, галузі або інститути права [316, с. 224]. Л.С. Явіч вказує, що принципами права пронизана вся юридична матерія та що вони повинні враховуватись у будь-якій правовій ситуації, тобто являються універсальними [391, с. 11]. Щодо кримінального права, універсальність як ознака, проявляється у тому, що принципи кримінального права здійснюють

вплив на всі норми кримінального права, відображають зміст як Загальної так і Особливої частини КК України та зміст всіх інститутів.

Крім того, серед ознак принципів ряд вчених виділяють їх загальнозначущий характер (С.С. Алексєєв, А.М. Колодій, О.В. Смирнов, Л.С. Явіч та ін.). Так, Л.С. Явіч вказував на безумовність принципів порівняно з нормами права, що зумовлено концентрованим виразом у принципах найважливіших засад певного суспільства [393, с. 32]. Загальназначущість принципів кримінального права свідчить про те, що всі норми кримінального права повинні відповідати принципам. Крім того дана ознака означає, що принципи спрямовують весь механізм кримінально-правового регулювання. Вони є обов'язковими, як для правотворчої так і для правозастосовчої діяльності.

Більшість науковців до ознак принципів права відносять їх системність. Так, С.Г. Келіна та В.М. Кудрявцев звертають увагу на те, що кожний з принципів кримінального права є самостійним та характеризує якусь із його сторін. Однак право не може ґрунтуватися на одному принципі, яким би важливим він не був. Лише взаємопов'язана система всіх принципів дозволяє сформувати цілісне уявлення про кримінальне право [134, с. 108]. Внутрішня єдність принципів права проглядається у їх системно-структурній внутрішній збалансованості, несуперечливості, інтегрованості і водночас диференційованості на певні види [147, с. 18]. Принципи права виконують роль життєвої сили, механізму саморегулювання, стержня, який забезпечує єдність і узгодження всіх елементів правової системи [29, с. 74].

Вважаємо, що саме системність є ознакою принципів права, адже системі притаманні такі властивості як внутрішня єдність, цілісність, інтегрованість, взаємопов'язаність, взаємоузгодженість та ін. В такому випадку немає потреби додатково зазначати такі ознаки, як взаємопов'язаність, взаємовплив, взаємозумовленість. При цьому інтегруючий вплив принципів проявляється в тому, що вони забезпечують єдність права шляхом встановлення однакових

вимог до всіх правових норм та вказують напрямок, в якому повинно розвиватися та вдосконалюватися законодавство.

На основі вищевикладеного, системність як ознака принципів права передбачає: 1) кожний з принципів самостійний та рівнозначний; 2) принципи взаємоузгоджені між собою та з іншими елементами правової системи, при цьому здійснюють на останню інтегруючий вплив.

Узагальнюючи можна виділити наступні ознаки принципів права: 1) об'єктивно-суб'єктивний характер; 2) регулятивність; 3) універсальність; 4) загальназначущість; 5) системність.

Враховуючи виокремлені ознаки принципів права взагалі та характеристики кримінального права, як самостійної галузі можна визначити наступні ознаки характерні для принципів кримінального права: 1) об'єктивно-суб'єктивний характер; 2) регулятивність; 3) відображення змісту Загальної та Особливої частини КК України (універсальність); 4) обов'язковість на двох рівнях кримінально-правового регулювання: правотворчому та правозастосовчому (загальназначущість); 5) кожний принцип кримінального права є самостійним та рівнозначним при цьому всі принципи становлять єдину систему (системність) [296].

Вважаємо всі зазначені ознаки принципів кримінального права притаманні і категорії «доцільність».

Як вже зазначалося категорія «доцільність» має об'єктивно-суб'єктивний характер. В свою чергу об'єктивна складова передбачає обов'язкове врахування конкретних обставин та тенденцій розвитку кримінального права. Водночас дотримання та реалізація зазначених критеріїв залежить від конкретних суб'єктів, які здійснюють правотворчу чи правозастосовчу діяльність в кримінально-правовій сфері, що являється суб'єктивною складовою доцільності. Окремо слід відмітити, важливість балансу між суб'єктивним та об'єктивним началами доцільності. Адже коли відбувається домінування суб'єктивного це може призвести до зловживання правом та до того, що така

діяльність буде направлена не на досягнення цілей, завдань кримінального права, а цілей окремих суб'єктів. Саме тому, так важливо встановлення в законодавстві певних критеріїв, які б були направлені на врахування об'єктивного начала доцільності.

Також категорія доцільність в кримінальному праві визначає спрямованість правотворчої та правозастосовчої діяльності, допомагає встановити прогалини в кримінальному праві та вказує на необхідність скасування застарілих і прийняття нових кримінально-правових норм, що підтверджує її регулятивний характер.

Крім того, категорія доцільність чітко проявляється в ряді кримінально-правових норм, що передбачають можливість: призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України); звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки умовного засудження (ст. 47 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України), звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК України), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК України) та ін. Досить переконливою є позиція М.В. Бавсун, який зазначає, що доцільність в тому чи іншому сенсі можна зустріти в кожному з інститутів кримінального права [22, с. 95]. Т.Р. Сабітов, також вказує, що доцільність пронизує вагому сукупність кримінально-правових норм, що дає підставу для визнання його в якості кримінально-правового принципу [273, с. 128]. Так, доцільність реалізується при притягненні певної категорії осіб до кримінальної відповідальності (в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, в стані афекту, обмежено осудних, коли особа не знала про кримінально-правову заборону та ін.). Притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, які «випадають» з загальної теорії вини і не можуть бути пояснені з позиції внутрішнього відношення особи до своїх дій і наслідків, які настали в результаті, являється ні чим іншим, як об'єктивне ставлення в

вину, в основі якого лежить принцип доцільності [394, с. 11]. Зазначене дає можливість вказати, що категорія «доцільність» в кримінально-правовій сфері має універсальний характер, тобто відображає зміст Загальної та Особливої частини КК України, що є важливою умовою віднесення її до принципів кримінального права.

Крім того, категорія «доцільність» проявляється на двох рівнях кримінально-правового регулювання: правотворчому та правозастосовному.

В теорії права під правотворчістю (законотворчістю) розуміють правову форму діяльності держави за участю громадянського суспільства (у передбачених законом випадках), пов'язану із встановленням (санкціонуванням), зміною, скасуванням юридичних норм. Правотворчість виражається у формуванні, систематизації, прийнятті та оприлюдненні нормативно-правових актів [284]. Кримінальна правотворчість, у свою чергу, являє собою процес розробки кримінально-правових норм, який завершується скасуванням, зміною або прийняттям нових кримінально-правових норм.

В правотворчій діяльності принцип доцільності розглядають як вибір альтернативних законодавчих рішень, визначення способів і меж правового регулювання [322, с. 192]. Поряд з цим, принцип доцільність правотворчості передбачає співвідношення такої діяльності з цілями та цінностями, які характеризують розвиток держави та суспільства [268, с. 432]. Аналізований принцип передбачає відповідність прийнятих в правотворчій сфері нормативно-правових положень цілям та завданням та об'єктивним обставинам, що склалися в суспільстві та державі та враховують тенденції їх розвитку.

Потрібно відзначити, що фахівці в галузі кримінального права взагалі не часто використовують поняття «кримінальна правотворчість». Мова, як правило, йде про криміналізацію (декриміналізації) і пеналізацію (депеналізацію) діянь. Вказаними напрямками кримінальної правотворчості присвячено найбільше публікацій. У сфері кримінальної правотворчості

принцип доцільність має особливе значення при здійсненні криміналізації (декриміналізації) та пеналізації (депеналізації) злочинів.

Криміналізація – це процес виявлення суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнання допустимості, можливості та доцільності кримінально-правової протидії ним та фіксації їх в законі як злочинних та караних [26, с. 145; 160, с. 59]. Пеналізація, в свою чергу, означає встановлення покарання за діяння, визначене кримінальним правопорушенням [100, с. 65].

Так, відповідно до думки, О.І. Коробєєва, криміналізація буде виправданою лише в тому разі, коли законодавець дійде обґрунтованого висновку щодо доцільності кримінально-правової заборони [160, с. 59]. Протиріччя кримінально-правової заборони цілям кримінальної відповідальності робить його недоцільним і має спричинити її скасування [с. 172]. Д.О. Балобанова вказує, що доцільність криміналізації – це можливість створення, зміни та наступного застосування положень кримінального закону, виходячи з потреб суспільства та держави, для досягнення певних цілей, з урахуванням загально правових принципів в чітко встановлених законодавчих межах, що виявляється в побудові норм кримінального закону, визначенні їх структури, місця розташування в самому кримінальному законі та встановлення співвідношення з іншими положеннями Кримінального кодексу [27].

В свою чергу Т.Р. Сабітов вказує, що зміст кримінально-правового принципу доцільності має виводитися не з бажаного суспільством результату, а з реальних якісних особливостей тієї діяльності, яку здійснює суб’єкт кримінально-правової політики, а також з результату цієї діяльності. Вчений додає, що на даний момент законодавець співвідносить необхідність застосування заходів криміналізації з цілями проведеної кримінально-правової політики, а не безпосередньо з об’єктивними потребами суспільства. У зв’язку з цим цілі суспільства і законодавця в кримінально-правовій сфері можуть істотно різнитися. Підсумовуючи вчений зазначає, доцільність як принцип криміналізації діянь пов’язаний з формулюванням кримінально-правових

заборон та відмову від них лише в тому випадку, якщо це сприяє досягненню цілей кримінально-правової політики [273, с. 150]. Погоджуємось з позицією Т.Р. Сабітова з певним уточненням, що здійснюючу законотворчу діяльність слід враховувати не лише сприяння досягненню цілей кримінально-правової політики, але й відповідність законодавчої діяльності цілям та завданням кримінального права, при цьому обов'язково враховуючи тенденції його розвитку.

Поряд з цим, пеналізаційний принцип доцільності передбачає, що всі заходи кримінально-правового впливу повинні бути встановлені в законі, застосовані та виконані таким чином, щоб максимально забезпечити досягнення тих цілей, які перед ними ставляться [273, с. 150]. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Саме тому в ст. 51 КК України повинні бути передбачені такі види покарань, які сприяють досягненню вищевказаних цілей.

Крім того, принцип доцільності важливо враховувати також і при побудові санкцій норм Особливої частини КК України. У статті Особливої частини КК України повинні бути перераховані такі види покарань, які враховують специфіку вчиненого злочину і, отже, можуть сприяти досягненню цілей покарання. Адже суддя має отримати можливість для призначення таких заходів примусу, які є карою саме для конкретного засудженого, сприятимуть його виправленню та попередженню вчиненню злочинів, як ним самим, так й іншими особами [183, с. 164]. Наприклад, очевидно, що покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю доцільно для злочинів, пов'язаних з використанням винним своєї посади (ненадання допомоги хворому, отримання неправомірної вигоди, незаконні затримання, взяття під варту або утримання під вартою і т. д.), і недоцільно для

тих злочинів, де посада не має значення (прості склади заподіяння шкоди здоров'ю, побої, крадіжка, грабіж, хуліганство і т. д.) [273, с. 151].

Враховуючи вищезазначене, доцільність являється принципом кримінальної правотворчості, який передбачає відповідність прийнятих в сфері кримінальної правотворчості нормативно-правових положень цілям та завданням кримінального права враховуючи конкретні обставинам та тенденції розвитку кримінального права.

Поряд з цим, слід зауважити, що право є таким за своєю сутністю, що не може розглядатись окремо від реалізації його змісту [392, с. 55]. Науковці зазначають, що для здійснення застосування права необхідно керуватись специфічними принципами, серед яких, вчений згадує і принцип доцільності [40, с. 3; 195, с. 20; 229, с. 93;].

Стосовно реалізації принципу доцільності в правозастосовній діяльності П.О. Недбайло, вважає, що доцільність у застосуванні та виконанні правових норм є такою їх реалізацією, за якої не просто досягається мета закону, що полягає у певних матеріальних або соціально-культурних результатах, але найбільш повно досягається ця мета у конкретних, історично визначених умовах місця та часу [226, с. 199]. Схожою є позиція П.М. Рабіновича, який вважає, що доцільним має визнаватися лише такий варіант застосування норми, який дозволяє найкращим чином (за даних умов) досягти її цілі. Таке розуміння доцільності ґрунтується на діалектиці співвідношення цілей та засобів її досягнення: будь-яка ціль зазвичай може бути досягнута в конкретних умовах за допомогою різних засобів. Усі такі засоби будуть доцільними в широкому розумінні доцільності, але нерівноцінними з огляду на ступінь, рівень доцільності: деякі з них забезпечуватимуть досягнення цілі швидше, простіше, з меншими «витратами», ніж інші [259, с. 45].

М.Н. Марченко вважає, що принцип доцільності в правозастосовчій діяльності означає врахування конкретних умов застосування того чи іншого нормативно-правового акта, прийняття до уваги специфіку сформованої

ситуації в момент винесення рішення, вибір найбільш оптимального варіанту реалізації правових вимог у тих чи інших конкретних обставин [200, с. 151]. Поряд з цим, С.С. Алексєєв вказує, що врахування доцільності є вельми важливий при застосуванні юридичних норм, особливо при реалізації (застосування) права органами правосуддя [5, с. 271].

На думку М.М. Кузьміної, доцільність – це найбільш точне й послідовне здійснення закону в кожній конкретній ситуації. Правозастосовувач повинен, ґрунтуючись на нормі закону, що відображає загальні тенденції розвитку суспільних відносин, врахувати особливості та специфіку кожної конкретної справи [177, с. 158]. На думку А.Б. Венгерова доцільність – це принцип правозастосування, який передбачає оцінку конкретного правозастосування за критерієм – а чи треба взагалі застосовувати право, соціально корисно це, та й індивідуальні особливості, обставини при цьому слід враховувати. Вчений додає, що в аспекті застосування принципу доцільності в правозастосуванні можуть виникати дві крайності. З одного боку, доцільність іноді підміняє законність і залишається непокараним той чи інший правопорушник. А відомо, що ефективне застосування права полягає не в жорстокості, а в невідворотності. З іншого боку, через помилкове розуміння доцільності міра застосування права всіляко порушується, правопорушник піддається занадто жорстокому покаранню [49, с. 158].

Узагальнюючи позиції теоретиків права можна зазначити, доцільним визнається такий варіант застосування правової норми, який дозволяє найкращим чином досягти, за конкретних обставин, цілей та завдань закону.

Крім того, принцип доцільності характерний для всіх видів юридичної відповідальності. А.В. Помогалов аналізує прояви доцільності у різних видів юридичної відповідальності: встановлення щодо певних і альтернативних санкцій; формулювання кваліфікованих складів правопорушень в залежності від суспільної небезпеки правопорушення; формулювання обставин, що пом’якшують і обтяжують відповідальність, правил призначення покарання

(стягнення); законодавче закріплення обов'язку правозастосувача при залученні до відповідальності враховувати критерії індивідуалізації та доцільності [246, с. 18]. Поряд з цим, Р.А. Ромашов зазначає, що принцип доцільності юридичної відповідальності передбачає відповідність обраним відносно правопорушника заходів впливу цілям юридичної відповідальності. Крім цього, вчений зазначає, що принцип доцільності означає можливість заміни юридичної відповідальності іншими заходами впливу, якщо цілі юридичної відповідальності можуть бути досягнуті без її здійснення. Також Р.А. Ромашов додає, що досягненню цілей юридичної відповідальності може сприяти не тільки її пом'якшення, а й, навпаки, обтяження [269,с. 261-262]. Досить схожою є позиція Л.О. Морозової, яка зазначає, що принцип доцільності юридичної відповідальності означає відповідність обраного запобіжного впливу цілям юридичної відповідальності. Якщо ці цілі можуть бути досягнуті іншим шляхом, то правопорушник може бути взагалі звільнений від відповідальності. Вчена додає, що принцип доцільності забезпечується: а) відносно-визначеним або альтернативним характером санкцій, що дозволяє обрати запобіжний вплив індивідуально; б) урахуванням пом'якшуючих та обтяжуючих обставин [213, с. 322-323].

Т.Р. Сабітов вказує, що принцип доцільності означає притягнення до юридичної відповідальності не заради неї самої, а тільки для досягнення тих цілей, які вона переслідує [273, с. 97]. Принцип доцільності кримінальної відповідальності, відповідно до думки О.А. Шевченка, означає, що застосування заходів кримінально-правового впливу повинно узгоджуватися з метою, що стоїть перед кримінальною репресією [384, с. 467].

Досить переконливою є думка К.М. Геворгян, який наводить наступні ключові ознаки принципу доцільності юридичної відповідальності: як і всякий принцип, він являє собою основоположне начало інституту юридичної відповідальності; найбільш тісним чином пов'язаний з досягненням цілі юридичної відповідальності; заснований на потребах особистості, суспільства і

держави; реалізується як у правотворчій, так і в правозастосовчій діяльності; знаходить безпосереднє вираження у виборі та реалізації найбільш ефективного способу вирішення юридичного конфлікту [70, с. 20-21]. Р.С. Бурганов зазначає, що доцільність являється, як принципом юридичної відповідальності так і принципом кримінальної відповідальності [41]. Дана позиція підтримано і іншими вченими-правниками. Так, в науковій літературі зазначається, що принцип доцільності юридичної відповідальності, що виділяється в теорії права, в основному застосовуються до такого крайнього виду відповідальності, як кримінальна відповідальність [315, с. 665].

Поряд з цим, в науковій літературі має місце позиція відповідно до якої доцільність не слід включати в систему принципів юридичної (в тому числі і кримінальної) відповідальності. А.А. Іванов зазначає, що спроби дослідження широкого тлумачення принципу доцільності так чи інакше закінчуються аналізом реалізації даної категорії в процесі призначення та застосування покарання [120, с. 57]. На погляд Б.Т. Базилева, доцільність не є принципом юридичної відповідальності: відповідальність доцільна завжди; інша справа - доцільність покарань, застосування юридичної санкції, визначення міри відповідальності з урахуванням всіх обставин правопорушення [25, с. 69]. Однак, важко погодитись з автором враховуючи існування в кримінальному праві інституту звільнення від кримінальної відповідальності, який передбачений саме для доцільного вирішення кримінально-правового конфлікту.

Будучи основоположним началом як для юридичної відповідності в цілому так і для кримінальної відповідності доцільність також виступає принципом призначення покарання. Ще в 1962 р. П.С. Дагель зазначив, що принцип доцільності є одним із основних при призначенні покарання [89, с. 145]. Позицію вченого пізніше підтримали В.М. Бурлаков [42], І.Г. Набієв [218], Т.Р. Сабітов, Л.В. Іногамова-Хегай, О.І. Рарог, О.І. Чучаєв [332], які зазначають, що доцільність є одним із принципів призначення покарання. Ряд

вітчизняних вчених також відносять доцільність до принципів призначення покарання, серед них Є.Ю. Полянський [245], Н.А. Сторчак [298], В.І. Тютюгін [327] та ін.

На відміну від загальнотеоретичних досліджень присвячених реалізації принципу доцільності в сфері правозастосування, в науці кримінального права, в більшості випадків, розглядають доцільність в аспекті реалізації кримінальної відповідальності та призначення покарання, пов'язуючи її з проблемами суддівського розсуду, вказуючи на існування принципу доцільності кримінальної відповідальності, а також принципу доцільності призначення покарання. Таке кримінально-правове розуміння принципу доцільності є занадто звуженим та спрощеним, адже зводиться виключно до декількох інститутів кримінального права. Доцільність проявляється у всіх інститутах кримінального права та на всіх рівнях кримінально-правового регулювання. Саме тому звужений підхід до розуміння принципу доцільності в кримінальному праві та невірне його розуміння часто призводять до антирезультату в сфері кримінального права.

Враховуючи зазначене, слід наголосити, що хоча принцип доцільності правозастосовчої діяльності в кримінально-правовій сфері найяскравіше проявляється в інститутах кримінальної відповідальності та призначення покарання, проте його зміст не обмежується ними. Вважаємо, що принцип доцільність в сфері правозастосування проявляється наступним чином: 1) в КК України прямо передбачено, що те чи інше рішення є доцільним (наприклад, притягнення до кримінальної відповідальності осіб в стані алкогольного сп'яніння, обмежено осудних осіб, застосування імперативних видів звільнення від кримінальної відповідальності та інше); 2) в КК України передбачено, не виходячи за рамки КК України, можливість враховувати принцип доцільності (наприклад, застосування дискреційних видів звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання в межах відносно-визначеної санкції).

Проведений аналіз дає можливість зазначити, що категорія «доцільність» проявляється на двох рівнях кримінально-правового регулювання, як на правотворчому так і на правозастосовчому, що являється необхідним для віднесення її до принципів кримінального права.

Підсумовуючи, можна зазначити, що категорія «доцільність» володіє виокремленими ознаками принципів кримінального права, що дає можливість зробити висновок, що доцільність являється самостійним принципом кримінального права. В свою чергу, принцип доцільності в кримінальному праві слід розуміти як керівну ідею кримінального права, яка відображає зміст закону про кримінальну відповідальність та передбачає здійснення правотворчої та правозастосовчої діяльності для досягнення цілей та завдань кримінального права, враховуючи конкретні обставини та тенденції розвитку кримінального права.

Ще одним аспектом, який потребує розкриття в рамках даного дослідження являється співвідношення принципів кримінального права та принципів кримінальної політики, адже в науці кримінального права досить часто про принцип доцільності згадується як про принцип кримінальної політики. Так, в своїх працях М.В. Бавсун [19], С.К. Гогель [73], П.С. Дагель [90], О.І. Коробєєв [271], А.І. Марцев [22], А.А. Митрофанов [208], П.А. Фефелов [354], П.Л. Фріс [362] зазначають, що доцільність являється принципом кримінальної політики. С.К. Гогель в 1910 р., один із перших, зазначив, що в основу кримінальної політики, як прикладної науки, повинен бути покладений один із керівних принципів – принцип доцільності [73, с. 163]. Пізніше позицію вченого в своїх дослідженнях підтримали П.С. Дагаль та О.І. Коробєєв, останній розуміє під принципом доцільності кримінальної політики наступне: «Застосування засобів кримінально-правового впливу повинно узгоджуватися з цілями, які стоять перед кримінальною репресією» [271, с. 73]. П.А. Фефелова пов’язує доцільність з цілями і завданнями кримінальної політики і боротьби зі злочинністю [354]. Ряд вітчизняних вчених

до переліку принципів кримінальної політики також відносять доцільність. Відповідно до думки А.А. Митрофанова принцип доцільності кримінально-правової політики полягає в тому, що застосування засобів кримінально-правового впливу повинно співвідноситися з цілями, які стоять перед кримінальною репресією, відповідати їм [208, с. 51]. Поряд з цим, П.Л. Фріс зазначає, що при здійсненні кримінально-правової політики важливо не тільки не впасти в ригоризм, тобто надмірну суворість, але й уникнути іншої крайності – надмірної лібералізації репресії. Однаково неправильним було б як надання заходам кримінально-правової дії характеру відплати або віддяки, так і безмежна їх гуманізація. Рамки кримінальної репресії, види і характер заходів дії, а також їх вибір і застосування на практиці визначаються за допомогою принципу доцільності [361, с. 15].

П.С. Дагель та О.І. Коробєєв зазначають, що принципи кримінального права випливають з принципів кримінальної політики конкретизуючи і деталізуючи їх, але з ними повністю не збігаються [90, с. 30; 161, с. 76]. Поряд з цим Н.А. Бєляєв вважає, що будучи закріпленими в нормах права принципи кримінально-правової політики стають принципами кримінального права. Тобто, що немає ніяких відмінностей між принципами кримінально-правової політики та однойменними принципами кримінального права [33, с. 31].

Враховуючи зазначені теоретичні позиції ми вважаємо, що як існує відмінність між кримінальним право та кримінально-правовою політикою так і є відміність між цими поняттями, кримінальне право це частина кримінально-правової політики, тому принципи кримінального права це частина принципів кримінально-правової політики. Поряд з цим, враховуючи, що кримінальна політика держави реалізується за допомогою кримінального права, тому досить складно уявити ситуацію, коли б кримінальна політика базувалася на системі принципів, які кардинально відрізняються від принципів кримінального права. З даного приводу П.Л. Фріс пише, що якщо розглядати право як атрибут політики, то очевидним є те, що основоположні принципи політики одночасно

є фундаментальними принципами права [362, с. 80]. Тобто принцип доцільності в кримінальному праві це частина принципу доцільності в кримінально-правовій політиці. Доцільність в кримінально-правовій політиці – це і доцільність в кримінальному процесуальному законодавстві і доцільність у кримінально-виконавчому законодавстві та інших сферах криміналістичних знань, які торкаються кримінально-правової політики.

Переконливою в аналізовану аспекті є точка зору О.М. Поліщук, яка вказує, що принципи кримінального законодавства та принципи кримінально-правової політики мають корелятивний зв'язок. Принципи кримінального законодавства – це позитивне вираження основоположних засад в КК України, а принципи кримінально-правової політики, які включають в себе принципи кримінального законодавства як складові, не обов'язково усі закріплені в КК України, а можуть міститися й у інших нормативно-правових актах [243, с. 230]. Враховуючи зазначене ми підтримуємо позицію тих вчених (серед них: М.В. Бавсун, В.С. Малишев, А.І. Марцев, Ю.Ю. Коломієць, Ю.А. Язовских та ін.), які вважають, що доцільність являється як принципом кримінальної політики так і принципом кримінального права та законодавства.

Крім того, враховуючи, що принцип доцільності законодавчо не закріплений, окремо слід зупинитися на питанні щодо необхідності його визначення в КК України. Слід зазначити, що в науці кримінального права й досі залишається дискусійним питання необхідності закріплення принципів у кримінальному законі.

На думку А.М. Колодій виникнення принципів кримінального права із соціального життя має дві форми: «початкову» та «сучасну». Перша – це формування у свідомості населення поглядів щодо схеми покарання злочинців в умовах виникнення самого кримінального права або в період докорінних змін у правовій системі. «Сучасна» форма полягає у трансформації принципової основи притягнення до кримінальної відповідальності у відповідь на появу нових форм злочинності. Крім того вчений зазначає, що виникнення принципів

права як загальносоціальних є необхідною умовою наступного їхнього закріплення у вигляді юридичних принципів і норм, тому що свідчить про актуальність їх для суспільства і необхідність їхнього юридичного оформлення [148, с.11]. Дану позицію підтримує і М.Й. Коржанський, який зазначає: «У КК України відсутнє визначення принципів кримінального законодавства України. Новий Кодекс, таким чином, вважаю, є безпринципним. Відсутність принципів, на яких побудований Кодекс, – це його велика вада…» [158, с. 83]. Відповідно до позиції Ю.Ю. Коломієць ніякі ідеї в чистому вигляді не можуть і не повинні регулювати правовідносини, тому що одним із принципів правової держави є верховенство закону, що означає необхідність суворого і неухильного дотримання і виконання діючого законодавства, тобто у своїй діяльності суб'єкти права повинні керуватися тільки законом [149, с. 14].

У даному контексті слід відмітити, що у науці кримінального права розрізняють два способи вираження принципів: безпосереднє формулювання їх у нормах закону (текстуальне закріплення) і виведення принципів зі змісту кримінального закону (змістовне або контекстуальне закріплення).

Ще у 60-х роках минулого століття О.Б. Сахаров вказав на те, що принципи кримінального права або «безпосередньо сформовані в нормі права», або «випливають із сукупності юридичних норм» [279, с. 57]. А.С. Молодцов та М.Й. Коржанський також виділяють дві форми закріплення принципів кримінального права. Однак А.С. Молодцов [211, с. 103] висловлюється на користь текстуального закріплення принципів, в той час як М.Й. Коржанський також допускає існування, як контекстуального так і текстуального закріплення принципів, вказуючи, що принципи кримінального права можуть бути встановлені законом чи безпосередньо із нього витікати [159, с. 33].

Відмінною є позиція Г.А. Крігера, який крім того, що не виділяє форм закріплення принципів у праві ще й вказує, що немає ніякої різниці між проявами принципів у праві і законодавстві [166, с. 102]. На думку П.А. Фефелова, принципи завжди закріплені в правових нормах. Але так само

як і Г.А. Крігер, вчений не виділяє форм закріплення принципів в праві, вказуючи на закріплення в кримінальному законодавстві передумов відповідних принципів [354, с. 10]. Іншими слова, П.А. Фефелова говорив про контекстуальне закріплення принципів кримінального права. Цієї ж позиції дотримується Б.В. Здравомислов [329, с. 16].

Поряд з цим ряд вітчизняних науковців зазначають (наприклад, О.В. Навроцький, М.І. Хавронюк), що хоча в КК України контекстуально передбачено ряд принципів, проте вони вважають, що текстуальне закріплення буде більш ефективним. Так М.І. Хавронюк вважає, що у КК України необхідно закріпити принципи кримінального права, доповнивши його новими статтями: «Стаття 2-1. Принцип законності», «Стаття 2-2. Принцип рівності громадян перед законом», «Стаття 2-3. Принцип вини», «Стаття 2-4. Принцип справедливості», «Стаття 2-5. Принцип індивідуалізації покарання», «Стаття 2-6. Принцип особистого характеру кримінальної відповідальності», «Стаття 2-7. Принцип гуманізму», «Стаття 2-8. Принцип невідворотності кримінальної відповідальності». Вчений вказує, що ці принципи давно визнані в доктрині та не заперечуються чинним законодавством [365]. В той же час І.В. Коршиков вказує, що закріплення принципів в кримінальному законі немає практичного значення, так як кримінально-правові принципи являються складовою частиною інших норм кримінального права [163, с. 12].

Поряд з цим, враховуючи, відсутність комплексних наукових праць присвячених системі принципів кримінального права України, вважаємо, що на даному етапі реформування кримінального законодавства, в першу чергу, необхідно повно та всебічно дослідити зазначену проблематику. І тільки на основі доктринальних напрацювань буде виправданим законодавче закріплення в КК України принципів. Крім того, слід відмітити досвід європейських держав, адже в більшій частині країн Європи кримінальне законодавство не містить текстуально закріплених принципів.

Підсумовуючи, вважаємо, що принципи кримінального права, в тому числі принцип доцільності, реалізуються незалежно від форми їх закріплення, чи то буде контекстуальна (змістова) чи текстуальна форма. Адже, принцип доцільності витікає із численних положень КК України, які безпосередньо вказують на необхідність дотримання даного принципу або ж передбачають можливість його застосування, що і є його змістовим (контекстуальним) закріплення.

1.3. Генезис принципу доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України

Принципи права характеризуються тим, що вони виникли разом із самим правом та розвивались разом з ним. Не виключенням є і кримінальне право. Характерною рисою принципів кримінального права України являється те, що вони текстуально не закріплювались в нормативно-правових актах, поряд з цим, їх зміст витікав із ряду положень.

Хоча доцільність відповідає всім ознакам принципів кримінального права в науковій літературі є і протилежний погляд щодо допустимості виділення досліджуваного принципу в системі принципів кримінального права. Як зазначає Т.Р. Сабітов підставою для цього, можливо, послужило ототожнення доцільності з беззаконням і свавіллям при залученні до кримінальної відповідальності, що не мають нічого спільного з розглянутим принципом [275, с. 170]. Враховуючи, що принцип доцільності в певний історичний період інтерпретувався як антипод принципу законності, вважаємо за необхідне досліджувати генезис принципу доцільності в кримінальному праві наряду з принципом законності. Такий аналіз дасть змогу краще зрозуміти сутність принципу доцільності в кримінальному праві, крім того продемонструє як співвідносились зазначені принципи на різних етапах становлення кримінального права України.

Розвиток політико-правової думки періоду Київської Русі характеризувався необхідністю здійснення регулювання суспільних відносин на основі і в суворій відповідності до законів. В період IX-XI ст. всюди у суміжних європейських державах і Візантійській імперії існував культ подвійної законності – божественної й людської у зрозумілому ієрархічному взаємозв'язку [127]. Свого часу історики слов'янофільського напрямку доводили, що Давня Русь жила не по «відверненому» праву, а по «правді». Крім того, в світогляді того часу вихідним був закон Божий, а цивільні закони були вторинними, змішаними з «божественними» [12, с. 31].

Київський літописець XI століття Іларіон – автор політичного трактату «Слово про Закон і Благодать» один із перших згадує про закон та законність (принцип законності). В згаданому трактаті Іларіона, акцент був зроблений на сприйнятті законності, яка постає в декількох вимірах: в якості божественного і людського (у вигляді княжого припису). Поряд з цим, в трактаті висвітлено ряд правових проблем, включаючи співвідношення закону, істини і благодаті, статус верховної влади, ідеал князя-правителя. Іларіон наголошував, що закон – це не випадковий, а історично необхідний атрибут в історії людства, і саме він веде «підзаконних до благодійного хрещення, що стає перепусткою до вічного життя». Отже, закон, у розумінні Іларіона, постає як перша сходинка у розвитку суспільства, «предтеча і слуга Благодаті й Істини» [206].

Князь, на думку Іларіона, повинен бути мужнім, розумним, милосердним і законослухняним. Особливою похвалою відзначені законодавча діяльність Володимира I і Ярослава Мудрого та реалізація ними влади в межах закону [12, с. 31; 64, с.75].

У розповіді про правління князя Володимира повідомляється, що будучи «єдинодержцем» землі Руської, яка в його час і його зусиллями стала «відома й чутна всіма чотирма кінцями землі», князь «землю свою пас правдою, мужністю й сенсом» [122], тобто, як зазначає В. Графський аналізуючи трактат,

управляв нею за допомогою законів, що підкріплювалися силою й розумом [81, с. 142].

Термін «правда» Іларіон використовує, коли мова заходить про форми реалізації владних повноважень або здійснення правосуддя, по суті, він ототожнюється з поняттям «закон». Так, слово «оправдая» Іларіон вживає як юридичну формулу, яка означає у нього розглянути справу по «правді» – закону. Отже, дотримання і виконання закону є один з принципів реалізації влади в період Київської Русі [12, с. 31; 64, с.75]. Необхідність дотримання законності простежується в працях інших мислителів того часу, серед них М. Грек, З. Отенський, Ф. Карпов, Ю. Крижанич, І.С. Пересветов, С. Полоцький, І.Т. Посошков та ін.

Так, М. Грек у своїх роботах вживав термін «правда» в значенні «закон» і «законність». Під «неправдою» він розумів порушення закону. М. Грек, наголошував, що влада повинна обмежуватися законом, причому не тільки божественним, але і світським. Мислитель стверджував, що цар не може діяти беззаконно. Він не має жодних реальних прав привласнювати собі чужу власність, здійснювати «розкрадання чужих маєтків». У його влади є межі і поставлені вони божественними заповідями і позитивними законами [12, с. 31]. М. Грек вважав, що правосуддя повинно здійснюватися відповідно до закону, а міра покарання повинна відповідати тяжкості скоєного. Іншими словами, судочинство має будуватися на основі і відповідно до принципу законності. Аналізуючи праці М. Грека, Л. В. Гааг вказує, що: «… головною характеристикою «праведної» держави, відповідно до позиції мислителя, є організація в них «Градського життя» на підставі законів і суворого дотримання та виконання їх всіма суб'єктами. Наявність віри, але відсутність «правди» (законності) у діяльності держави не угодно Богу, вважав М. Грек». На необхідність дотримання законів вказував в своїх працях, ще один мислитель – З. Отенський. Так, дотримання закону, «правди у всьому», є і обов'язком самого царя, і всіх посадових осіб [64, с. 76-77].

Аналіз думок мислителів часу Київської Русі підтверджує, що дотримання закону було обов'язковим для всіх осіб без виключення, і для князя в тому числі. Поряд з цим, що законно, а що ні, вирішував сам князь, виходячи з тієї політичної, економічної та соціальної ситуації, яка була в країні та ситуації на зовнішній арені, що і є ознакою зародження принципу доцільності. Саме князь визначав, що доцільно в даний період. Враховуючи ті цілі, які стояли перед Давньоруською державою та ті блага, які визначалися основними, князь встановлював, ті чи інші кримінально-правові засоби. Звичайно, аналізований період характеризувався пріоритетом прав і свобод не людини, а князя та його оточення. Саме тому, найсуворіші покарання застосовувалися до тих, хто вчиняв злочини проти князя та держави.

Співвідносячи принципи законності та доцільності в даний період, слід звернути увагу на те, що примат належав принципу доцільності. Це було викликано, в першу чергу, тим, що часи Київської Русі характеризуються відсутністю чітких законодавчих приписів, які б регулювали суспільні відносини, в тому числі в сфері кримінального права. Кримінальне законодавство аналізованого періоду характеризується непослідовністю та неповнотою. На законодавчому рівні були врегульовані лише деякі кримінально-правові поняття. Рівень теоретичної розробленості законодавства того часу був досить низьким [157].

Звичайно, ситуація дещо змінилась з прийняттям на початку XI століття Руської правди. С.В. Кодан аналізуючи часи Київської Русі вказує, що в цей період починає зароджуватися розуміння місця і ролі законності в суспільній свідомості, яке знаходить відображення і в законодавчій діяльності Давньоруської держави. У даному плані показове створення і використання в діяльності влади в XI-XII ст. «Руської Правди», яка виступає в контексті забезпечення законності в правосудді як «керівництво для суду».

Поряд з цим, характерне для того часу, казуальне регулювання суспільних відносин породжувало дві крайності. У першому випадку

протиправне діяння повністю і в деталях містилося в законі, як, наприклад, у ст. 3 Короткої редакції по Академічному списку Руської Правди: «А ще чи хто кого вдарити батогом, любо жердиною, любо п'ястком, або чашею, або рогом, або тилеснію, то 12 гривні; а ще цього віку не осягнути, має заплатити йому, то ту конец». Та це стосувалося головним чином злочинів проти особи і майнових злочинів. У другому випадку до протиправних відносились діяння, які, хоча прямо і не описані в законі, але мали місце в реальній дійсності і тягли за собою покарання [204, с. 65]. Крім того, як вірно зазначає М.В. Бавсун: « …з аналізу діючої в той час Руської Правди слідує, що ряд її норм застосовувалися лише як зразок, «яким необхідно було керуватися в повсякденній практиці, слідуючи скоріше духу, а не букві. Саме в такому сенсі її норми широко використовувалися в кримінальній практиці». Все це свідчить про те, що багато залежало від загального напряму кримінальної політики держави, розсуду правозастосувача і безпосередньо волі государя [19; 119].

Поряд з цим, в Руській правді фактично відсутній формалізм в сфері призначення покарання. Незважаючи на те, що смертна кара не була законодавчо закріплена, на практиці вона часто застосовувалась. Так, літопис засвідчує її застосування в окремих випадках за державні злочини. Наприклад, у 1068 р. були страчені через повішення учасники повстання проти князівської влади [128, с. 89]. Якщо необхідно було досягти певних завдань, наприклад, придушити бунт, то застосовувалися такі засоби, які за переконанням князя, являлися найбільш доцільними в даній ситуації. В таких випадках було можливим відступити від норм закону, виходячи з принципу доцільності.

Аналіз писаних джерел права періоду Київської Русі та літописних пам'яток свідчить, що принцип законності хоча займав важливе місце в кримінально-правовій сфері, поряд з цим багато питань не було врегульовано законом, саме тому часто в основі прийнятих рішень лежав принцип доцільності, який реалізовувався і в межах діючого закону, а також в тих випадках коли законом не було врегульовано те чи інше питання. Крім того, на

користь пріоритету доцільності над законністю впливало й те, що в період Київської Русі досить багато повноважень належали одній особі – князю, влада якого обмежувалась досить формально. Князь самостійно вирішував, які діяння віднести до злочинів, а які ні. В залежності від волі князя, за один і той самий злочин могли застосовуватися абсолютно різні види покарань. Тобто в період Київської Русі співвідношення принципів законності і доцільності не можна назвати однозначним. Кожен князь обирав, на його погляд, найбільш доцільний варіант здійснення державної політики, в сфері протидії злочинності. Принцип доцільності в кримінальному праві реалізовувався як в межах закону, поряд з цим на його основі правозостосувач міг відступити від законодавчих приписів.

З часом, норми Руської Правди, обласних і земських привілеїв перестали відповідати новим економічним, соціальним і політичним відносинам [46, с. 21]. Руська Правда до кінця XV ст. втратила своє пряме значення та з погляду А.А. Зиміна, вона застосовувалася лише як зразок [119]. XV століття характеризується загальною кодифікацією і саме в цей період писане право стає головним джерелом права [46, с. 22]. Ключове місце в правовій системі тогочасної держави, займали зводи законів. Першим таким зводом був Судебник Казимира IV 1468 р., в нормах якого достатньо повно відображався соціальний стан тогочасного суспільства. О.Й. Вовк зазначає, що Судебник 1468 р. став одним з юридичних регуляторів суспільних відносин та законодавчою основою в боротьбі зі злочинністю. Судебник 1468 р. систематизував у собі положення, започатковані ще у Жалуваній грамоті 1457 р., а саме: про особисту недоторканність феодальної знаті, про її відповідальність тільки перед судом, про покарання, пропорційне до тяжкості здійсненого, про невідворотність та індивідуальність покарання тощо. Уперше у вітчизняному праві були в законодавчому порядку закріплені такі правові поняття: кримінальна відповідальність співучасників; семирічний вік, з якого наставала юридична відповідальність; рецидив злочинів тощо [62]. Незважаючи, на перший погляд, на високий рівень формалізації, в Судебнику

залишалися законодавчо неврегульованими значне коло питань, тому їх вирішення покладалось на розсуд правозастосувача. Крім того, допускалось відступати він норм закону, якщо це було необхідно для досягнення цілей. Враховуючи зазначене, співвідношення принципів законності та доцільності в період дії Судебника 1468 р. практично не змінилось.

З часом Судебник Казимира не міг задовольнити дедалі більшої потреби у повній збірці законів Литовсько-Руської держави. Серед основних причин кодифікації були вимоги шляхти щодо законодавчого визначення шляхетських прав та привілеїв [128, с. 144]. Значно ширшою й ґрунтовнішою кодифікацією стали Статути Великого князівства Литовського. Адже, саме в них, кодифікатори вирішили ряд складних теоретичних і практичних питань права в дусі ідей епохи Відродження [46, с. 22].

Під впливом соціально-економічного розвитку значного впливу зазнало і кримінальне право. Особливого впливу зазнав інститут призначення покарань. Період Литовських статутів відзначився не стільки всією сукупністю різноманітних цілей покарань, скільки тими з них, які посідають панівне становище і визнаються головними. Відома з прадавніх часів помста відходить на задній план, хоча її окремі форми зберігаються майже до кінця XVI ст. Проте помста в Литовських статутах не є аналогом помсти в давньоруський період. Месник у значенні статутів є уже виконавцем волі органів влади. Головну роль у системі покарань аналізованого періоду відігравали публічно-кримінальні та залякувальні покарання, зокрема смертна кара, тілесні покарання (спадок від давньоруських видів покарань); позбавлення волі (на суто каральних засадах); позбавлення честі і прав, а також майнові покарання у формі конфіскації (загальної та спеціальної), відбирання маєтку, тощо [172, с. 45]. Зазначені нововведення направлені на залякуванні населення та попередження вчинення злочинів, в першу чергу, проти органів влади. Вважаємо, забезпечення стабільності в державі було пріоритетним завданням тогочасної держави, саме тому в кримінальному законодавстві закріплювалися

найбільш доцільні, на погляд панівного класу засоби, які здатні були досягти зазначеної цілі.

Норми кримінального права в Третьому Литовському статуті характеризувалися високим рівнем конкретизації та були досить лаконічними, поряд з цим, досить часто не передбачали іншого варіанту поведінки, окрім законодавчо визначеної. Кримінально-правові норми вирізняються достатньо високим, як для того часу, рівнем юридичної техніки. Значну частину положень кримінального законодавства можна охарактеризувати як абсолютно визначенні, так як в них з вичерпною конкретністю і повнотою передбачались права і обов'язки адресатів та наслідки їх порушення. Таке законодавче закріплення не залишало правозастосувачу можливостей для розсуду.

Із зазначеного можна зробити висновок, що кримінальне право литовсько-польського періоду було досить розвинутою галуззю права. Зазначений період характеризується підвищенням рівня юридичної техніки та діяльністю законодавця в напрямку формалізації відносини в кримінально-правовій сфері. Законодавець чітко визначив конкретні злочини та встановив покарання за них. Все це, звичайно, сприяло утвердженню принципу законності кримінального права. Поряд з цим, будь-які зміни в політичній, економічній та інших сферах життя суспільства відображалися на здійснюваній політиці в сфері боротьби із злочинністю. Як правило, відбувалось посилення кримінальної репресії, вводились нові, більш жорстокі, види покарання. Тобто була можливість законодавчо закріпити ті засоби кримінально-правового впливу, які були найбільш доцільними для досягнення цілей держави в аналізований період.

Актом Люблінської унії 1569 р. комплекс українських земель був вилучений із його складу і включений до Польського Королівства. Розпочався новий період перебування українських земель у складі Речі Посполитої. Польська експансія наклала певний відбиток на соціальну еволюцію українського суспільства [128, с. 172]. Правова система на українських землях

після Люблінської унії 1569 р. формувалась на основі звичаєвого руського права та законодавчих документів польсько-литовського законодавства (статутів, судебників, сеймових постанов, привілеїв тощо).

В умовах спольщення української еліти центром визвольного руху в Україні, головним чинником українського державотворення стала Запорозька Січ. З розповсюдженням на українських землях козацької вольниці, з формуванням козацького республіканського устрою складається своєрідна правова система на Запоріжжі. Козаки взагалі не визнавали на своїй території дії права, створеного будь-якою державою. Правосуддя на Запоріжжі відбувалось у відповідності з старовинними звичаями, «словесним правом і здоровим глуздом» [46, с. 34].

На Січі склалася і досягла значного розвитку своєрідна система кримінального права. Злочинними визнавалися діяння, що посягали на військово-політичні, економічні, соціальні й моральні основи січової громади, завдавали шкоди життю, здоров'ю, честі і гідності особи.

Система покарань була дуже суворою, що пояснюється постійним перебуванням Січі у воєнному стані. Ціль покарання полягала у відплаті за скоєний злочин, залякуванні потенційних злочинців, а також у відшкодуванні заподіяної шкоди. Суворі покарання слугували пересторогою іншим козакам – тому вони мали публічний характер і здійснювалися за участі громади [128, с. 231].

Поряд з цим, розвиток кримінального права в Українській Гетьманській державі був складним та суперечливим. Серед істориків незалежної України переважає думка, що Березневими статтями 1654 р. зафіксовано відокремлення Козацької України від Речі Посполитої, отже, по-суті визнано державне становище України [96], тим самим визнано непорушність прав і вольностей українського козацтва. Наприклад, особу, що скоїла злочин та щиро розкаялася, нерідко взагалі прощали і звільняли від покарання. Гарантом подальшої належної поведінки порушників могла виступати громада, представники

місцевого духовенства, інші члени суспільства. Покарання призначалися дещо «м'якішими» і поблажливішими [287, с. 53]. На думку О. Гуржія, в значній мірі це обумовлювалося дорожнечею робочих рук (у Визвольній війні загинули десятки тисяч людей). Однак, такі покарання, як страта, виконувались досить швидко, що обумовлювалось головним чином, невідкладними вимогами військового становища, необхідністю терміново виступати в похід, а то й просто гарячністю та наполегливістю «козацького духу» [87, с.19-20].

Кримінальне право періоду Запорізької Січі базувалось на звичаєвому праві. Що законно, а що ні вирішувала козацька громада на основі своїх звичаїв та тих потреб, які виникали. Саме тому, вибір кримінально-правових засобів відбувався на основі принципів кримінального права, серед яких важливе місце займав принцип доцільності.

Визвольна війна українського народу неминуче вела до створення на території України державної організації і формування тут своєрідної правової системи. Хоча Гетьман неодноразово підтверджував дію Статуту 1588 р. і магдебурзького права на визвольних землях, фактично вони не застосовувались [46, с. 34]. Особливості кримінального права Гетьманщини полягають в існуванні кількох таких систем, утворених нормами Литовського статуту 1588 р., законодавства Гетьманщини, звичаєвого права Запорізької Січі, Кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ»1743 р. [192, с. 6].

Центральне місце у загальному праві займало «право справедливості», яке полягало у винесенні суддями вироків на основі своєї совісті, власних переконань, здорового глузду. Причинами встановлення його чинності та домінуючого становища у другій половині XVII – першій чверті XVIII ст. було утворення Української держави і формування нових органів державної влади, знищення великої земельної власності, розкріпачення селянства після національно-визвольної війни та соціальної революції середини XVII ст. [192, с. 11].

Російське законодавство до XVIII ст. не розповсюджувалось на територію України. Однак, з наступом царської Росії на автономію Гетьманщини посилилось значення російського законодавства, як джерела кримінального права. Перша кодифікаційна комісія була створена 22 серпня 1728 р., яка вже в 1734 р. підготувала збірник «Права, за якими судиться малоросійський народ» і хоча Звід офіційно не був затверджений Радою із генеральної і полкової старшини, він зайняв достойне місце серед пам'яток кримінального права [46, с. 41].

Починаючи з XIX ст. більша частина території України входила до складу Російської імперії. Зміни у суспільному устрої на українських землях, як і в усій імперії, були обумовлені кризою феодально-кріпосницьких відносин, формуванням елементів нового, капіталістичного ладу. Джерелами кримінального права в Україні з 1840 р. стали 15-й том Зводу законів Російської імперії і Уложення про покарання кримінальні й виправні (затверджене у 1845 р., нові редакції 1866 р. і 1885 р.). Законодавство виходило з того, що немає злочину, якщо немає вказівки на це в законі.

Аналізуючи період з кінця XIX ст. – початку XX ст. М.В. Бавсун зазначає, що категорія доцільності все частіше з'являється в роботах з теорії права. Так, вчений, як приклад, цитує А. Меркель, який писав, що доцільність не повинна бути свавільною, вона знаходиться в рамках, які для неї встановлює законодавець [19]. Такий висновок вченого випливає в першу чергу з положень Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р., в ст. 96 якого передбачено, що покарання за злочини та проступки не інакше, як у точній відповідності з положеннями закону, ст. 151 закріплювала, що суд не може визначити іншого покарання, крім того, яке в законах за судимий злочин йому передбачено. Поряд з цим, в ст. 152 сказано, що якщо в законі визначено лише рід і ступінь покарання без визначення верхньої і нижньої межі, то суд визначає його на власний розсуд, а в ст. 155 було закріплено, що якщо в законі за злочин,

який підлягає судом розгляду не визначено покарання, то суд обирає винному один із видів покарань, які передбачені для злочинів схожі за розміром і видом.

Такі законодавчі формулювання відповідали духові та тенденціям того часу. З одного боку, робились спроби конкретизувати положення кримінального законодавства, разом з тим залишалися можливості для правозастосовчого розсуду. Законодавець намагався поєднати принцип законності та доцільності, однак, невизначеність санкцій та значна кількість прогалин не давали можливості встановити межі принципу доцільності в кримінальному праві, що в свою чергу призводило до зловживання правом.

Ситуація дещо змінилась після 1903 р., коли було розроблено проект Кримінального уложення, один із авторів якого, М.С. Таганцев, вказував, що обставини злочинів (саме діяння та їх наслідки) настільки різноманітні, що жодний законодавець не в змозі вловити їх у свої обмежені формули, а повинен надати оцінку всім цим обставинам суду [306, с. 366]. Кримінальне уложення було більш стислим, зрозумілим і досить розробленим з теоретичної точки зору. Уложення, на відміну від своїх попередників, вже не обмежувало суддів рамками суворих приписів у питаннях застосування положень закону до конкретних діянь, надаючи простір суддівського розсуду при призначенні покарань. Воно різко відрізнялося від попереднього кодексу високим ступенем узагальненості понять [106]. П.І. Люблінський писав про те, що: «…держава, прагнучи до вироблення стійкої, справедливої та доцільної діяльності при розслідуванні злочинних діянь і при виробленні реакції на них, вдається не тільки до законодавчої регулюванню, а й суддівського розсуду ... Як би не був суддя гарний і освічений, він ніколи не зуміє піднятися на таку висоту теоретичного розгляду питання, на якій стоїть законодавець ... Навіть хороший суддя не зуміє скасувати потреби в законі і стати мудріше законодавця в оцінці загальних інтересів ... Але і законодавець не може претендувати на повне проникнення вглиб індивідуальних обставин і на витіснення судового розсуду з цієї області. Там, де закон нездатний вловити в загальних постановах

особливостей окремих випадків, де потрібна особлива гнучкість державної діяльності, там єдино можливе застосування розсуду» [191, с. 32-33].

Тобто все частіше вчені аналізованого періоду, акцентують увагу на неможливість передбачити всі обставини злочину та вказують на важливість правозастосовчого розсуду, який повинен ґрунтуватися на певних вимогах, серед яких є і вимога доцільності. Принцип доцільності в даний період діяв в рамках закону і застосовувався в межах правозастосовчого розсуду.

Однак, події 1917 р. абсолютно змінюють підхід до співвідношення принципів законності та доцільності в сфері кримінального права. На зміну принципам законності та доцільності приходять нові принципи, які займають важливе значення в кримінально-правовій сфері того періоду - принцип революційної законності та революційної доцільності. Їх соціальне призначення полягало в сприянні зміцненню і розвитку суспільного і державного ладу в умовах революційних перетворень, закріпленню елементів більшовицького тоталітаризму, забезпеченні економічних і політичних реформ, здійснюваних за допомогою правового регулювання суспільних відносин. У загальнотеоретичному плані революційна законність - принцип суворого виконання, дотримання та застосування правових норм органами державної влади та управління, громадськими об’єднаннями та посадовими особами в їх правовій діяльності (правотворчості та правозастосовчій) в умовах революційних перетворень державного і суспільного життя при переході від одного типу держави до іншого [151].

П.М. Рабінович аналізуючи праці правників 20-х років XX століття (В.І. Яхонтов, В. Антонов-Саратовский, С.М. Орловский) зазначає: «Відомо, що в 20-х роках серед ряду радянських юристів була поширена думка про те, що в період встановлення Радянської влади, а також під час громадянської війни та іноземної військової інтервенції революційна доцільність панувала над законністю, що закони мали тоді лише декларативний, «умовний» характер. Щоправда, згодом такі погляди були подолані. Навряд чи можна беззастережно

погодитися і з протилежним твердженням, ніби вже в 1918-1920 рр. законність виступала єдиним критерієм, що визначає у всіх випадках правомірність діяльності всіх органів Радянської держави» [258].

Далеко не всі питання були врегульовані законодавством, доцільність виступала критерієм правильності та законності дій органів влади і посадових осіб [80]. Особливо це стосується перших років становлення радянського кримінального законодавства, яке характеризувалося відсутністю кодифікованого нормативного акту. В зазначений період допускався відступ від принципу законності на основі принципу доцільності.

Відповідно до Постанови VI Всеросійського з'їзду Рад «Про революційну законність» (в основу акту були покладені тези постанови VI Всеросійського з'їзду Рад «Про точному дотриманні законів»), прийнятої 8 листопада 1918 р. санкціонувало застосування заходів, відступаючих від закону. Постанова містила наступні положення: 1) закликати всіх громадян Республіки, всі органи і всіх посадових осіб Радянської влади до найсуворішого дотримання законів РРФСР, виданих і які видаються центральною владою постанов, положень і розпоряджень. 2) надалі встановити, що заходи, відступаючі від законів РРФСР або, які виходять за їх межі, допустимі лише в тому випадку, якщо вони викликані екстреними умовами громадянської війни і боротьби з контрреволюцією [228].

Прийнята Постанова зобов'язувала громадян держави неухильно дотримуватися законів, адже питання про винятки для приватних осіб З'їзд не розглядав. Поряд з цим винятки передбачались тільки для посадових осіб. Роз'яснень, що саме і коли слід вважати «екстреними умовами громадянської війни і боротьби з контрреволюцією», не було надано. Для застосування заходів, законом не передбачених, адміністратору належало самому, за власним розсудом, встановити «наявність умов, що вимагають виходу за межі закону». Встановивши, що порушення закону доцільно і порушивши закон, адміністратор повинен був відразу ж повідомити про це (п. 3). Однак,

практично ніхто цих повідомлень не робив, адже важко уявити собі, щоб порушник зробив донос сам на себе [353].

В цілому прагматика Постанови «Про революційну законність» – відмова від законності заради доцільності.

Принцип революційної доцільності широко застосовувався в судовій практиці. З даного приводу І.С. Гриценко зазначає, що хоча ЦПК РРФСР безпосередньо не вказувало на можливість відступати від положень чинного законодавства, однак дозволяв тлумачити правові положення відповідно до особливостей соціальної обстановки і соціальних цілей, які стояли як перед окремим законом, так і перед усією системою законодавства в цілому [85, с. 321].

Першим нормативним актом кримінального законодавства радянського періоду стали Керівні начала з кримінального права РРФСР (далі – Керівні начала), прийняті 12 грудня 1919 р. [123]. Керівні начала унікальні тим, що починались із свого роду преамбули (вступу) у якій і визначалось, що кримінальне право має своїм завданням боротьбу з порушниками нових умов співжиття в перехідний період диктатури пролетаріату [252]. Саме досягнення вказаного завдання визначало структуру і зміст Керівних начал. Адже, вони були свого роду кодексом без Особливої частини, що абсолютно відображало тогочасний стан речей в сфері боротьбі із злочинністю. Так, законодавець відмовлявся від вичерпного і повного нормування всіх відносин, покладаючись на «соціальний нюх пролетарського суду». Припускалось, що суди, керуючись революційною правосвідомістю і принципом доцільності, будуть вирішувати справи лише на основі норм Загальної частини кримінального кодексу. Таке положення, що стало засадничим радянського кримінального права, розглядалося як умова кваліфікації як злочину будь-якого посягання на інтереси робітничого класу [318].

Поряд з цим, в ст. 10 Керівних началах 1919 р. зазначено, покарання не це відплата за «вину», а будучи заходом оборонним, покарання має бути

доцільним і в той же час цілком позбавлене ознак мучення і не повинно заподіювати злочинцеві непотрібних і зайвих страждань. В даному положенні чітко простежується взаємозв'язок принципу доцільності та принципу гуманізму, адже вказується, що покарання повинні бути як доцільними так і гуманними.

Крім того, відповідно до ст. 8 Керівних началах 1919 р.: «Завдання покарання – охорона громадського порядку від особи, яка вчинила злочин або замах на вчинення такого і від майбутніх можливих злочинів як даної особи, так і інших осіб». Зазначені положення підтверджують, що відповідно до Керівних начал 1919 р. покарання має бути доцільним, тобто таким, що здатне досягти завдань, що стоять перед державою в галузі боротьби зі злочинністю, поряд з цим і не повинно заподіювати злочинцеві непотрібних і зайвих страждань. Характеризуючи зазначені положення, Д.А Ілло, вказує, що Керівні начала 1919 р. були правовим актом, який вперше виклав основні принципи і положення радянського кримінального права, узагальнив досвід боротьби зі злочинністю в соціалістичній державі, сформулював основні кримінально-правові інститути [123]. Враховуючи певні позитивні риси аналізованого нормативного акту, відсутність в ньому Особливої частини та лише умовне обмеження принципу доцільності, призводило на практиці до значних зловживань правом та давало можливість у найширших межах застосовувати кримінальну репресію.

В період 1922-1927 рр. в радянській Росії, а згодом і в Україні була проведена повна кодифікація всіх галузей права, в тому числі і кримінального. В порівняні з Керівними началами 1919 р. Кримінальний кодекс УРСР 1922 р. містив як Загальну так і Особливу частини.

В ст. 5 КК УРСР 1922 р. зазначено, що: «Кримінальний кодекс УРСР має своїм завданням правовий захист держави трудящих від злочинів і від суспільно небезпечних елементів і здійснює цей захист шляхом застосування до порушників революційного правопорядку покарання або інших заходів

соціального захисту». Зазначене положення, відображає певний компроміс, оскільки визначало як рівноправні підстави кримінальної відповідальності - злочин і суспільну небезпеку особи. Таким чином, КК УРСР 1922 р. не розглядав злочинність діяння як єдину підставу кримінальної відповідальності, тобто на нього вплинули соціологічна і антропологічна теорії і політична доцільність репресії щодо класових ворогів. У цьому сенсі КК УРСР 1922 р. став черговим етапом розвитку політично спрямованого радянського кримінального законодавства [304].

У порівнянні з іншими нормативними документами радянського періоду, КК УРСР 1922 р. володіє особливістю, яка знайшла відображення в регламентації заходів соціального захисту поряд з іншими заходами покарання репресивного характеру. Крім того, розглянутий нормативно-правовий акт вперше на законодавчому рівні чітко визначив цілі покарання [124]. Поряд з цим, там само як в Керівних началах 1919 р. в КК УРСР 1922 р. зазначено: «… покарання має бути доцільним і в той же час цілком позбавлене ознак мучення і не повинно завдавати злочинцеві непотрібних і зайвих страждань».

Аналізований нормативно-правовий акт, так само як і його попередник – Керівні начала 1919 р. передбачав аналогію закону. Відповідно до ст. 10: «У разі відсутності в Кримінальному кодексі прямих вказівок на окремі види злочинів покарання або інші міри соціального захисту застосовуються згідно з статтями Кримінального кодексу, що передбачають найбільш схожі за важливістю і родом злочини, з дотриманням правил Загальної частини цього Кодексу». Таке положення відігравало негативну роль в збалансуванні принципів законності і доцільності, адже принцип доцільності не був обмежений законодавчими рамками, що призводило до зловживань і використання кримінального закону в якості політичного інструменту.

Ситуація в наступні роки не тільки залишалась незміною, але й ще більш ускладнилась. Прийняті в 1924 р., Основні засади кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік містили в більшій мірі лише норми загальної

частини, що як і у випадку з Керівними началами 1919 р. давало надширокі повноваження правозастосовчим органам. Все це було викликано політикою тогочасної влади, яка для досягнення своїх цілей потребувала посилення кримінальної репресії.

Позиції вчених щодо співвідношення принципів законності та доцільності в аналізований період досить різнилися. Так, Є.Б. Пашуканіс писав: «Перспектива швидкого відмирання права робила питання про наявність системи права неактуальним. Якщо ж створити правову систему, то основна її частина тут же перетворюється на закостенілий комплекс, позбавлений політичної гнучкості. У цьому випадку правова форма загрожує всьому процесу правового регулювання. Для того щоб уникнути подібної небезпеки, правове регулювання має орієнтуватися на досягнення результатів по суті, тобто на мотив доцільності» [239]. В 1925 р. член Верховного Суду СРСР А.А. Сольц виступив у пресі з обґрунтуванням точки зору, що революційній доцільності належить примат над революційною законністю. Він стверджував, що при застосуванні закону вирішальне значення має принцип доцільності, тому суддя, адміністративна посадова особа і т.д. вправі відступити від закону, якщо це диктується міркуваннями доцільності [205, с. 23]. Поряд з цим, проти зазначеної позиції рішуче виступив Н.В. Криленко, який заперечував проти протиставлення революційної доцільності та революційної законності і відстоював тверде і неухильне дотримання законності всіма. Н.В. Криленко заперечував проти пропозиції дати суду право з міркувань доцільності відступати від закону, обходити закон і вимагав від судових та інших працівників найсуворішого дотримання закону у всій їх діяльності. Н.В. Криленко різко критикував тих радянських і партійних працівників, які, принципово погоджувались на словах з узятим курсом на революційну законність, але на справі не збирались його реалізовувати, коли справа торкається їх самих та їхньої компетенції (адміністративної та іншої) [386, с. 23].

Ситуація щодо співвідношення принципів законності та доцільності в кримінальному праві не змінюється і після прийняття в 1927 р. Кримінального кодексу УРСР. Слід зазначити, що вказаний нормативний акт ще в більшій мірі чим його попередник демонструє взятий курс на посилення кримінальної репресії. Стаття 7 КК УРСР 1927 р. проголошувала, що у разі відсутності в КК прямих вказівок на окремі види злочинів покарання або інші заходи соціального захисту визначаються за аналогією з тими статтями Кодексу, які передбачають найбільш схожі за важливістю і характером. В. Гончаренко пише, що необхідність введення правила про аналогію пояснювалася, наприклад, тим, що перші КК радянських республік вводилися в дію в умовах, коли істотним чином змінювалися форми і види злочинності у зв'язку з переходом до НЕПу, і тому [77, с. 323] «не можна було передбачити всі види злочинних діянь і тим самим забезпечити кримінально-правову боротьбу новими видами злочинів. Застосування ж аналогії вирішувало поставлене завдання» [24, с. 86]. Однак, такий підхід, а саме, передбачення аналогії кримінального закону, передбачав досить широкі можливості для зловживань правозастосовчими органами та надавав право притягнути до кримінальної відповідальності неугодних для влади осіб.

В кримінальному законодавстві кінця 20-40-х рр. XX ст. залишався пріоритет принципу доцільності над законністю. Зазначений період характеризується тим, що кримінальне законодавство повинне було бути досить гнучким, щоб забезпечувати можливість застосувати засоби репресії, для досягнення визначених цілей. Розмиття меж закону та не обмеження принципу доцільності законодавчими межами призводить до процвітання в радянські часи аналогії закону, що, звичайно, було негативним явищем. Таким чином, в даний період було досить широке трактування принципу доцільності – це доцільність за рамками закону, поза принципом законності.

Ситуація щодо співвідношення принципів доцільності та законності в кримінальному праві фактично залишалась без змін аж до 50-х років XX

століття. Вчені-криміналісти, серед яких А.А. Піонтковський, В.М. Чхіквадзе, М.С. Строгович, критикували прийняття рішень не на основі принципу законності, а виключно на основі суддівської правосвідомості та доцільності [19, с. 42]. Тобто вважали за необхідне обмежити реалізацію принципу доцільності в кримінальному праві законодавчими рамками та вказували на важливість заборони аналогії кримінального закону.

З прийняттям у 1958 р. Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік та у 1960 р. Кримінального кодексу РРФСР категорія доцільності все частіше з'являється в науковій літературі, в числі принципів кримінального права.

Так, П.С. Дагель зазначає, що норми Кримінального кодексу РРФСР 1960 р., кримінальних кодексів інших союзних республік не тільки самі доцільні, але і створюють можливість їх доцільного застосування. В останніх постановах Пленуму Верховного суду СРСР підкреслюється необхідність доцільного застосування судами заходів кримінального покарання. Все частіше починає знаходити відображення принцип доцільності і в юридичній літературі [89]. Поряд з цим, класик теорії права П.Е. Недбайло вказував, що норми права повинні відповідати вимозі доцільності та зазначав, що правові норми доцільні в тих випадках, коли вони правильно відображають об'єктивні закони розвитку радянського суспільства. Але це ще не означає, що вони у всіх випадках доцільно чи найдоцільніше застосовуються. Вчений наголошував, що для цього необхідно усвідомити не тільки доцільність самих норм, але й обрати найбільш доцільні шляхи і засоби втілення в життя їх приписів [225]. Праці вказаних вчених стали відправною точкою в питані дослідження категорії «доцільності» як одного із принципів правотворчої та правозастосовної діяльності, принципа правової політики та як принципа права взагалі.

Починаючи із 50-х років XX ст. принцип доцільності визначають як один із принципів кримінального права, який не протиставляється принципу законності, а взаємодіє з ним. В юридичній літературі зазначено, що в умовах

функціонування вільного громадянського суспільства закон, рівно як і принцип законності, потребує доцільності, без якої неможливо гарантувати адекватний захист прав і свобод людини, підтримати правопорядок і безпеку в країні [382, с. 42-43]. Варто зауважити, що принцип доцільності може діяти тільки в рамках законності і не може їй суперечити. Саме в законі закладена можливість його доцільного застосування. В той же час порушення закону ніколи не може бути доцільним [115, с. 43-44]. Питання про співвідношення принципів законності та доцільності в кримінальному праві в сучасний період буде розглянуто в межах наступного підрозділу.

Аналіз джерел кримінального законодавства України починаючи з X ст. дає змогу зробити висновок, що розуміння принципу доцільності в кримінальному праві та його співвідношення із принципом законності залежало від політики держави та тих цілей, які ставилися перед кримінальним правом. Історико-правове дослідження принципу доцільності в кримінальному праві дозволяє зробити висновок про те, що він проходив послідовні етапи свого становлення, а саме:

перший етап (X ст. – XVI ст.). Пріоритет принципу доцільності в кримінальному праві, поряд з цим були зроблені спроби законодавчої регламентації конкретних видів злочинів і диференції покарання за їх вчинення, що свідчило про наявність передумов обмеження принципу доцільності принципом законності;

другий етап (XVI ст. – XIX ст.). Здійснено рішучі кроки щодо встановлення законодавчих меж застосування принципу доцільності, шляхом формалізації кримінального законодавства. Принцип доцільності в кримінальному праві реалізується як в межах закону, так і допускалось порушення принципу законності для досягнення певних цілей;

третій етап (XIX ст. – 1917 р.). Законодавець намагався поєднати принципи законності та доцільності в кримінальному праві, адже з одного боку робились спроби конкретизувати положення кримінального законодавства,

разом з тим залишалися можливості для реалізації принципу доцільності в межах правозастосовчого розсуду;

четвертий етап (1917 р. – 50-ті роки XX ст.). Вирішальне значення набуває принцип революційної доцільності. Допускався відступ від законодавчих приписів, якщо це диктується міркуваннями доцільності;

п'ятий етап (50-ті роки XX ст. – сьогодення). Принцип доцільності визначають як один із принципів кримінального права, який не протиставляється принципу законності, а взаємодіє з ним.

Підсумовуючи вищезазначене можна стверджувати, що принцип доцільності в кримінальному праві має глибоке історичне коріння, а категорія доцільності завжди відображалась у вітчизняному кримінальному законодавстві. Проведений історичний аналіз підтверджує, що досить важливо підтримувати баланс між аналізованими принципами. Принцип доцільності обов'язково повинен бути обмежений законодавчими рамками, інакше це може призвести до зловживання правом та порушення основних прав та свобод людини. Поряд з цим, наслідком неврахування принципу доцільності може стати, те що кримінальний закон не захищатиме реальні потреби людини і тоді перестане виконувати своє безпосереднє завдання. Гармонійне та виважене поєднання принципів законності та доцільності в кримінальному праві являється важливою складовою результативного вирішення кримінально-правових конфліктів.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз наукової літератури та інших джерел, що складають теоретичну основу дослідження принципу доцільності в кримінальному праві вказують на вивчення вченими лише певних аспектів присвячених проблематиці принципу доцільності та відсутність в вітчизняній науковій літературі монографічних праць з досліджуваної теми.

2. Поєднання теоретичного та практичного значення принципу доцільності в кримінальному праві зумовило проведення дисертаційного дослідження в рамках системного поєднання теоретичного та практичного підходів, в межах яких застосовувались загальнонаукові та спеціально-наукові методи наукового пізнання.

3. Категорія «доцільність» впливає на результативність кримінально-правового регулювання та має наступні ключові характеристики: 1) необхідність досягнення цілей та завдань кримінального права; 2) вибір таких кримінально-правових засобів, які здатні досягти цілей та завдань кримінального права; 3) відповідність кримінально-правових засобів конкретним обставинам та тенденціям розвитку кримінального права;

4. В залежності від просторово-часової характеристики та ступеня досяжності цілі поділяються на найближчі та перспективні. В КК України законодавчо закріплені найближчі цілі – його завдання. Досягнення перспективних цілей кримінального права передбачає вирішення його завдань.

5. Спрямованість кримінального права, його перспективна ціль пов’язується не із знищенням злочинності, а із зниженням її рівня та утриманням злочинності на мінімально можливому рівні, для забезпечення безпеки людини, суспільства та держави. Поряд з цим, при здійсненні правотворчої та правозастосовчої діяльності в кримінально-правовій сфері повинно бути враховано, що безпека людини є основною в тріаді безпека людина, безпека суспільства, безпека держави.

6. Кримінально-правові засоби слід розуміти в широкому сенсі, тобто вже саме існування кримінально-правових норм являється засобом досягнення цілей кримінального права. Саме тому, досягнення цілей кримінального права відбувається завдяки існуванню кримінально-правових норм та застосування конкретних заходів кримінально-правового характеру.

7. Доцільність являється принципом кримінального права, тому що їй притаманні такі ознаки принципу кримінального права як: 1) об’єктивно-

суб'єктивний характер; 2) регулятивність; 3) відображення змісту Загальної та Особливої частини КК України (універсальність); 4) обов'язковість на двох рівнях кримінально-правового регулювання: правотворчому та правозастосовчому (загальна значущість); 5) системність;

8. Під принципом доцільності в кримінальному праві пропонується розуміти керівну ідею, яка відображає зміст закону про кримінальну відповідальність та передбачає здійснення правотворчої та правозастосовчої діяльності для досягнення цілей та завдань кримінального права, враховуючи конкретні обставини та тенденції його розвитку.

9. Принцип доцільності в кримінальному праві в сфері правозастосування проявляється наступним чином: 1) в КК України прямо передбачено, що те чи інше рішення є доцільним (наприклад, притягнення до кримінальної відповідальності осіб в стані алкогольного сп'яніння, обмежено осудних осіб, застосування імперативних видів звільнення від кримінальної відповідальності та інше); 2) в КК України передбачено, не виходячи за рамки КК України, можливість враховувати принцип доцільності (наприклад, застосування дискреційних видів звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання в межах відносно-визначеної санкції).

10. Принцип доцільності в сфері кримінальної правотворчості передбачає відповідність прийнятих в сфері кримінальної правотворчості нормативно-правових положень цілям та завданням кримінального права враховуючи конкретні обставинам та тенденції його розвитку.

11. Принцип доцільності в кримінальному праві має глибоке історичне коріння та пройшов послідовні етапи свого становлення та розвитку: перший етап (X ст. – XVI ст.); другий етап (XVI ст. – XIX ст.); третій етап (XIX ст. – 1917 р.); четвертий етап (1917 р. – 50-ті роки XX ст.); п'ятий етап (50-ті роки XX ст. – сьогодення).

РОЗДІЛ 2. **ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ДОЦІЛЬНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ ТА ЗАКОНОДАВСТВІ**

2.1. Місце принципу доцільності в системі принципів кримінального права

Один принцип кримінального права не може обумовити (визначити) структуру галузі. Тільки система – сукупність положень принципового характеру, що знаходяться у відносинах та зв'язку одне з одним, утворюють певну цілісність, єдність [69]. Всі принципи кримінального права створюють систему, в якій кожний принцип, будучи самостійним, одночасно взаємодіє з іншими, як складові одного цілого. В даному аспекті спробуємо визначити роль і місце принципу доцільності в системі принципів кримінального права.

Погоджуємось з позицією вчених (наприклад, В.Н. Бурлаков та Г.М. Миньковский, ін.), які розглядають кожний із принципів як рівний іншим принципам кримінального права. Адже, кожен з принципів кримінального права є самостійним елементом системи принципів права. Стикаючись і навіть частково перекриваючи зміст один одного, принципи права становлять його фундамент, забезпечують єдність, стабільність кримінального закону. Серед них немає основних і допоміжних. І визнання одного з принципів провідним применшує значення інших принципів [155, с. 14].

На наше переконання принцип доцільності найтіснішим чином пов'язаний із такими принципами кримінального права як: законності, справедливості, гуманізму, суб'єктивного ставлення в вину, невідворотності кримінальної відповідальності, індивідуалізації, диференціації та економії кримінальної репресії.

Дослідження генезису принципу доцільності продемонструвало, що протягом всього розвитку кримінального права України існував ***особливий зв'язок між принципом доцільності та принципом законності.*** Однак, питання про співвідношення даних принципів і досі залишається відкритим.

В науковій літературі питання про співвідношення принципів законності і доцільності розглядається у двох аспектах: 1. правозастосування (доцільність при застосуванні правових норм в межах «свободи розсуду»); 2. правотворчості (доцільність чинних законів).

Щодо першого аспекту співвідношення, слід зазначити, що відповідно до ст. 19 Конституції України: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [156]. Однак, з огляду на різноманіття життєвих ситуацій, законом, не завжди можливо охопити дане різноманіття, тому законодавець відображає в нормах права лише найбільш типові, з його точки зору, ситуації, правила [94]. Досить часто норма права носить загальний характер і саме тому передбачає різні варіанти їх застосування. Так, значна частина кримінально-правових норм сконструйована таким чином, що їх застосування неможливо без розсуду та тлумачення: коли є певні межі в рамках одного рішення, можливість вибору одного рішення з декількох можливих, можливість як застосувати норму, так і утриматися від застосування (наприклад, при призначенні покарання, при застосуванні дискреційних видів звільнення від кримінальної відповідальності або покарання та його відбування та ін.). З даного приводу В.О. Туляков зазначає, що кримінальному законодавству України протягом його розвитку був характерний примат дискреційного методу призначення покарання [325, с. 209].

Вказані законодавчі можливості є абсолютно виправданими, адже вирішення конкретних справ без урахування їхньої політичної та моральної характеристики, соціальної значущості, індивідуальних особливостей застосовуваної норми породжує юридичний формалізм [75, с. 439]. Законодавець, у необхідних випадках, прямо представляє певну «свободу розсуду» виконавцям – державним органам, переслідуючи єдину ціль – прийняття найбільш доцільних рішень з урахуванням конкретних обставин

справи, специфіки юридичного конфлікту, особливостей правового врегулювання даної сфери відносин [177, с. 162].

Правозастосувач повинен у межах змісту норми обрати таке рішення, яке найбільш повно відображатиме зміст закону та його ціль. При цьому слід враховувати, що чим більший діапазон можливостей, тим більшого значення набуває ця вимога. Поряд з цим, у випадках прогалин у законодавстві чи наявності колізій у ньому слідчий або інша особа, дотримуючись принципу доцільності, обирає варіант своєї поведінки, приймає відповідне рішення, виходячи із обставин справи та вимог закону [95, с. 11].

Завданням того, хто застосовує закон, є як раз пристосування загального припису до особливостей окремого випадку [125, с. 113]. З даного приводу вірно зазначає О.Ф. Коні: «…суддя, вирішуючи справу, ніколи не має ні права, ні моральної підстави говорити: «Sie volo, sie jubco» – «я так хочу». Він має говорити, як Лютер: «Я не можу інакше», не можу, тому що і логіка речей, і внутрішнє почуття, і життєва правда, і сенс закону твердо й невідворотно підказує мені моє рішення і проти будь-якого іншого заговорить моя совість як судді та людини» [154, с. 3]. Крім того, слід погодитись з О.М. Костенко, який вказує, що законодавство – це ніщо інше, як інструмент у руках людей, що його застосовують. Вчений робить висновки, що закон діє тоді, коли його застосовують та діє так, як його застосовують. Як люди будуть застосовувати закон – залежить від стану їх волі та свідомості, який визначається соціальною культурою людей [164, с. 88]. Правозастосувач повинен у межах змісту норми обрати таке рішення, яке найбільш повно відображатиме зміст закону та його цілі. Однак, важливо вказати, що поряд з цим, правозастосовна діяльність – це діяльність, що припускає творчу активність (розсуд) лише в межах і напрямках, визначених правовими нормами, та у формах, установлених відповідними процедурно-процесуальними нормами [40, с. 11]. Принцип доцільності обмежений тими рамками, які встановлені законом.

Що стосується другого аспекту співвідношення, В. М. Корельський та В.Д. Перевалов зазначають, що критерієм оцінки ролі законності має бути те, як вона сприяє досягненню цілей держави і суспільства. Доцільність законності випливає з цінності самого права, як засобу забезпечення порядку, організованості та дисципліни. Саме в праві, в законі виражається вища доцільність. Підсумовуючи, вчені роблять висновок про існування презумпції доцільності виданого нормативного акту [317, с. 465]. Кримінальний закон, з точки зору законодавця, сам по собі доцільний, тому слідування йому є найбільш доцільне вирішення питання. Неприпустимо прикривати порушення законності посиланнями на доцільність [315].

Звісно, не викликає сумнівів твердження, що кожен нормативно-правовий акт повинен бути доцільним, тобто відповідати тим цілям які перед ним стоять та враховувати тенденції розвитку суспільства і держави. Якщо відбуваються певні зміни в житті суспільства, то законодавець повинен своєчасно реагувати на такі процеси, в свою чергу змінюючи чинне законодавство або приймаючи нові нормативно-правові акти. Однак, погоджуємось з Г.Г. Бернацьким, що в такому випадку мова йде про ідеальний стан законодавства країни. Немає сумнівів в тому, що в ідеальному стані цілком правомірно ототожнити категорії законності та доцільності: все законне одночасно є доцільним, і навпаки. Однак, реальний стан справ такий, що законодавство страждає суттєвими недоліками [35, с. 65], а саме наявністю колізій та прогалин.

Крім того, досить часто законодавець не встигає відреагувати на зміни, які відбулися в суспільному житті. Поряд з цим, навіть «вчасно» прийняті закони не завжди відповідають реальній політичній та економічній ситуації. Ще однією гострою проблемою сучасного законотворчого процесу є прийняття нормативно-правових актів, без врахування інтересів значної частини суспільства, під впливом певних політичних процесів в державі. В результаті, законодавство стає недоцільним так як перестає задовольняти потреби суспільства.

Враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що принципи законності і доцільність не збігаються. По-перше, закони нерідко відстають від вимог життя, від насущних інтересів окремого громадянина і суспільства в цілому; по-друге, закони бувають, недоцільні. Але для органів влади, які застосовують закони, вимоги правових актів є обов'язковими. Ось в таких випадках і виникає дилема: дотримуватися закону або відступити від нього, порушити його, керуючись інтересами доцільності? Саме тут слід наголосити, що будь-які відступи від закону, від його положень неприпустимі. Точне дотримання закону завжди доцільніше, ніж його порушення. Адже будь-які відступи від закону заради доцільності не можуть бути виправдані [247, с. 160]. Саме тому, навіть наявні недоліки законодавства не є підставою для порушення принципу законності посилаючись на принцип доцільності [35, с. 66].

Сьогодні ми все частіше спостерігаємо відступ від положень КК України посилаючись на доцільність таких дій. Так 27 лютого 2014 р. ВРУ прийняла ЗУ «Про внесення змін до Закону України «Про застосування амністії в Україні» щодо повної реабілітації політичних в'язнів». Даним законом передбачено ведення такого поняття як індивідуальна амністія та перелічено осіб до яких вона застосовувалась. Поряд з цим, в чинному КК України таке поняття як «індивідуальна амністія» не передбачене, що явно суперечить ч. 3 ст. 3 КК України, в якій закріплено, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України. З даного приводу Ю.Ю. Коломієць зазначає, що прийняття вищевказаного закону, засновується на політичній доцільності та не відповідає принципам кримінального права. Поряд з цим, про політичну доцільність, як негативне явище пише М.І. Хавронюк. Вчений зазначає, що сьогодні серед аргументів щодо прийняття законопроекту превалює не його практична актуальність чи наукова обґрунтованість, не дані узагальненої судової практики чи судової статистики, а політична доцільність [367].Таким чином, науковці розглядають політичну доцільність як негативне явище, яке суперечить принципам

кримінального права. Саме тому, важливо встановити, як співвідносяться між собою принцип доцільності та категорія «політична доцільність» в кримінальному праві.

Розгляд визначеного питання слід розпочати із зауваження, що в трансформаційних умовах в яких перебуває сьогодні Україна процес правотворчості отримає таку детермінанту як політична доцільність, яка може істотно на нього впливати [16, с. 48]. Відповідно до думки О.В. Кукуруз «політична доцільність» означає, що рішення, які приймаються владою, її діяльність, відповідають поставленій меті. Ці рішення, діяльність є практично корисними, раціональними. В такому контексті поняття «політична доцільність» є нейтральним. Поряд з цим, вчена додає, щоб це поняття набрало негативного або позитивного змісту, необхідно знати мету, яку поставила перед собою влада. Якщо виходити із ідеалістичних теоретичних концепцій, то політика – це впорядкування суспільних відносин, спрямованих на їх вдосконалення, розвиток, забезпечення основних прав людини і громадянина. У сучасному політичному процесі справедливе урядування повинно забезпечуватись правом. Отже, з теоретичної точки зору, політична доцільність – це раціональні рішення і практично корисна діяльність влади, в рамках існуючого законодавства, спрямована на покращення життя певного суспільства [178, с. 38; 179].

На практиці українські політики не дають визначення цьому поняттю, вони подають його як мотивацію певного рішення чи дії влади, ототожнюючи її з необхідністю. Однак, це не завжди відбувається у правовому полі, не завжди зрозуміло, яку мету і ким було поставлено, яким повинен бути результат. Необхідною може бути зміна форми правління, виборчої системи, якщо для цього склалися об’єктивні умови, але це повинно відбуватися в межах діючого законодавства. Ю.С. Шемшученко зазначає, що міркування політичної доцільності не є підставою для прийняття закону з порушенням відповідної процедури, не у відповідності з чинною Конституцією України [385, с. 34]. На

стадіях творення права і його практичної реалізації повинні переважати загальнонародні інтереси, а не інтереси правлячої еліти, певних бізнесових груп.

Вважається, що за допомогою політичної доцільності приймаються рішення, відбуваються дії, які мінімізують негативні наслідки певної ситуації, події і таким чином, виправдовують їх неправовий характер. Наприклад, задля недопущення збройного протистояння між громадянами і владою, швидкого реагування на міжнародну небезпеку, недопущення кризи в певній галузі господарства і т.д. Проаналізувавши коментарі політиків, політологів, юристів щодо певних подій, ситуацій в Україні, де на їх думку домінує політична доцільність О.В. Кукуруз робить наступний висновок: «В Україні політична доцільність – це вирішення певного питання всупереч законам держави або з порушенням окремих норм закону» [178, с. 38].

Виходячи з такого розуміння «політична доцільність» має здебільшого негативні наслідки, адже носить виключно суб’єктивний характер. Рішення, які приймаються виходячи з критерію «політичної доцільності» направлені не на досягнення цілей права, в тому числі кримінального, а на задоволення інтересів окремих груп. На відміну від принципу доцільності, який включає як суб’єктивну так і об’єктивну складову, «політична доцільність» позбавлена об’єктивної складової (відповідно до якої, при розробці нормативно-правового акту та при його застосуванні обов’язково враховуються цілі кримінального права та тенденції його розвитку). Суб’єктивізм, що підміняє законодавче закріплення правових інструментів та технологій, які базуються на глибокому пізнанні політико-правової дійсності та всебічному врахуванні суспільних інтересів, законодавчим конструюванням, в основі якого лежить політична доцільність та особисті політичні мотиви, веде до неефективності законодавчого впливу та негативно позначається на стані законності [16, с. 120].

Саме тому, здійснення правотворчої та правозастосовчої діяльності на основі «політичної доцільності» є неприйнятною для правової держави, якою є Україна. Адже, «…чим частіше й чим ширше політична доцільність використовується як головний мотив поведінки політиків і чим частіше до неї вдаються на шкоду праву, тим менше місця залишається для права» [84], відкриваючи широкий простір для перетворення законотворчого процесу в легалізовану форму свавілля [16, с. 48; 84]. Саме тому, так важливо щоб діяльність в кримінально-правовій сфері здійснювалась в рамках закону і не було виправдано жодних дій, які б суперечили закону навіть в силу їх недоцільності, так як, відступ від вимог законності тягне за собою хаос у правовому регулюванні. Допущення порушення вимог законності неминуче веде до виправдання випадків свавілля [35, с. 66].

Співвідношення принципу доцільності та принципу законності в кримінальному праві дозволяє зробити висновок, що законність це непорушна вимога. Принцип доцільності, як у правотворчій діяльності, так і у правозастосовчій діяльності може мати місце лише в тому випадку, коли він не суперечить принципу законності і тільки в межах останнього. Разом з тим необхідно пам’ятати, що законність і доцільність взаємообумовлені, знаходяться в діалектичній єдності [247, с. 160]. Існування в кримінальному праві принципу доцільності не виключає принцип законність, а навпаки доповнює та уточнює останній.

Сліпе слідування законності, може призвести до антирезультату. Адже в ряді випадків, закон вимагає застосування заходів кримінально-правового характеру (або більш суворих) там, де це не потрібно і принесе більше негативу. Тому, для найбільш результативного застосування кримінального закону і потрібний принцип доцільності, який дає можливість застосовуючи КК України або ж навпаки, не застосовуючи його, досягти цілей та завдань, що ставляться перед кримінальним правом. Процес правового регулювання здійснюється різними методами, правові норми різні за своїм характером, і

вони дозволяють правозастосовним органам, посадовим особам знаходити найбільш доцільне рішення, не порушуючи норми закону. Цілком можливо діяти доцільно в рамках законності не виходячи за її межі.

Не врахування принципу доцільності, може призвести до недоцільності законності, тобто законодавчо визначені положення не відповідатимуть цілям кримінального закону. Принцип доцільності направлений на укріплення законності, за умови, що вона (доцільність) буде також законною. Таким чином, законність і доцільність є тісно пов'язаними і взаємодоповнюючими принципами кримінального права. Принцип доцільності дає можливість врахувати виключення із принципу законності: законність має обмежуватись доцільністю, а доцільність має бути законною.

Певний зв'язок можна простежити між принципом доцільності і справедливості. Якщо принцип законності зобов'язує правозастосовні органи керуватися законом, то принцип справедливості – нормами моралі, а також внутрішнім переконанням правозастосувача в справедливості своїх рішень. Принцип доцільності, коригувальний та погоджує процес досягнення цілей, у взаємодії з принципом справедливості дозволяє конкретизувати і деталізувати деякі загальні кримінально-правові приписи. Різниця між зазначеними принципами в аспекті правозастосування полягає в наступному: принцип справедливості відображає еквівалентність виду та міри покарання або іншого заходу кримінально-правового характеру за конкретний злочин, а принцип доцільності – відповідність виду та міри застосованого покарання або іншого заходу кримінально-правового характеру цілям кримінального права, цілям покарання або ж цілям заходу кримінально-правового характеру при їх застосуванні щодо конкретної особи [104, с. 282]. Крім того, принцип доцільності, який передбачає відповідність і можливість досягнення цілей відповідальності дає орієнтири законодавцю, який встановлює вид та міру відповідальності в процесі пеналізації (дененалізації) та підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, коли цілі відповідальності і

покарання досягнуті або можуть бути досягнуті без реального притягнення до кримінальної відповідальності або призначення покарання чи його відбування. Встановлюючи можливість посилення і пом'якшення відповідальності та типового покарання за допомогою кваліфікуючих і привілейованих ознак складу злочину, законодавець також орієнтується на досягнення цілей кримінально-правового впливу, які оцінюються з позицій справедливості, оскільки вони, в свою чергу, повинні бути справедливими [14]. Поряд з цим вимоги принципу справедливості підказують, що в певних випадках необхідна конкретизація і деталізація деяких загальних кримінально-правових положень. Принцип справедливості опосередковує досягнення принципу доцільності, оскільки тільки при врахувані принципу справедливості можна говорити про те, що ціль дійсно досягнута. Саме тому, при вирішенні тієї чи іншої справи в рівній мірі важливо керуватися як вимогами доцільності так і справедливості [94, с. 133]. Враховуючи зазначене, можна відмітити, що принципи справедливості та доцільності в кримінальному праві співвідносяться наступним чином: в КК України повинні бути передбачені такі цілі та завдання та засоби їх досягнення, які відображають міру справедливості, якої слід досягнути на основі доцільності.

Принцип гуманізму і принцип доцільності різні за своїм змістом. Гуманізм як принцип кримінального права можна визначити наступним чином – це обумовлена закономірностями і потребами суспільного розвитку сукупність морально-етичних вимог, виражених у формі закону, щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина в процесі прийняття кримінальних законів і їх реалізації в рамках завдань кримінального законодавства [163, с. 15]. Взаємодія принципів гуманізму і доцільності в кримінальному праві в правозастосовчому аспекті проявляється при призначенні покарання та застосуванні інших заходів кримінально-правового характеру. Зв'язок принципу гуманізму і принципу доцільності полягає в тому, що, виходячи з навіть самої негативної характеристики особи, не допускається

порушення прав і свобод людини. Кримінальна відповідальність завжди передбачає негативні наслідки для правопорушника і застосування до нього певного заходу кримінально-правового характеру з урахуванням принципу доцільності, що відповідає вимогам принципу гуманізму [133, с. 160]. На правотворчому рівні дані принципи взаємодіють в частині передбачення в КК України таких заходів, застосування яких зможе привести до досягнення цілей кримінального права, не заподіявши зайвих страждань і обмежень прав особи.

Принцип суб'єктивного ставлення у вину своєрідно корелює з принципом доцільності. Відповідно до принципу суб'єктивного ставлення у вину кримінальній відповідальності підлягає особа тільки за те суспільно небезпечне діяння і його наслідки, в відношенні яких встановлено її вину у формі умислу чи необережності. Принцип суб'єктивного ставлення у вину вимагає виключення об'єктивного ставлення у вину з української правової дійсності. Але як відомо, кожне правило може мати виключення. В даному випадку без таких виключень не обійтись. Адже сьогодні на ряду з принципом суб'єктивного ставлення у вину має місце і об'єктивне ставлення в вину, яке засновується на принципі доцільності. Мова йде про ті випадки, коли притягнення до кримінальної відповідальності є необхідними для суспільства та сприятиме досягненню завдань та цілей кримінального закону, однак дані випадки не можуть бути пояснені з позиції суб'єктивного ставлення у вину. Наприклад, притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка не знала про кримінально-правову заборону; злочин вчинено обмежено осудною особою; злочин вчинено в стані сильного душевного хвилювання; злочин вчинено в стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин та ін. Правозастосувач діє тими засобами, застосування яких, буде сприяти досягненню поставлених перед законом цілей, тобто керується доцільністю, при цьому опирається не стільки на положення закону, стільки на необхідність [21, с. 17].

В ст. 21 КК України закріплено, що особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, підлягає кримінальній відповідальності. Слід відзначити, що в юридичні літературі вказується на те, що будь-яка ступінь сп'яніння не повинна розглядатися як значима при вирішенні питання про осудність чи, взагалі, про підставу відповідальності. Обґрунтовується дана позиція в першу чергу тим, що особа усвідомлено приводить себе в стан сп'яніння і тому повинна підлягати відповідальності за скоєння діяння в такому стані. Однак, свідомість особи, яка знаходиться в стані сп'яніння, навряд чи можна зрівняти з свідомістю особи, яка знаходиться в нормальному стані [121, с. 44-45]. Більше того, навіть сама легка ступінь сп'яніння реально впливає на психічну діяльність індивіда. Відбувається притуплення вищих відділів центральної нервової системи: знижується якість інтелектуальних операцій, здатності до усвідомлення і критичної оцінці своїх дій [47, с. 53].

У зв'язку з цим, немає ніяких підстав притягувати до кримінальної відповідальності на основі суб'єктивного ставлення у вину особу, яка в результаті вживання алкоголю (або інших речовин, які наділені подібним ефектом) в значній мірі втратила здатність усвідомлювати свої дії і передбачати їх наслідки [394, с. 12]. Суб'єктивне ставлення у вину передбачає відповідальність за скоєння діяння тільки під абсолютним контролем свідомості і волі. Притягнення до кримінальної відповідальності осіб в такому випадку вирішується з положень принципу доцільності [20, с.12-13].

Як і у випадку зі станом сп'яніння основний аргумент для притягнення особи до кримінальної відповідальності, в стані афекту – це визнання такої особи осудною. Вважаємо, що стан афекту в багатьох випадках паралізує свідомість особи, яка скоює злочин і тим самим робить неможливим свідомий вибір людиною своєї поведінки. Іншими словами, поведінка в стані сильного душевного хвилювання – це частіше за все поведінка, яка немає вольового характеру, і притягнення осіб, які скоїли протиправне діяння в стані афекту, до

кримінальної відповідальності являється ще одним випадком відповідальності без вини [394, с. 12].

Відповідно до ст. 20 КК України обмежено осудні особи підлягають кримінальній відповідальності на рівні з осудними, незважаючи, на те, що під час вчинення злочину не були здатні повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. Н.А. Орловська вказує, що обмежена осудність – такий психічний стан особи під час вчинення злочину, коли вона не здатна усвідомлювати своє діяння або керувати ним у повній мірі, при цьому мається на увазі суттєве, істотне обмеження психічних здатностей, бо незначне їх обмеження розцінюється як осудність [234, с. 9]. Хоча обмежено осудна особа усвідомлює свою поведінку не в повній мірі, проте відповідальності підлягає в повній мірі. В такому випадку правозастосувач ставить даній особі у вину ті ознаки злочину, які були за межами її усвідомлення.

Теж саме ми спостерігаємо і при реалізації древньої римської презумпції – «ignorantia inris neminem excusat» – незнання закону нікого не виправдовує. Незнання законів не звільняє від відповідальності. Поряд з цим, очевидно, що опублікування закону не може забезпечити реального його знання всіма особами. Його можна досягнути тільки шляхом проведення безлічі соціально-економічних, політичних, культурних і юридичних заходів [319, с. 35]. Особливо це стосується сучасного динамічного процесу внесення змін до КК України. Так лише в 2014 р. в КК України зміни вносились понад 25 разів, а в 2015 р. понад 20 разів.

Відповідно до думки вчених, на сьогоднішній день усвідомлення суспільної небезпеки, як правило, припускає і усвідомлення протиправності скоєння діяння. Проте це в більшій мірі стосується злочинів «традиційних видів», в основі яких лежить порушення, наприклад, біблійних заповідей – «не вбий», «не вкради» і т.д. Також слід відмітити, що КК України містить велику кількість бланкетних норм. Для встановлення ознак таких злочинів необхідно звернутися до інших нормативно-правових актів (наприклад, вирахування

неоподаткового мінімуму доходів громадян та ін.). Частка бланкетних диспозицій в статтях Особливої частини КК України становить приблизно 53% (враховано лише ті бланкетні диспозиції, де бланкетна вказівка несе змістовне навантаження) [396, с. 10].

Така ситуація також породжує об'єктивне ставлення у вину, оскільки рівень правової обізнаності людей не настільки високий, щоб при вчинені злочину пам'ятати про розмір прожиткового мінімуму, податкової соціальної пільги, а також усвідомлювати, який саме вид злочину буде містити її діяння.

З даного приводу М.С. Таганцев досліджуючи різні варіанти випадкового посягання, які, відповідно до його думки, виключають всяку винуватість і відповідальність, виділяє такий вид випадковості, як неможливість передбачення (особа при всьому її бажані, не знала про заборону, наприклад, заборона була секретною) [305, с. 165].

Презумпція знання громадянами змісту офіційно опублікованого кримінального закону визнається лише тоді, коли не доведено зворотне. Якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не знала і не могла знати про існування відповідальності за те чи інше діяння, не усвідомлювала протиправності вчинюваного, то вона не повинна притягуватися до відповідальності за його вчинення [222, с. 20]. О.П. Солоніна зазначає, що враховуючи, що презумція знання закону є спростовною є необхідність уточнити редакцію ч. 2 ст. 68 Конституції України, виклавши її у такій редакції: «Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності, крім виняткових обставин, коли особа була позбавлена можливості знати про прийняття закону» [289, с. 62].

Безсумнівно, що аналізований підхід заслуговує на увагу, поряд з цим, виникає цілий ряд запитань. Чи не приведе таке нововведення до того, що особи, які реально скоїли злочин матимуть можливість уникнути кримінальної відповідальності, посилаючись на те, що не знали про кримінально-правову заборону. Крім того, за яким критерієм будуть відбиратися ті, склади злочинів

де необхідне усвідомлення його протиправності. А якщо покласти даний обов'язок на суд, чи не приведе це до суддівського свавілля та зловживань. Крім того, аналіз судової практики показує, що щодо осіб, які не знали про кримінально-правову заборону в ряді випадків, якщо є законні на те підстави, застосовують звільнення від відповідальності та покарання або ж призначають покарання із застосуванням ст. 69 КК України, хоча суд не відносить зазначену обставину до пом'якшуючих.

Так у вироку Олевського районного суду Житомирської області від 24 липня 2013 р. (справа №287/129/13-к) зазначено, що в ході судового розгляду даної кримінальної справи, обвинувачена ОСОБА_1, свою винність в інкримінованому їй кримінальному правопорушенні, передбаченому ч. 2 ст. 309 КК України визнала повністю та надала суду показання, підтвердивши при цьому, що вона дійсно вчинила кримінальне правопорушення за тих обставин, які викладені в обвинувальному акті. Зберігала рослину коноплі для власних потреб, а саме з метою виготовлення розчину для боротьби з хворобами бджіл, оскільки у своєму домогосподарстві, що розташоване в АДРЕСА_1 має декілька сімей бджіл. У вчиненому щиро розкаюється, так як незнала про те, що зберігати коноплі у домоволодінні заборонено законом, а також, що рослини конопель є наркотичним засобом [59]. Ще одним прикладом є вирок Городоцького районного суду Львівської області від 9 жовтня 2012 р. (справа №1305/1617/2012) в якому зазначено, що в судовому засіданні підсудна особа вину у вчиненому визнала повністю та показала, що дійсно весною 2012 р. посіяла в себе на городі мак для власних потреб, наміру збувати не мала. Вказаний мак у кількості 558 рослин був вилучений у неї 05.07.2012 р. Про заборону вирощування маку, незнала [57].

В зазначених випадках, притягнення до кримінальної відповідальності, являється проявом об'єктивного ставлення їм у вину вчинення злочину, що суперечить принципу законності. Адже, з матеріалів провадження зрозуміло, що уповноваженими органними встановлено, що особа не знала про

кримінально-правову заборону, таким чином не встановлено суб'єктивне ставлення особи до вчиненого діяння. Таким чином, при незнанні про кримінально-правову заборону особа повинна визнаватися невинною у разі її порушення. Або ж необхідно визнати існування об'єктивного ставлення у вину, яке слід оцінювати як виключення із загального правила засноване на принципі доцільності в кримінальному праві.

П.Ю. Воробей зазначає, що об'єктивне ставлення у вину можливе також у випадках, коли певні ознаки злочину встановлює відповідна судова експертиза (статева зрілість, ступінь тяжкості тілесних ушкоджень) [63, с. 80]. Враховуючи той факт, що такі ознаки злочину не можуть встановити правоохоронні органи, то, звичайно, що вони наврядче відомі особі, яка вчинила злочин. Д.Г. Михайленко вказує, що кримінальна відповідальність без вини також можлива у випадках, коли ознаки складу злочину є оціночними [209, с. 235]. Слід зазначити, що зміст оціночних понять, по-перше, невизначений у законі і, по-друге, конкретизується у ході правозастосування з урахуванням конкретних обставин кримінального провадження. Тобто оцінка тих чи інших ознак злочину особою може не збігатися з оцінкою цих ознак судом, однак особа всеодно підлягатиме кримінальній відповідальності.

Деякі вчені вважають: якщо встановлено, що підліток у віці 14 років фактично не досяг рівня розвитку того віку, з якого настає кримінальна відповідальність, то може бути зроблений висновок про те, що він не повністю усвідомлював значення своїх дій [198, с. 16]. Крім того, варто погодитися з М. Мелешко і Р. Куссумауль, що неповнолітнім можуть об'єктивно ставитись в вину кваліфікуючі ознаки злочину, які відносяться до таких форм співучасті як організована група чи злочинна організація, оскільки неповнолітні, особливо у віці 14-15 років, відрізняються від дорослих більш низьким інтелектуальним рівнем розвитку, нестійкою психікою, несформованістю вольових якостей [203, с. 57]. В даному аспекті аргументованою вважаємо позицію Н.А. Мирошниченко, яка вказує, що поряд з осудністю, обмеженою осудністю

доцільно передбачити в КК України таке поняття, як вікова осудність [207, с. 17].

М.В. Бавсун вказує, що невідповідність окремих положень кримінального кодексу правозастосовчій практиці і її формування на основі доцільності, а не законності, дозволяє зробити висновок про реальне існування об'єктивного ставлення у вину, що суперечить принципу винної відповідальності. Крім того, вчений зазначає, що в законодавця немає реальної можливості вирішити всі питання кримінально-правового характеру, виходячи виключно з принципу суб'єктивного ставлення у вину [20, с. 13]. Притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, які «випадають» з загальної теорії вини і не можуть бути пояснені з позиції внутрішнього відношення особи до своїх дій і наслідків, які настали в результаті, являється ні чим іншим, як об'єктивним ставленням у вину, в основі якого лежать початки доцільності. Його існування на сьогоднішній день настільки масштабно, що його неможливо не помічати [394, с. 11].

Слід зазначити, що в даному випадку ми не говоримо, що об'єктивне ставлення у вину є принципом кримінального права. Адже принципи права визначаються як головні засади, які встановлені законом чи безпосередньо із нього витікають і характеризують зміст цієї галузі права. Тому, об'єктивне ставлення у вину – це виключення із загального правила, яке існує на сьогодні в результаті реалізації принципу доцільності в кримінальному праві. Адже доцільність кримінальної відповідальності в таких випадках безспірна, і вона має під собою достатні обґрунтування, вона соціально обумовлена і навряд може викликати які-небудь сумніви. Спірним являється лише пояснення цієї відповідальності, яка, відповідно до діючого кримінального закону, наступає у відповідності з принципом суб'єктивного ставлення у вину.

Принцип доцільності також взаємодіє з принципом невідворотності кримінальної відповідальності. Зміст принципу невідворотності кримінальної

відповідальності полягає в тому, що особа, яка вчинила злочин, повинна бути своєчасно притягнута до відповідальності [277, с. 24].

П.С. Матишевський вказує, що принцип невідворотності кримінальної відповідальності виявляється у тому, що: 1) кожна особа, в протиправних діяннях якої є склад злочину, повинна понести кримінальну відповідальність; 2) така особа не може бути двічі покарана за один і той самий злочин [201, с. 18]. С.Г. Келіна і В.Н. Кудрявцев формулюють його наступним чином: «1) кожна особа, в діях або бездіяльності якого встановлено склад злочину, підлягає покаранню чи іншим заходам впливу, передбаченим кримінальним законом; 2) звільнення від кримінальної відповідальності і покарання можливо тільки при наявності підстав і умов, передбачених законом» [134, с. 128-129]. П.Л. Фріс вважає, що принцип невідворотності відповідальності визначає необхідність виявлення та розкриття всіх злочинів; притягнення до кримінальної відповідальності всіх винних осіб; застосування до кожного з них заходів кримінально-правового характеру; відшкодування заподіяної злочином шкоди там, де це можливо; покликаний продемонструвати соціально нестійким елементам «невигідність» порушення кримінального закону [361, с. 15]. В свою чергу, В.К. Дуюнов, вказує, що протидія злочинності передбачає визнання, що вказана реакція держави повинна бути, з одного боку, невідворотною і доцільною, з іншого – досить гнучкою, щоб невідворотність кримінально-правового впливу і його інституційна доцільність не приводили до надмірності кримінальної репресії, необґрунтованого обмеження прав і законних інтересів громадян [101, с. 3]. А.В. Помогалов додає, що нашому суспільству необхідні як невідворотність, так і доцільність відповідальності. Відповідальність відповідно до принципу невідворотності повинна наступати, а форму її визначить доцільність (так само як і справедливість, індивідуальність і інші принципи) [247, с. 160]. Поряд з цим, Ю.Ю. Коломієць зазначає, що принцип невідворотності кримінальної відповідальності і принцип доцільності відображають два основних методи правового регулювання (порядок

призначення примусових заходів і можливість застосування заходів заохочення) [149, с. 108]. Таким чином, принципи доцільності та невідворотності кримінальної відповідальності гармонійно взаємодіють. Адже, з одного боку, кожна особа, яка скоїла злочин, повинна підлягати заходам кримінально-правового характеру, які передбачені кримінальним законом, поряд з цим доцільно звільнити особу від кримінальної відповідальності чи покарання якщо цілі покарання та/або інших заходів кримінально-правового характеру вже досягнуто та на те є законні підстави. Тобто принцип доцільності обмежує принцип невідворотності кримінальної відповідальності, оскільки повне застосування принципу невідворотності кримінальної відповідальності може призвести до антирезультату у вирішені кримінально-правового конфлікту.

Принцип доцільності має значення і в сфері диференціації кримінальної відповідальності. Законодавець, встановлюючи підстави звільнення осіб від кримінальної відповідальності, безумовно, орієнтується на те, що досягнення цілей кримінального права для різних осіб можливе різними засобами. Так, відповідно до ст. 75 КК України для особи, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, яка щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду, досить самого факту засудження її діяння з боку держави.

Так, в ухвалі Новоархангельського районного суду Кіровоградської області від 3 березня 2016 р. (справа №394/173/13-к) зазначено, що заслухавши прокурора, представника кримінально-виконавчої інспекції суд вважає, що подання обґрунтоване і підлягає задоволенню. Засуджений за місцем проживання характеризується посередньо, порушень громадського порядку не допускав, до адміністративної та кримінальної відповідальності не притягувався, порядок і умови відбування призначеного покарання виконував,

став на шлях виправлення, а тому суд вважає за доцільне звільнити засудженого від призначеного покарання [346].

Принцип доцільності дає орієнтири законодавцю, який встановлює підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, коли цілі кримінального закону досяжні без реального притягнення до відповідальності. Встановлюючи можливість посилення і пом'якшення відповідальності та типового покарання за допомогою кваліфікуючих і привілейованих ознак складу злочину, законодавець також орієнтує на досягнення цілей кримінально-правового впливу [185; 186].

Також тісний зв'язок існує між принципом доцільності з принципом індивідуалізації кримінальної відповідальності. Відповідно до принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання кримінальна репресія не повинна мати зрівняльного характеру. Так само як немає двох однакових злочинів, а також абсолютно тотожних їх виконавців, так і не повинно бути усередненого підходу до різних категорій злочинів і злочинців [361, с. 15].

І. І. Карпець вважає, що принцип індивідуалізації покарання полягає в урахуванні характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи винного, пом'якшуючих та обтяжуючих обставин [132, с. 10]. Принцип індивідуалізації покарання на думку Є.Ю. Полянського, означає обрання виду і розміру покарання з урахуванням усіх відповідних обставин вчинення злочину, а також особи винного [244, с. 11]. А.С. Макаренко вважає, що індивідуалізація покарання – це конкретизація судом виду і розміру міри державного примусу, який призначається особі, яка вчинила злочин, в залежності від особливостей даного злочину і його суб'єкту [193].

Досить вдало відображає співвідношення принципу доцільності та індивідуалізації позиція О.В. Савенкова, який зазначає, що принцип індивідуалізації покарання полягає у врахуванні характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи винного, пом'якшуючих та

обтяжуючих обставин, обставин, які впливають на умови життя сім'ї, який дозволяє за допомогою конкретної міри покарання досягти у кінцевому результаті виправлення злочинця, а також запобігти вчиненню нових злочинів як самим засудженим, так і іншими особами [276, с. 14-15]. Чим вищий ступінь врахування перелічених обставин тим більша ймовірність призначення доцільного покарання, тобто такого, яке здатне досягти його цілей.

Аналіз судової практики також підтверджує останній тезис. Так, у вироку Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 16 лютого 2016 р. (справа №192/1242/15-к) зазначено, що вирішуючи питання про вид та міру покарання обвинуваченому ОСОБА_1, суд враховує ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, який відповідно до ст. 12 КК України відноситься до категорії середньої тяжкості, особу обвинуваченого, який на даний час працевлаштований, раніше неодноразово судимий, на обліку у лікаря-нарколога та психіатра не перебуває, за місцем відбування покарання характеризується негативно. З урахуванням обставин справи, що пом'якшують покарання: обвинувачений повністю визнав свою вину, має намір дотримуватися законослухняної поведінки, що свідчить про щире каяття обвинуваченого, обставин, що обтяжують покарання, а саме рецидив злочинів, суд вважає за доцільне призначити ОСОБА_1 покарання у виді позбавлення волі на строк в межах санкції ч. 2 ст. 345 КК України, оскільки призначенням даного виду покарання буде досягнуто мети покарання визначеної ст. 50 КК України [60]. Таким чином, визначенню доцільного покарання передує врахування характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи винного, пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, тобто індивідуалізація покарання.

Ще одним прикладом є вирок Апеляційного суду міста Києва від 25 лютого 2016 р. (справа №11-кп/796/337/2016) в якому зазначено, що при призначенні обвинуваченому покарання, суд першої інстанції врахував ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про його особу, який раніше судимий,

офіційно не працевлаштований, однак займається суспільно-корисною працею, перебуває у фактичних шлюбних відносинах і має на утриманні малолітню дитину, за місцем проживання позитивно характеризується, щиро розкаявся у вчиненому, що суд визнав обставиною, яка пом'якшує покарання та дійшов висновку про необхідність призначення ОСОБА_1 покарання у виді позбавлення волі і, що його перевиховання та виправлення можливе без відбування покарання, а тому визнав за доцільне звільнити останнього від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України [54]. Зазначений вирок демонструє, що рішення про доцільність звільнення особи від відбування покарання з випробування суд приймає попередньо максимально індивідуалізувавши його.

Поряд з цим, Л.О. Морозова, Р.А. Ромашов, І.С. Самощенко та М.Х. Фарукшин, наголошують, що принцип доцільності передбачає індивідуалізацію заходів стягнення або покарання в залежності від тяжкості правопорушення, з урахуванням особи правопорушника, його матеріального становища, обставин вчинення діяння [213,с. 322-323; 269, с. 261-262; 278, с. 152-153]. З вищезазначеного твердження, витікає позиція вчених щодо включення в зміст принципу доцільності принципу індивідуалізації відповідальності. Щодо даного аспекту Т.Р. Сабітов вказує, що індивідуалізація відповідальності – це засіб досягнення пропорційності діяння і його правових наслідків. Отже, цей принцип підпорядкований принципу справедливості. Доцільність же являє собою окрему від принципу справедливості ідею, тому включати в неї частину іншого принципу неприпустимо [273, с. 97]. На нашу думку, пропорційність діяння і його правових наслідків є також проявом принципу доцільності, адже саме за допомогою принципу доцільності ми встановлюємо, що за вчинення конкретного суспільно-небезпечного діяння доцільно призначити саме такий вид покарання та його розмір.

Проаналізувавши позиції вчених, кримінальне законодавство та судову практику ми вважаємо, що принципи доцільності та індивідуалізації хоча

являється самостійними в той же час вони є взаємозалежними. Визначення міри кримінально-правового впливу, яка максимально сприяла би досягненню цілей кримінального права неможливо без індивідуалізації. Саме тому, неврахування або неналежне врахування судом принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання приводить до того, що застосований захід кримінально-правового характеру не здатен досягти цілей, які перед ним стоять. Таким чином, чим вищий ступінь врахування перелічених обставин, тим більша ймовірність призначення доцільного заходу кримінально-правового характеру, тобто такого, який здатний досягти цілей кримінального права. Необхідно підкреслити, що індивідуалізація здійснюється не заради індивідуалізації, а в ключі обрання такого заходу кримінально-правового характеру, який здатен досягти у кінцевому результаті визначених цілей.

Принцип доцільності та принцип економії заходів кримінальної репресії мають багато спільного. Принцип економії кримінальної репресії так само як і принцип доцільності проявляється на різних етапах реалізації кримінально-правового регулювання. На стадії правотворчості, по-перше, дотримання цього принципу означає криміналізацію тільки тих діянь, які дійсно представляють достатню ступінь суспільної небезпеки. Віднесення до числа злочинних діянь, які не несуть в собі значного заряду суспільної небезпеки, є малоефективним засобом боротьби з такими діяннями. Отже, застосування кримінально-правової репресії повинно мати місце тільки в тих випадках, коли іншими засобами впливати на правопорушення не представляється результативним. По-друге, кримінально-правові заходи повинні бути достатніми для досягнення цілей та завдань кримінального права. В даному аспекті простежується взаємозв’язок даних принципів на шляху закріплення таких засобів, які здатні досягти завдань та цілей кримінального права, при цьому позбавлені зайвої суворості, що підриває в очах народу авторитет кримінального закону, веде до зайвого марнотратства кримінально-правової репресії. На стадії правозастосування дані принципи взаємодіють в

частині вибору такого засобу впливу на порушника кримінально-правової заборони, який є найменш репресивним за умови досягнення цілей кримінально-правового впливу. Не допускається вибір відповідної на злочинну поведінку заходу «з запасом» [274, с. 172].

Таким чином, законність, доцільність, справедливість, гуманізм, невідворотність кримінальної відповідальності та інші принципи є самостійними, але тісно пов'язаними між собою та взаємодоповнюючими принципами кримінального права. Вищезазначений аналіз співвідношення принципу доцільності з іншими принципами кримінального права дає можливість говорити про те, що принципи кримінального права утворюють систему, яка характеризується рівноправністю всіх елементів. Принцип доцільності не ізольований від інших принципів кримінального права, а існує в єдності і взаємозв'язку з іншими принципами: законності (принцип доцільності направлений на укріплення законності та передбачає врахування виключень із принципу законності); справедливості (цілі кримінального закону відображають міру справедливості, якої слід досягнути на основі принципу доцільності); гуманізму (цілі кримінального права повинні досягатися найбільш гуманними засобами); суб'єктивного ставлення у вину (існують виключення із даного принципу, які ґрунтуються на принципі доцільності); невідворотності кримінальної відповідальності (заходи кримінально-правового характеру повинні застосовуватися лише, для досягнення цілей, які перед ними стоять); диференціації кримінальної відповідальності (досягнення цілей кримінального права для різних осіб можливе різними засобами); індивідуалізації кримінальної відповідальності (індивідуалізація здійснюється для обрання такого заходу кримінально-правового характеру, який здатен досягти у кінцевому результаті його цілей); принципом економії заходів кримінальної репресії (необхідно застосовувати найменш репресивні заходи для досягнення цілей кримінального права). І хоча принцип доцільності передбачає здійснення діяльності в напряму досягнення цілей та завдань кримінального права, лише за

умови дотримання всієї системи принципів кримінального права такі цілі та завдання можливо досягнути.

2.2. Принцип доцільності у кримінально-правовій кваліфікації злочинів

В першому розділі дисертаційного дослідження встановлено, що принцип доцільності в кримінальному праві реалізується на двох рівнях кримінально-правового регулювання, як на правотворчому, так і на правозастосовчому.

Що стосується застосування кримінального закону, то воно передбачає вирішення двох основних питань: кваліфікації діяння та визначення його кримінально-правових наслідків [219, с. 370]. П.Л. Фріс, виправдано наголошує, що саме кваліфікація злочину в будь-якому випадку є відправною точкою усього процесу застосування [364, с. 59]. Адже передуючи у часі визначенню заходів кримінально-правового характеру щодо особи, кримінально-правова кваліфікація діяння являється правовою основою здійснення останнього.

М.І. Панов вказує, що кваліфікація злочинів є одним із найбільш важливих і відповідальних етапів застосування норм закону про кримінальну відповідальність [238, с. 4]. І з цим твердженням важко не погодитись, адже вона (кваліфікація злочинів) є підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру. Зазначене дозволяє констатувати, що кваліфікація злочинів є основоположною, фундаментальною, центральною, стрижневою частиною, ядром застосування кримінального закону в слідчій і судовій практиці [67, с. 10].

Враховуючи значний інтерес науковців до вказаної проблематики, однак, і сьогодні залишається цілий спектр невирішених питань, які стосуються кримінально-правової кваліфікації, серед них важливе місце посідають питання принципів кримінально-правової кваліфікації.

У науковій літературі по-різному визначають поняття «кваліфікація злочинів». А.В. Наумов пише, що кваліфікація злочинів – це встановлення

тотожності ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння і ознак кримінально-правової норми, що передбачає відповідальність за це діяння [223]. В.М. Кудрявцеву визначає її як встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння і ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою [174, с. 7-8]. Погоджуємось з М.І. Пановим, що кожне із вказаних визначень відображає більшою чи меншою мірою сутнісні риси кваліфікації злочинів як специфічного логіко-юридичного пізнавального і оцінювального процесу, підставами (об'єктами) якого є суспільно небезпечне діяння і склад злочину, якому це діяння повинно відповідати. Проте визначення кваліфікації В.М. Кудрявцева є більш повним і глибоким, відповідає, в цілому законодавчому визначенню підстави кримінальної відповідальності, виступає, так би мовити, «механізмом її реалізації», і тому в подальшому ми будемо виходити саме із цього визначення [238, с. 8].

Окремо, слід відмітити, що в науковій літературі відсутня дискусія щодо необхідності дотримання при здійсненні кримінально-правової кваліфікації принципів, які визначаються як система науково обґрунтованих, стабільних, таких, що застосовуються свідомо, найбільш загальних правил, на підставі яких здійснюється вибір статті кримінального закону, котра передбачає скоєне діяння, доводиться необхідність застосування саме даної статті і процесуально закріплюється висновок, що діяння охоплюється саме обраною статтею [219; 221; 372, с. 34]. Адже неухильне дотримання принципів кримінально-правової кваліфікації мають важливе значення для досягнення її правильних результатів.

Разом з тим, науковці по-різному підходять до переліку таких принципів. Так, О.І. Рарог до принципів кваліфікації злочинів відносить її: 1) об'єктивність; 2) істинність; 3) точність; 4) повноту [261]. О.В. Навроцький та П.В. Хряпінський вказують, що кримінально-правова кваліфікація повинна здійснюватися з дотриманням наступних принципів: 1) законність; 2) офіційність; 3) об'єктивність; 4) точність; 5) індивідуальність; 6) повнота;

7) вирішення спірних питань на користь особи, дії якої кваліфікуються; 8) недопустимість подвійного інкримінування; 9) стабільність [219; 372].

Аналіз зазначених підходів вчених, дозволяє вказати, що вчені не згадують доцільність в числі принципів кваліфікації. Однак чи виправданий такий підхід?

В даному аспекті важливим є питання співвідношення вимог точного дотримання законності при кваліфікації злочинів із необхідністю оцінки суб'єктом такої діяльності наявності чи відсутності ознак складу злочину.

З даного приводу, В.О. Навроцький зазначає, що об'єктивність кримінально-правової кваліфікації в цілому і кваліфікація, зокрема, здійснюється конкретними працівниками – людьми, котрим властиві суб'єктивні уподобання, настрої. Вчений задається питанням: чи справляють такі фактори, вплив на кваліфікацію скоєного та дає позитивну відповідь на нього. Не викликає сумніву те, що етичні установки і погляди, особистий досвід, риси характеру впливають на рішення, які приймаються у ході застосування правових норм [219]. Погоджуючись з вченим, що суб'єктивізм при кваліфікації слід рішуче усувати, при цьому вважаємо, що не можна розраховувати на абсолютну об'єктивність кваліфікації, тому що жодна людина не в змозі подолати або перевершити власні уявлення, переконання, досвід, професійний та культурний рівень і т. ін. Суб'єктивність суджень завжди матиме місце [139, с. 102].

Враховуючи сказане, на наш погляд, більш точно говорити не про усунення суб'єктивізму, а про його максимальне обмеження. Погоджуємося з О.В. Навроцьким, що підставою оцінки повинна бути воля законодавця, інтереси суспільства, які знаходять вираз, також у кримінально-правових нормах [219]. Вважаємо, що в даному випадку воля законодавця та інтереси суспільства відображені саме в цілях та завданнях кримінального закону. Саме тому, для обмеження суб'єктивізму кримінально-правової кваліфікації важливе місце повинно бути відведенно принципу доцільності, який і передбачає

здійснення діяльності в кримінально-правовій сфері для досягнення його цілей та завдань враховуючи при цьому тенденції розвитку кримінального права.

Крім того, важко погодитися з тим, що при кваліфікації скоєного відсутній розсуд. В.О. Навроцький зазначає, творчий характер кваліфікації, який розглядається у літературі, має проявлятися не в її результатах, а лише у шляху, що веде до них [219]. Однак, важаємо, що процес і результат кваліфікації взаємопов'язані категорії і якщо в процесі кваліфікації допускається розсуд, то це неминуче приводить до того, що результат кваліфікації теж включає в себе розсуд. Разом з тим, щоб «поставити всі крапки над і» в питані чи можливий розсуд при кваліфікації злочинів необхідно встановити в першу чергу поняття розсуду та підстави його застосування.

Слід зазначити, що питання розсуду в праві не нові та стали предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, А. Барак визначає розсуд як повноваження, надане особі, яка володіє владою обирати між двома і більше альтернативами, коли кожна із альтернатив законна [28, с. 81]. Досить схожою є позиція К.І. Комісарова: «Розсуд є повноваженням приймати, враховуючи конкретні умови, таке рішення з питань права, можливість якого випливає із загальних і лише з відносно-визначених приписів закону» [152, с. 50]. М.Б. Рісний вважає, що правозастосувальний розсуд – це повноваження правозастосувального суб'єкта обирати один з декількох дозволених ними варіантів рішення щодо встановлення застосовуваної норми, з'ясування її змісту або визначення міри конкретизації суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, яке реалізується у певній процесуальній формі з огляду на зміст цієї норми та конкретні обставини справи й інші юридично значимі факти з метою забезпечення законності, справедливості, доцільності та ефективності державно-правового регулювання [265, с. 33].

Є.Г. Бобрешов визначає судовий розсуд у якості елемента судової правозастосовчої діяльності, що полягає в обранні судом законного, неупередженого, безпристрасного, справедливого, доцільного, логічного та

обґрунтованого вирішення в рамках конкретної юридичної справи у межах, що чітко встановлені законом або випливають з суті правового регулювання відповідних суспільних відносин [36, с. 12]. О.І. Рарог, так само як Є.Г. Бобрешов зазначає не просто «розсуд», а «суддівський розсуд», поряд з цим, вважаючи, що це здійснюваний в процесуальній формі вид правозастосовчої діяльності, в якій реалізується право суду (або іншого правозастосовчого органу) у випадках, передбачених нормами кримінального права, правомочностей по вибору одного з можливих рішень, що відповідають вимогам законності, обґрунтованості та справедливості, в окреслених законом межах відповідно до волі законодавця, принципів права, норм моралі і конкретних обставинами вчиненого злочину [264, с. 377].

Досить схожим на попереднє є визначення запропоноване Ю.В. Грачевою, яка визначає суддівський розсуд як здійснювану в процесуальній формі, специфічний аспект правозастосовчої діяльності, що передбачає надання судді (слідчому, прокурору або особі, що проводить дізнання) у випадках, передбачених кримінально-правовими нормами, правомочностей з вибору рішення в межах, встановлених законом, в відповідності зі своїм правосвідомістю і волею законодавця, виходячи з принципів права, конкретних обставин вчинення злочину, а також основ моралі [82].

Слід зазначити, що якщо Є.Г. Бобрешов та А.С. Макаренко аналізують питання саме «суддівського» розсуду, то О.І. Рарог та Ю.В. Грачова фактично, пишуть про «правозастосовний» розсуд або розсуд «правозастосувача», адже серед суб’єктів, які здійснюють таку діяльність вчені виділяють не лише суддю, але й інших суб’єктів правозастосовної діяльності (прокурор, слідчий).

Узагальнюючи достатньо ґрунтовні дослідження науковців, щодо проблеми правозастосовчого розсуду в кримінальному праві можна визначити його як, правозастосовчу діяльність уповноважених суб’єктів, обирати один з

декількох дозволених кримінально-правовою нормою варіантів рішення, відповідно до волі законодавця та принципів кримінального права [399].

Право на розсуд у кримінальному праві може бути надане правозастосувачеві тільки в межах визначених кримінальним законом. Це означає, що і засоби обмеження суддівського розсуду повинні міститися в першу чергу в самому кримінальному законі [263, с. 93].

В науковій літературі, присвяченій дослідженню правозастосовного розсуду, виділяються різні підстави його застосування [34; 109]. Б.А. Дьоготь вважає, що через відсутність у відносно-визначених норм вичерпного переліку прав і обов'язків, вони надають правозастосувальним суб'єктам право вирішувати справу із врахуванням конкретних обставин. Вчений робить висновок, що відносно-визначені норми надають правозастосувальному суб'єкту право обирати той чи інший можливий варіант вирішення справи [92, с. 32, 52]. Поряд з цим, В.Б. Гончаров та В.В. Кожевніков зазначають, що підставами правозастосовного розсуду є диспозитивні норми, в тому числі і ті, які містять оціночні поняття [78, с. 54]. Дещо розширює перелік підстав правозастосовного розсуду О.О. Березін який вважає, що підставами для здійснення розсуду правозастосувача виступають: диспозитивні норми права; відносно визначені або альтернативні санкції імперативних норм права; оціночні поняття; закриті або відкриті правові переліки; прогалини в праві і колізії законодавства [34]. Ю.В. Грачева та О.І. Рарог до підстав суддівського розсуду у кримінальному праві відносять уповноважуючі норми, оціночні поняття та всі види санкцій, які використовуються у Кримінальному кодексі [262]. На думку А. Барака, до підстав розсуду, крім відносної визначеності змісту правових норм та прогалин у праві, належать і колізії правових норм [28, с. 24-25].

Крім того, підстави правозастосовного розсуду так чи інакше повинні бути пов'язані з правовою нормою або з фактом її відсутності, тому є правовими за своєю природою. Існування «неправових» підстав розсуду

виключається. Погоджуємось з позицією М.Б. Рісного, що розсуд, який не базуватиметься на правових підставах, фактично буде не чим іншим, як свавіллям [266, с. 82,84].

На основі аналізу КК України та висловлених в науковій літературі позиції вважаємо, що підставами правозастосовного розсуду в кримінальному праві є: 1) оціночні поняття; 2) уповноважуючі кримінально-правові норми; 3) кримінально-правові відносно-визначені, альтернативні та кумулятивні санкції.

Зрозуміло що, уповноважуючі кримінально-правові норми та кримінально-правові відносно-визначені, альтернативні та кумулятивні санкції не відіграють значення при здійсненні кримінально-правової кваліфікації, однак зовсім інша справа з оціночними поняттями, які досить часто зустрічаються в КК України і з якими суб'єкт правозастосування стикається при здійсненні кримінально-правової кваліфікації. Саме тому, якщо диспозиція статті містить оціночні ознаки в такому випадку можна говорити, що розсуд можливий при здійсненні кваліфікації, лише в тій частині коли він здійснює тлумачення оціночних ознак складу злочину.

О.В. Кобзева наголошує, що в даний час проблема законодавчого використання оціночних ознак є однією з найбільш гострих і дискусійних і в науці кримінального права. Звернення до неї є практично в кожному значному теоретичному дослідженні, а на сторінках юридичних періодичних видань активно обговорюються такі її аспекти, як розумність, доцільність і масштаб застосування оціночних ознак при конструюванні кримінально-правових норм [140, с. 4-5]. Поряд з цим М.І. Хавронюк серед ключових проблем діючого КК України вказує те, що його положення не є чіткими і зрозумілими для всіх [367]. В даному контексті слід погодитись з позицією М.В. Бавсун, який вказує, що важко говорити про доцільність положень кримінального закону в тому випадку якщо хоча б частина його норм являється недоступною для сприйняття більшістю членів суспільства [19, с. 148], ще складніша

ситуація коли термінологія, яка використовується в кримінальному законі є спірною для юристів. Діючий КК України рясніє малозрозумілими термінами, яких у законі не роз'яснено, і кожен прокурор чи суддя можуть тлумачити їх по-своєму. Ніхто не знає, чим різняться вжиті в КК поняття «грабіж» і «розграбування»; «розбій» і «розбій з метою викрадення»; «знущання» і «глумлення»; «психічне насильство» і «залякування» [367]. Тому, проблема використання оціночних понять в КК України є важливою в рамках даного дослідження.

Теоретик права С. І. Вільнянський, який вперше вжив термін «оціночні ознаки», відносив до них ті, які надають правозастосувачеві можливість вільної оцінки фактів з урахуванням індивідуальних особливостей [50, с. 13-14]. М.І. Ковальов вважав оціночними елементами постулати, що дозволяють привносити в них різні судження в залежності від позиції інтерпретатора. [141, с. 70]. А.В. Наумов вважає оціночними ознаками ті ознаки складу злочину, які визначаються не законом або іншим нормативно-правовим актом, а правосвідомістю особи, яка застосовує відповідну норму, виходячи з конкретних обставин справи» [224, с. 97]. Н.А. Лопашенко пише, що «оціночна категорія – це категорія, що не визначається в кримінальному законі, і в принципі допускає різні варіанти її тлумачення» [189, с. 42].

Тобто в кримінально-правовій літературі до оціночних категорій відносять неконкретизовані в законі кримінально-правові поняття, що покликані відображати не предмет у його цілісності, а властивості цього предмета, зміст яких встановлюється особою, яка застосовує кримінально-правову норму на основі конкретних обставин справи [2].

Поряд з цим, слід зазначити, що серед науковців немає однозначності щодо значення оціночних понять. З одного боку, оціночні норми дозволяють враховувати особливості конкретної справи, та як зазначає, О.В. Кобзева забезпечуючи при цьому гнучкість кримінально-правового регулювання, дозволяючи застосовувати відповідні кримінально-правові норми з

урахуванням конкретних умов місця і часу. Поряд з цим, вчена додає, що їх використання пов'язане із загрозою різноманітного та (або) суперечливого тлумачення і застосування «оціночних» кримінально-правових приписів, нескінченних і безплідних суперечок, як в теорії, так і на практиці, і, в кінцевому підсумку, порушення основоположних принципів Кримінального кодексу [140, с. 4-5]. Вірно відмічає А.В. Наумов, що оціночні поняття ускладнюють процес кваліфікації, заважають вирішенню проблеми програмування застосування норм права, тому їх необхідно конкретизувати [224, с. 119-120]. У цьому зв'язку С.В. Бабанін, зазначає, що одними з причин низької ефективності застосування ст. 291 КК України є використання законодавцем при конструюванні диспозиції норми оціночного поняття [17, с. 333], а таких прикладів в діючому кримінальному законі чимало.

В.О. Навроцький щодо зазначеної проблеми зазначає, що частота і повторюваність помилок в кваліфікації злочинів, яких припускають в практиці, нерідко пов'язані саме з недоліками формулювання кримінально-правових норм [221, с. 18]. Вірно відмічається в науковій літературі, що принцип законності зобов'язує законодавчі органи не тільки максимально повно і точно вказувати ознаки відповідних злочинів, а й вирішувати в самому кримінальному законі найважливіші питання, з якими можуть зіткнутися практичні органи [330, с. 49-50]. Адже коли оціночна норм окреслює лише контури злочину, залишаючи за суддею право встановлювати його зміст це може негативно вплинути на результат здійсненої криміналізації, так як їх кримінально-правове тлумачення може зробити кордони криміналізації аморфними, коли питання про злочинність (незлочинність) діяння буде вирішуватися особою, що застосовують кримінально-правову норму [140, с. 4-5]. М.І. Хавронюком аналізуючи положення ст. 296 КК України «Хуліганство» зазначає, що опис злочину в ній складається із суто оціночних ознак: «грубе порушення», «явна неповага до суспільства», «особлива зухвалість» [367], що дає можливість суб'єкту правозастосування на свій розсуд вирішувати питання

про злочинність діяння особи. Зазначена ситуація є неприпустимою та не може бути пояснена ні з позиції принципу законності, ні з позиції принципу доцільності [19, с. 151]. Не можна не погодитися із Ю.В. Бауліним стосовно того, що формулювання ознак нового складу злочину, так само як і виключення певного діяння з числа злочинних, повинно бути співвідносно з дотриманням вимог ст. 24 Конституції України. Це забезпечується, зокрема, такою вимогою рівності перед законом, як стандарти «якості закону», а також наслідків його застосування. Ознаки складу злочину, що встановлюються в законі законодавцем, повинні бути ясними, точними та несуперечливими, а повноваження правозастосувача, в тому числі суду, – розумними та достатніми для реалізації своїх повноважень. При криміналізації та декриміналізації законодавець повинен передбачити такі приписи закону, які б зашкоджували проявам свавілля агентами державної влади і не дозволяли б їм визнавати злочинним діяння, яке на момент його вчинення не визнавалось злочином, та позбавляли їх можливості визнавати злочином таке діяння, яке законом вже визнано незлочинним [30].

Враховуючи процес гармонізації вітчизняного законодавства до європейських стандартів, досить цікавим є дослідження Ю.Б. Хім'яка, щодо проблеми існування оціночних понять у КК України крізь призму принципу правової визначеності як складової принципу верховенства права, що застосовує Європейський суд з прав людини при розгляді конкретних справ. На підставі аналізу рішень Європейського суду з прав людини вченим констатовано, що він висуває чіткі вимоги щодо визначеності і щодо національного кримінального законодавства. Так, у справі «Лійвік проти Естонії» зазначено, що суд неправомірно засудив заявника за зловживання посадовим становищем (ст. 161 КК Естонії), оскільки у законодавстві цієї держави не визначено чітких критеріїв значної шкоди як суспільно небезпечного наслідку цього злочину. Вчений робить висновок, що оціночні поняття повинні використовуватися у тексті КК України лише у випадку

неможливості конструювання кримінально-правової норми за допомогою формально визначених понять. Якщо оціночні поняття не мають достатньої конкретизації ні у законодавстві, ні у судовій практиці, то вони повинні виключатися з «термінологічного поля» КК України [369, с. 11].

Враховуючи вищезазначене, підтримуємо позицію Н.Ф. Кузнецової, що правильне застосування оціночних ознак складів злочинів можна досягнути легальним тлумаченням термінів [176, с. 36]. Зазначену думку підтримує М.І. Хавронюк зазначаючи, що необхідно у КК України передбачити «словник» з точним роз'ясненням усіх необхідних термінів [367]. З даного приводу В.О. Навроцький пише, про важливість передбачення «термінологічного» розділу в КК України [220, с. 77]. Слід додати, що практика законодавчого закріплення визначення термінів в законі не є новою для вітчизняного законодавства. Так в чинному КПК України в ст. 3 закріплено визначення основних термінів Кодексу. Про важливість законодавчого закріплення визначення термінів в кримінальному законі, свідчить їх нормативне закріплення в КК Австрії [333], КК Республіки Білорусь [336], КК Республіки Молдова [337], КК Республіки Польща [338], КК Федеративної Республіки Німеччина [339], КК Швейцарської Конфедерації [340] та ін.

Враховуючи, що крім зовнішнього прояву принципу доцільності, який виправдовує існування норми в кримінальному законі та її призначення, кожна кримінально-правова норма повинна бути внутрішньо узгодженою, так як ціль норми може бути досягнута тільки при її доцільній побудові [19, с. 146], вважаємо, що максимальна уніфікація термінології кримінального законодавства та закріплення в КК України визначення його основних термінів, стане важливим кроком для досягнення його цілей та завдань [295].

Поряд з цим, враховуючи, що в будь-якому випадку оціночні поняття залишаться в КК України, переконливою вважаємо позицію науковців, які зазначають, що у тих випадках, коли виникає невизначеність законодавчих приписів, її усунення можливе лише шляхом застосування закону, виходячи із

встановлених у ньому цілей та завдань. Таким чином, процес тлумачення оціночної термінології у кримінальному праві багато у чому може бути зв'язаний з проявом принципу доцільності. Наприклад, визначаючи шкоду, дохід великими чи особливо великими, наслідки тяжкими, втрати значними співробітник правозастосовчого органу, суддя, законодавець (якщо уточнення чи роз'яснення не робляться в КК України) приймають рішення, яке ґрунтується, насамперед, на доцільності [2]. Саме тому, так як КК України містить оціночні поняття, важливе значення відведено принципу доцільності, який повинен стати фундаментом при тлумаченні оціночних понять. Адже в такому разі уповноважена особа буде виходи перш за все із завдань та цілей кримінального закону і обставин кримінального провадження.

В даному аспекті чітко проявляється взаємодія принципу доцільності з іншими принципами кримінально-правової кваліфікації. Адже, враховуючи, що не можна розраховувати на абсолютну об'єктивність кримінально-правової кваліфікації, в силу існування як законодавчих формулювань (оціночні поняття) так і людського фактору, суб'єктивність завжди матиме місце. Саме тому для обмеження суб'єктивізму кримінально-правової кваліфікації необхідно застосовувати поряд з іншими принципами, принцип доцільності, який вказує на необхідність досягнення цілей та завдань кримінального права враховуючи конкретні обставини та тенденції розвитку кримінального права.

2.3. Принцип доцільності та інститут звільнення від кримінальної відповідальності

Характерною рисою сучасної кримінальної політики в сфері боротьби із злочинністю є поєднання примусових заходів та заходів заохочення. Відповідно до ст. 2 КК України вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, яке містить склад злочину є підставою для її притягнення до кримінальної відповідальності. Разом з цим в кримінальному законодавстві передбачена можливість застосування альтернативних кримінальній відповідальності

заходів. Такими альтернативами є звільнення особи, яка вчинила злочин, від кримінальної відповідальності за цей злочин та звільнення від покарання та його відбування [32, с. 11]. Проблемні питання звільнення від кримінальної відповідальності були предметом дослідження багатьох вчених. Однак, відношення науковців до звільнення від кримінальної відповідальності досить різні, крім того вчені по-різному визначають природу даного інституту. Саме тому в рамках даного підрозділу, ми ставимо собі за мету дослідити правову природу звільнення від кримінальної відповідальності та як в цьому інституті кримінального права реалізується принцип доцільності.

В КК України немає визначення звільнення від кримінальної відповідальності, а лише вказано, що особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках передбачених цим кодексом (ст. 44 КК України). Відповідно до п. 1 ППВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. №12, звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, встановленому Кримінально-процесуальним кодексом України [251].

Закріплене у вищезазначеній ППВСУ визначення поняття «звільнення від кримінальної відповідальності» дещо схоже на визначення, які є в науковій літературі.

Так, С.Г. Келіна під звільненням від кримінальної відповідальності розуміє відмову держави від винесення негативної оцінки особі, яка вчинила злочин, у передбачених у законі випадках [135, с. 31]. Відповідно до позиції В.С. Єгорова, звільнення від кримінальної відповідальності – це незастосування до винної особи, негативних правових наслідків, передбачених законом, у силу відпадіння або суттєвого зниження суспільної небезпеки злочинного діяння або

особи, яка його вчинила [105, с. 50]. Ю.В. Баулін визначає звільнення від кримінальної відповідальності як передбачену законом відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України [32, с. 58]. О.С. Козак схиляється до визначення, запропонованого Ю. В. Бауліним, та наводить міркування щодо його уточнення положенням, що така відмова здійснюється відповідно до вимог кримінального та кримінально-процесуального законів та, яка не тягне за собою кримінально-правових наслідків [144, с. 18-19]. Відповідно до думки, В.О. Навроцького звільнення від кримінальної відповідальності може бути визначено як врегульована кримінальним і кримінально-процесуальним законодавством відмова держави від засудження особи, яка вчинила злочин, і від застосування щодо останньої примусу у вигляді покарання та, за загальним правилом, інших заходів кримінально-правового впливу [342].

З аналізу вищезазначених позицій очевидним є те, що вчені визначають звільнення від кримінальної відповідальності як відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, передбачених кримінальним законом обмежень її прав і свобод. Однак, вважаємо, що таке визначення є неповним так як не відображає чому держава відмовляється від застосування до певних осіб, які вчинили злочин, передбачених кримінальним законом обмежень.

Як зазначає О.І. Рарог [328, с. 379], ще на початку XX ст. професор М.С. Таганцев звернув увагу на існування обставин, які здатні усувати караність злочинного посягання. При наявності таких обставин діяння, вчинене обвинуваченим, визнається таким, що містить в собі всі ознаки злочину, особа яка його вчинила – визнається осудною, однак до винного не застосовується кримінальна репресія. Така безкарність злочинного діяння містить в собі безсумнівно протиріччя, так як ніщо не може зробити злочинне незлочинним, але з точки зору доцільності кримінальної репресії наявність у кримінальному законодавстві таких обставин, які коріняться в фізичній неможливості або

юридичній безцільності кримінально-правового впливу, видається цілком природним. Згадані обставини не тільки усувають можливість застосування покарання, але і перешкоджають самому порушенню кримінального переслідування або припиняють розпочате провадження у кримінальній справі [272, с. 334-336].

Дана позиція, широко підтримується сучасними, як українськими так і зарубіжними вченими. Так, М.В. Бавсун вказує, що наявність в кримінальному законі підстав для звільнення особи від кримінальної відповідальності свідчить про те, що законодавець не ставиться до покарання, як до єдиного способу впливу на особу, яка визнана винною у вчинені злочину та вважає доцільним в окремих випадках обходитись без його використання [19, с. 97]. О.І. Рарог зазначає, що ідея про те, що за наявності певних обставин завдання кримінального законодавства і цілі покарання можуть бути досягнуті більш ефективно і з меншими соціальними витратами шляхом звільнення особи, яка вчинила злочинне діяння, від кримінальної відповідальності, підтримується і сучасними дослідниками, серед них, наприклад А.А. Магомедов та І.А. Тарханов [328, с. 379]. Соціальна суть інституту звільнення від кримінальної відповідальності полягає в тому, що в ряді випадків держава не бачить соціально-правової доцільності в притягнення особи, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності та призначення їй покарання. Обумовлено це може бути різними обставинами, наприклад, відшкодуванням заподіяної шкоди, закінченням тривалого строку після вчинення злочину, проте всі вони повинні свідчити про зникнення або істотне зниження суспільної небезпеки вчиненого злочину або особи, яка його вчинила [331, с. 214]. Дещо схожою є позиція Л.В. Іногамова-Хегай, яка крім цього вказує, що якщо особа, яка вчинила злочин, з різних причин втратила суспільну небезпеку, притягнення її до кримінальної відповідальності було б недоцільним, а часом виглядало б, як акт відплати, що не відповідає цілям і завданням демократичного суспільства. Для подібних випадків у кримінальному праві

передбачено інститут звільнення від кримінальної відповідальності [126]. Л.В. Головко вказує, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності заснований на доцільності притягнення особи до кримінальної відповідальності [76, с. 64]. Ю.Ю. Коломієць зазначає, принцип доцільність в кримінальному праві виявляється в можливості звільнення особи від кримінальної відповідальності [149, с. 108]. О.О. Дудоров та Є.О. Письменський вважають, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності покликаний у привілейованій формі впливати на осіб, які вчинили злочини, однак, застосування таких суворих заходів кримінально-правового впливу через різні причини недоцільне або навіть шкідливе [98, с. 47]. Щодо даного аспекту, Ю.В. Баулін зазначає, що: «... індивідуальний підхід до застосування відповідних норм про звільнення від кримінальної відповідальності не лише не перешкоджає охороні правопорядку від злочинних посягань, а й, навпаки, сприяє успішній протидії злочинності і, як багато хто вважає, здатний досягти цілей покарання без його реального застосування» [31, с. 186]. Поряд з цим, в узагальненні практики застосування звільнення від кримінальної відповідальності та кримінального покарання зазначено, що в застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) наявна повна або значною мірою втрата особою суспільної небезпеки, що робить недоцільним доведення справи до постановлення вироку [341].

Враховуючи зазначене, погоджуємось з В.В. Скибицьким, який на наш погляд, правильно вказує, що звільнення від кримінальної відповідальності застосовується, тому що цілі покарання і завдання кримінального права можуть бути досягнуті (або вже досягнуті) без застосування кримінально-правового примусу [285, с. 25]. З даного приводу В.М. Трубников вказує, що досягнення цілей покарання переслідується і при звільненні від кримінальної відповідальності і відбування покарання [173, с. 328]. Тобто, закріпивши обов’язок або передбачивши можливість звільнення від кримінальної

відповідальності законодавець встановив, що виправлення особи та попередження вчинення злочинів можливе без застосування кримінальної відповідальності та призначення покарання або ці цілі вже досягнуто. Так, наприклад, встановлюючи імперативні види звільнення від кримінальної відповідальності законодавець був впевнений (або мав би бути впевненим), що якщо є наявні підстави для їх застосування, особа, яка вчинила злочин, вже зазнала необхідних заходів для досягнення цілей кримінального закону, а тому недоцільно або ж навіть шкідливо застосовувати до такої особи кримінальну відповідальність. Застосування звільнення від кримінальної відповідальності не переслідує цілі кари, хоча злочин і вчинено.

В рамках даного інституту досить виразно проявляється співвідношення принципів доцільності, гуманізму та економії кримінальної репресії. Адже природа інституту звільнення від кримінальної відповідальності передбачає, що при його застосуванні цілі кримінального закону, можуть бути (або вже) досягнуті значно меншими ресурсами та більш гуманними засобами.

Слід зазначити, що думка, що доцільність застосування будь-якого виду звільнення від кримінальної відповідальності слід пов’язувати із завданнями кримінального законодавства, не є новою, її відстоювали ще в радянський період [182, с. 184-185]. Значна частина вчених-криміналістів і сьогодні наводять численні аргументи на користь зазначеної позиції. Так, В.С. Єгорова вказує, що звільнення від кримінальної відповідальності, у першу чергу, слугує цілі підвищення засобів кримінально-правової охорони суспільних відносин [105, с. 69]. В.К. Дуюнов пише, що звільнення від кримінальної відповідальності має застосовуватися тоді, коли з позицій цілей і принципів кримінально-правового впливу немає необхідності притягувати особу, яка вчинила злочин, до кримінальної відповідальності, якщо є в наявності передбачені законом умови. При цьому серед принципів, які реалізуються в рамках даного інституту вчений називає принцип доцільності [102, с. 92-93].

З даного приводу П.В. Хряпінський стверджує, що суспільна небезпечність особи, що була проявлена у злочині, повністю нейтралізується позитивною поведінкою особи, що робить безглуздим і недоречним реальне застосування кримінально-правового обтяження [374, с. 80]. Поряд з цим вчений вказує, що ознакою звільнення від кримінальної відповідальності є припинення усіх кримінально-правових відносин між державою та звільненою особою. В свою чергу, вчений додає, що таке припинення пов'язано з досягненням цілей кримінальної відповідальності, що полягають у запобіганні вчиненню нових злочинів як звільненими, так і іншими особами [373, с. 146-147]. А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько вказують, що особа до якої застосовується звільнення від кримінальної відповідальності не становить значної суспільної небезпеки, виконала певні нормативні умови та спроможна виправитися без примусу держави через покарання [277, с. 194]. З даного приводу М.Є. Григор'єва, автор дисертаційного дослідження присвяченого звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям, вказує, що значення дійового каяття, як підстави звільнення від кримінальної відповідальності, полягає в можливості досягнення при цьому цілей покарання [83, с. 15].

В свою чергу, О.С. Козак до загальних цілей звільнення від кримінальної відповідальності, як і вище зазначені науковці, відносить виправлення осіб, які вчинили злочин, спеціальну та загальну превенцію. Вчена наголошує, що виправлення осіб, які вчинили злочин, – є початковою ціллю, яка обумовлює існування відповідної заохочувальної норми. Спеціальна превенція, відповідно до позиції О.С. Козак полягає у заохоченні осіб, які вчинили злочини, виявили позитивну посткримінальну поведінку, довести своє виправлення, відмовитися від вчинення злочинів в майбутньому, а загальнопревентивний вплив, поширюється на коло осіб, які є носіями позитивної кримінальної відповідальності [145, с. 13].

В продовження, даної позиції зазначимо думку А.В. Єндольцової, яка зазначає, що держава вибачає особу, яка вчинила злочин, таким чином, проявляє до неї довіру та розраховує на законослухняну поведінку в майбутньому. Звільнення від кримінальної відповідальності свідчить про вибачливе ставлення до особи, можливість досягнення цілей кримінальної юстиції без засудження винної особи і покарання [108, с. 30].

Крім того, з точки зору загальної і спеціальної превенції, а також виправлення злочинця кримінальна відповідальність є доцільною лише у тому разі, коли притягнення до неї відбувається протягом певного відносно нетривалого строку після вчинення злочину. Покарання, призначене після того, як сплив тривалий строк, протягом якого винний не вчиняв нових злочинів набуває рис необґрунтованої помсти з боку держави. Саме тому, абсолютно виправдано в ст. 49 КК України закріплено, що особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули визначені законом строки.

В ухвалах суду про звільнення від кримінальної відповідальності, також акцентується увага, на тому, що приймаючи рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності суд повинен впевнитись, що можливо досягти мети покарання без фактичного застосування заходів кримінально-правової відповідальності. Так, в ухвалі Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 1 квітня 2016 р. зазначається, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з передачею особи на поруки не є імперативним: застосування ст. 47 КК України – це право, а не обов’язок суду. Застосування ст. 47 КК України є виправданим лише тоді, коли суд дійде висновку про те, що виправлення конкретної особи, яка вчинила злочин, є можливим без фактичного застосування щодо неї заходів кримінально-правової відповідальності. Судом встановлено, що ОСОБА_1 вперше вчинив злочин, який відноситься до категорії злочинів середньої тяжкості та щиро розкаявся у вчиненому злочині, висловив своє бажання та готовність виправити ситуацію,

що склалася у зв'язку з невиконанням ним рішення суду, позитивно характеризується по місцю роботи, зобов'язався виправдати довіру трудового колективу. Враховуючи наведене, суд доходить висновку, що виправлення ОСОБА_1 можливе без фактичного застосування щодо нього заходів кримінально-правової відповідальності і про можливість звільнення його від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 382 КК України, з передачею на поруки строком на 1 рік [343].

Так, в ухвалі Апеляційного суду Запорізької області від 20 квітня 2016 р. зазначено, що звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею на поруки відбувається за наявності всіх законодавчо визначених умов. І вказане звільнення має бути дієвим заходом перевиховання особи, щодо якої його застосовано і переслідувати мету покарання, а саме, виправлення особи та запобігання вчиненню нею нових злочинів. Враховуючи, що ОСОБА_3 вперше вчинив злочин середньої тяжкості та щиро розкаявся, позитивно характеризується, клопотання колективу громадської організації про звільнення ОСОБА_3 від кримінальної відповідальності з передачею його на поруки та перевиховання відповідає вимогам КК України, суд дійшов обґрунтованого висновку про можливість його звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України [350].

Аналіз зазначених ухвал судів дозволяє зробити висновок, що в кожному разі приймаючи рішення про застосування дискреційного виду звільнення від кримінальної відповідальності суд повинен впевнитись, що можливе досягнення цілей покарання без притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Поряд з цим Л.В. Іногамова-Хегай зазначає, що неприйнятним є твердження, що загальною підставою звільнення від відповідальності є недоцільність притягнення особи до відповідальності та застосування до неї заходів кримінального характеру [126], при цьому автор посилається на позицію О.І. Рарога. Вчена зазначає, що недоцільність не можна розглядати як

підставу хоча б уже тому, що це поняття неконкретне, носить занадто узагальнений характер. Недоцільним можливе притягнення до кримінальної відповідальності і з політичних, ідеологічних та інших мотивів, які нічого спільного не має з розглянутими видами звільнення. Однак, слід зазначити, що О.І. Рарог та інші вищезазначені нами вчені, не визначають «недоцільність» як підставу звільнення особи від кримінальної відповідальності, а вказують на те, що інститут звільнення від кримінальної відповідальності заснований на доцільності притягнення особи до кримінальної відповідальності. Адже підстави звільнення від кримінальної відповідальності чітко передбачені в КК України. Тому, навіть у тому випадку коли суд дійде висновку, що досягнення мети кримінальної відповідності можливе і без притягнення винної особи до неї, а підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених кримінальним законом не буде, то така особа всеодно буде притягнута до кримінальної відповідальності [149, с. 106]. Тобто, в рамках даного інституту застосування принципу доцільності обмежується підставами звільнення від кримінальної, які передбачені кримінальним законом (принципом законності, про що наголошувалось раніше).

Враховуючи зазначене, вважаємо за необхідне внести зміну до п. 1 ППВСУ «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 р. №12 та викласти її наступним чином: «Роз'яснити судам, що звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінального провадження, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, встановленим Кримінальним процесуальним кодексом України, так як цілі покарання і завдання кримінального законодавства можуть бути досягнуті (або вже досягнуті) без притягнення її до кримінальної відповідальності».

Враховуючи, відсутність єдиного розумінню, щодо суті інституту звільнення від кримінальної відповідальності вважаємо, що було б абсолютно виправданим внести зміни у ст. 44 КК України доповнивши її поняттям звільнення від кримінальної відповідальності. Таке доповнення відобразить суть та призначення даного інститут, адже відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод повинна бути не просто актом милосердя, а ґрунтуватиася на тому, що особа, яка звільняється від кримінальної відповідальності, вже виправилась та більше не вчинятиме злочинів або ж зазначені цілі будуть досягнуті без притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності регламентується як Загальною так і Особливою частиною КК України. Закріпивши в Особливій частині спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності законодавець визначив, що в ряді випадків для досягнення завдань та цілей кримінального закону необхідне застосування компромісу. Адже з одного боку держава не застосовує до визначеної категорії злочинців примусові заходи кримінально-правового характеру, натомість такі особи повинні здійснити законодавчо визначені вимоги. Наприклад, від кримінальної відповідальності за вчинення шпигунства звільняються особи, які припинили вчинення дій, зазначених у ч. 1 ст. 114 КК України, та добровільно повідомили органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України (ч. 2 ст. 114 КК України); від кримінальної відповідальності за створення терористичної групи чи терористичної організації (ч. 2 ст. 258-3 КК України) звільняється звільняються особа, крім організатора і керівника терористичної групи чи терористичної організації, яка добровільно повідомила правоохоронний орган про відповідну терористичну діяльність, сприяла її припиненню або розкриттю злочинів, вчинених у зв’язку із створенням або діяльністю такої групи чи організації, якщо в її діях немає складу іншого злочину; від кримінальної відповідальності

за вчинення злочину, передбаченого ч. 1 або 2 ст. 263 КК України незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами), – особа, якщо вона добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої та інші.

Аналіз спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності дає можливість зазначати, що поряд із загальними цілями, які притаманні всім видам звільнення, вони наділені, ще й спеціальними. Так, О.С. Козак, досить вдало систематизує спеціальні цілі звільнення від кримінальної відповідальності наступним чином: а) запобігання невідворотної шкоди, що може бути завдана основам національної та громадської; б) відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди; в) запобігання незаконному обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв, а також наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; г) зменшення латентності злочинів у сфері службової діяльності; д) запобігання злочинам, вчиненим військовослужбовцями [145, с. 13].

Погоджуємось з О.С. Козак та вважаємо, що з позиції принципу доцільності перелік спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності повинен бути розширений. Так, наприклад з ціллю відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди доцільно б було доповнити спеціальним видом звільнення від кримінальної відповідальності ст. 164 КК України (Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей).

Із вказаного можна зазначити, що умови звільнення від кримінальної відповідальності сформульовано по-різному з урахуванням специфіки того чи іншого злочину та конкретної мети, якої прагне досягнути держава [100, с. 319]. Наявність таких специфічних цілей, які характерні для окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності випливає, в першу чергу, із охоронного та превентивного завдання кримінального закону. Крім того, така різноманітність цілей унеможливлює їх певну уніфікацію в рамках Загальної частини, хоча є позиції в науковій літературі, що це слід зробити [240, с. 38].

Крім того, звільнення від кримінальної відповідальності в теорії кримінального права, прийнято розділяти на імперативні та дискреційні (лат. discretion – на власний розсуд). Застосування імперативних видів звільнення від кримінальної відповідальності є обов'язком держави. Так, наприклад, суд зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, якщо наявні всі вимоги передбачені у ст. 45 КК України. Також, слід відзначити, що позитивним моментом та абсолютно виправданим кроком законодавця було визначення спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, як імперативних. З даного приводу в науковій літературі відмічається, було б нелогічно і неправильно, якби закон, з одного боку, містив детальну регламентацію підстав й умов звільнення від кримінальної відповідальності, а з іншого – залишав вирішення цього питання цілковито на розсуд компетентних органів, наділяючи їх лише повноваженням без обов'язків [100, с. 319]. Адже для того щоб в повнім мірі досягти спеціальних цілей, які закладені в таких нормах, потрібно було гарантувати на законодавчому рівні звільнення таких осіб.

Поряд з цим, у випадках передбачених ст. 47, ст. 48, ч.4 ст. 49 та ч.1 ст. 97 КК України суд вправі, але не зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності [32, с. 62]. При наявності вимог передбачених у відповідних статтях КК України, суд на власний розсуд приймає рішення чи звільнити особу від кримінальної відповідальності чи ні, встановивши при цьому чи можуть бути досягнуті цілі покарання і завдання кримінального законодавства (або вже досягнуті) без притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Яскравим прикладом в підтвердження зазначеної позиції є ухвала Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 12 січня 2016 р., в якій зазначено, що судом встановлено, що ОСОБА_1 вперше вчинив кримінальне правопорушення середньої тяжкості. Однак, внаслідок зміни обстановки, підозрюваний щиро розкаявся та відшкодував завдані злочином матеріальні збитки, позитивно характеризується за місцем роботи та

проживання, має на утриманні двох неповнолітніх дітей. Після притягнення до кримінальної відповідальності ОСОБА_1 інших правопорушень не вчиняв, до адміністративної відповідальності не притягувався, скарг на його поведінку та дії від громадян не надходило. Вищевказане свідчить про те, що внаслідок такої зміни обстановки ОСОБА_1 перестав бути суспільно небезпечним та при таких обставинах усувається можливість вчинення ним злочину в майбутньому. З огляду на вказане, суд приходить до висновку про наявність правових підстав для звільнення обвинуваченого ОСОБА_1 від відповідальності і закриття відносно нього кримінального провадження, оскільки на час розгляду справи в суді, внаслідок зміни обстановки, ОСОБА_1 перестав бути суспільно-небезпечною особою [344].

Ще одним прикладом є ухвала Татарбунарського районного суд Одеської області від 1 квітня 2016 р., в якій зазначено, що ОСОБА_4 обвинувачується у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 185 КК України. Шкода, завдана злочином відшкодована повністю, цивільний позов у справі не заявлений, обвинувачена свою провину визнала повністю, правильно та об'єктивно оцінила свою поведінку після вчинення злочину, веде нормальний спосіб життя, раніше не судима, виключно позитивно характеризується за місцем проживання та за місцем навчання, що доводить факт виправлення і свідчить про вірогідність не вчинення нею злочину у майбутньому. Таким чином, суд вважає необхідним задовольнити клопотання захисника неповнолітньої та закрити провадження у справі на підставі ст. 48 КК України [348].

Слід зазначити, що в усіх ухвалах про звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України, які містяться в Єдиному реєстрі судових рішень України з 01.01.2016 р. по 01.02.2016 р., які вступили в силу, зазначені аналогічні формулювання (понад 20 ухвал) [349].

Як видно із прикладів, для встановлення, що досягнуто цілі кримінального закону (або можуть бути досягнуті) суд враховує особу винного, хоча законодавчо такі вимоги відсутні. Таким чином, суд по аналогії

використовує загальні засади призначення покарання і у випадку застосування дискреційних видів звільнення від кримінальної відповідальності, що являється абсолютно виправданим. Однак, відсутність законодавчо визначеної вимоги враховувати зазначену обставину, являється прогалиною законодавства. Саме тому, вважаємо за необхідне доповнити ст. 44 КК України частиною наступного змісту: «При вирішенні питання про застосування звільнення від кримінальної відповідальності, яке передбачено статтею 47, статтею 48, частиною четвертою статті 49 та частиною першою статті 97 цього Кодексу, суд повинен враховувати особу винного.».

Адже закріпивши законодавчо таку вимогу її врахування стане обов'язком, а не правом суду, що в свою чергу сприяти реалізації принципу доцільності в кримінальному праві, на шляху застосування до особи винної у вчиненні злочину такого засобу, який здатний досягти цілей кримінального закону.

Однак, і внесення запропонованих змін до законодавства та високий рівень компетентності суду не дають можливості досягти абсолютної впевненості у вірності прийнятого рішення. Адже, застосовуючи до особи той чи інших захід кримінально-правого характеру, суд лише прогнозує, що його застосування буде достатньо для досягнення зазначених цілей. Однак, не завжди такий прогноз виправдовує себе і в результаті, може статися, що особа знову вчиняє злочин. Однією з причин цього може слугувати невірно обраний засіб.

Якщо перенести вище вказане на інститут звільнення від кримінальної відповідальності, то виходить що, вчинення нового злочину особою, яку звільнено від кримінальної відповідальності, свідчить про недосягнення щодо такої особи цілей кримінального закону. Поряд з цим, положення вітчизняного кримінального законодавства дозволяють звільняти особу від кримінальної відповідальності необмежену кількість разів, що невідповіє призначенню аналізованого інституту.

З даного приводу, в науковій літературі зазначають, що відсутність певних обмежень та в деякій мірі занадто довірливе відношення до такої особи, призводить до того, що цілі покарання не досягаються, а такі особи знову вчиняють злочин, при цьому попередньо вчинений злочин за який особу звільнення від кримінальної відповідальності немає абсолютно ніяких правових наслідків для такої особи. Погоджуємось з В.Ч. Песлякасом, що вчинення злочину особою раніше звільнення від кримінальної відповідальності вказує на недостатність раніше застосованих заходів впливу для виправлення особи, а отже, на не доцільність нового звільнення від кримінальної відповідальності. Тому особа, раніше звільнена від кримінальної відповідальності, як правило, не повинна знову звільнятись від неї, особливо у випадках, коли вона вчинила однорідні злочини [241, с. 44]. Ю.В. Баулін, вважає, що встановлення розгалуженої системи обов'язків і обмежень, що покладаються на звільнену від відповідальності особу протягом певного випробувального строку – це період контрольованої ресоціалізації [32, с. 78]. На думку О.О. Дудорова та Є.О. Письменського проблему можна вирішити шляхом внесення змін до КК України, які б забороняли повторне звільнення від кримінальної відповідальності на передбачених в законі підставах протягом певного строку. При визначенні тривалості строку, після спливу якого звільнена від кримінальної відповідальності особа за своїм правовим становищем може бути прирівняна до того, хто раніше взагалі не вчиняв злочину (строку своєрідного законодавчого «мораторію» на застосування звільнення від кримінальної відповідальності), доцільно орієнтуватись на встановлені у ст. 49 КК України строки давності [98, с. 51]. В.І. Чижаєв також вважає, що необхідно орієнтуючись на встановлені у ст. 49 КК України строки давності, внести зміни до норм КК України з метою врегулювання питання правової заборони повторного звільнення від кримінальної відповідальності за передбаченими в законі підставами протягом певного строку [379, с. 40-41]. Т.Б. Ніколаєнко вважає, що у КК України необхідно закріпити пряму заборону щодо

повторної можливості звільнення від кримінальної відповідальності осіб, раніше звільнених від кримінальної відповідальності за вчинення злочину. На думку вченої, закріплення цього положення сприятиме тому, що особи, які раніше звільнялись від кримінальної відповідальності та не виправдали довіри з боку держави, не зможуть у подальшому уникати кримінальної відповідальності [227]. В свою чергу, Х.Д. Алікперов та О.О. Житний вважають, що один із підходів до розв'язання зазначеної проблеми полягає у закріпленні у КК України умовного характеру деяких видів звільнення від кримінальної відповідальності з тим, щоб особа протягом кількох (2-3 років) відчувала над собою «незримий меч кримінального закону» [6, с. 18; 113, с. 66-67].

Крім того, В.В. Ємельяненко аналізуючи спеціальний вид звільнення, який передбачено ч. 4 ст. 289 КК вказує, навряд чи можна визнати правильним рішення, яким звільняють від кримінальної відповідальності осіб, які раніше вже звільнялися від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом з цієї підстави та через певний проміжок часу знову вчинили цей злочин. У подібних випадках, коли очевидні антисоціальні установки особи, створюється ілюзія безкарності винних, що перешкоджає запобіганню вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Тому застосовувати повторно до таких осіб положення ч. 4 ст. 289 КК України недоцільно, що необхідно закріпити у відповідній нормі. Також, вчений вказує, що строк, який має минути с моменту попереднього звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом, слід встановити рівним трьом рокам [111, с. 112].

Поряд з цим, серед вчених існує діаметрально протилежна позиція щодо ведення заборони на повторне застосовування звільнення від кримінальної відповідальності протягом певного строку. Так, О.С. Козак, критично ставиться до обмеження права, наданого державою особі бути звільненою від кримінальної відповідальності. Автор стверджує, що звільнення особи від

кримінальної відповідальності, умовою якого є вчинення злочину вперше, є обов'язком суду тільки за ст. 45 та ст. 46 КК України. В інших же випадках звільнення особи є правом суду. Тому, питання доцільності звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вже була раніше звільнена, повинен вирішувати суд [145, с. 16].

Проаналізувавши зазначену позиція схиляємось до наступного. Як ми вказували, що прийняття рішення про застосування звільнення від кримінальної відповідальності носить прогностичний характер, адже передбачаючи такий інститут законодавець визначив, що цілі кримінального закону і покарання можуть бути досягнені і без притягнення особи до кримінальної відповідальності. Однак, не завжди такий прогноз є вірним і в результаті таке довірливе ставлення до особи винної у вчиненні злочину не завжди виправдне, адже інколи такі особи знову вчиняють злочин, що свідчить, серед іншого, про недоцільність застосованих щодо таких осіб заходів. Саме тому, вважаємо, що переведення безумовних звільнень в умовні, сприятиме досягнення цілей кримінального закону, адже особа щодо якої вже застосовано звільнення від кримінальної відповідальності розумітиме, що у разі повторного вчинення злочину вона вже підлягатиме кримінальній відповідальності. Вважаємо, що ст. 44 КК України необхідно доповнити положенням наступного змісту: «Забороняється повторне звільнення від кримінальної відповідальності за тією ж підставою протягом двох років після звільнення цієї особи. Такі підстави враховуються судом при призначенні покарання як обставини, що пом'якшують покарання». Строк два роки не є занадто коротким і не занадто довгим, а саме достатнім для досягнення цілей застосування звільнення від кримінальної відповідальності. Крім того, що іспитовий строк при звільненні від відбування покарання з випробуванням законодавець встановлює в інтервалі від 1 до 3 років, тому 2 роки вважаємо буде золотою серединою.

Підсумовуючи, слід зазначити, що наявність в кримінальному законі інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності свідчить про те,

що покарання не є єдиним способом впливу на особу, яка визнана винною у вчинені злочину. Адже у випадках, коли цілі покарання і завдання кримінального законодавства можуть бути досягнуті (або вже досягнуті) без застосування кримінально-правового примусу, притягнення особи до кримінальної відповідальності буде недоцільним. Поряд з цим в КК України чітко передбачені підстави необхідні для звільнення особи від кримінальної відповідальності, цим самим законодавець обмежує реалізацію принципу доцільності. У випадках коли суд вправі, але не зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності (дискреційні види) суд повинен враховувати, чи можуть бути досягнуті цілі і завдання кримінального законодавства (або вже досягнуто) без притягнення особи до кримінальної відповідальності, враховуючи при цьому ступінь тяжкості вчиненого злочину та особу винного.

Для приведення у відповідність законодавчих положень та судової практики та для підвищення ступеня реалізації принципу доцільності в рамках інституту звільнення від кримінальної відповідальності пропонуємо внести зміни до ст. 44 КК України та викласти її у наступній редакції:

ДІЮЧА РЕДАКЦІЯ:	**ЗАПРОПОНОВАНА РЕДАКЦІЯ:**
Стаття 44. Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності	Стаття 44. Поняття, правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності
1. Особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом.	1. Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, у випадках, передбачених цим Кодексом, установлених законом обмежень певних прав і свобод, оскільки завдання кримінального законодавства можуть бути (або вже) досягнуті без притягнення її до кримінальної відповідальності.
2. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюються виключно судом.	2. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється виключно судом.

Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом. 3. відсутня. 4. відсутня.	Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом. 3. При вирішенні питання про застосування звільнення від кримінальної відповідальності, яке передбачено статтею 47, статтею 48, частиною четвертою статті 49 та частиною першою статті 97 цього Кодексу, суд повинен враховувати особу винного. 4. Забороняється повторне звільнення від кримінальної відповідальності за тією ж підставою протягом двох років після звільнення цієї особи. Такі підстави враховуються судом при призначенні покарання як обставини, що пом’якшують покарання.

2.4. Принцип доцільності при призначенні покарання

Інститут призначення покарання є одним з ключових інститутів кримінального права, в рамках якого реалізуються норми кримінального законодавства в практичній діяльності. У процесі призначення покарання норми кримінального права набувають реальний зміст, впливають на злочинця. Значимість цього інституту вимагає визначення його основоположних ідей, що відображають сутність призначення покарання. Такими ідеями, які представляють із себе фундаментальні елементи змісту інституту призначення покарання є принципи призначення покарання [41], важливе місце серед яких займає принцип доцільності.

Проблемі принципів призначення покарання у науці кримінального права приділяється помітна увага, інтерес до цієї тематики постійно зростає. Питаннями принципів призначення покарання займалися ряд вчених-криміналістів, серед них: М.І. Бажанов, Я.М. Брайнін, С.А. Велієв, В.О. Гацелюк, П.С. Дагель, І.І. Карпець, С.Г. Келіна, Н.О. Лопашенко, В.В. Мальцев, А.А. Музика, І.Г. Набієва, Л.А. Прохорова, В.О. Туляков та інші.

Поряд з цим, принцип доцільності призначення покарання став предметом дослідження: В.М. Бурлакова, П.С. Дагеля, Л.В. Іногамова-Хегай, І.Г. Набієва, Н.А. Сторчак, Є.Ю. Полянського, О.І. Рарога, О.І. Чучаєва.

Однак, ця проблема і сьогодні залишається дискусійною у теорії кримінального права. З даного приводу вірно відмічає А.А. Музика, що дослідження із зазначеної проблематики в основному присвячені висвітленню теоретичних положень стосовно принципів призначення покарання. Вчені в цілому звертають увагу на теоретичні положення, поряд з цим, прикладний аспект – врахування принципів призначення покарання у судовій практиці наразі досліджений недостатньо. Науковці зазвичай не звертають належної уваги на те, як принципи призначення покарання реалізуються у правозастосовній діяльності [216, с. 164].

Саме тому, в рамках даного підрозділу будуть розглядатися як теоретичні питання так і питання реалізації принципу доцільності в інституті призначення покарання.

Під принципами призначення покарання розуміємо вироблені наукою кримінального права найбільш загальні положення, закріплені в нормах кримінального і кримінально-процесуального законодавства, які визначають всю діяльність суддів у призначенні покарання особам, винним у вчиненні злочину [23, с. 11; 202, с. 14-15].

Ще в 1962 р. П.С. Дагель зазначив, що принцип доцільності є одним із основних при призначенні покарання. Відповідно до думки вченого зміст принципу доцільності покарання може бути зведений до наступного: 1) покарання повинно призначатись і застосовуватись тоді, коли воно може призвести до цілей, які стоять перед ним. Якщо призначене покарання безцільне або недоцільне – воно шкідливе; 2) повинен обиратись той вид покарання, який в даному конкретному випадку в максимальній мірі сприяє досягненню його цілей [89, с. 145]. Пізніше, В.М. Бурлаков також відмітив, що принцип доцільності є одним з основних при призначенні покарання [42, с. 29-

31]. Підтримують вищезазначену позицію і сучасні зарубіжні науковці. Так, І.Г. Набієв [218], Л.В. Іногамова-Хегай, О.І. Рарог, О.І. Чучаєв [332] зазначають, що доцільність є одним із принципів призначення покарання.

Ряд вітчизняних вчених також відносять доцільність до принципів призначення покарання. Є.Ю. Полянський серед принципів інституту призначення покарання виділяє принцип доцільності, зазначаючи, що при визначені покарання суд враховує аспект доцільності застосування до засудженого покарання того чи іншого характеру, передбачаючи, що таким чином найбільш ефективно можуть бути досягнуті цілі покарання [245, с.59]. Н.А. Сторчак зазначає, що при призначенні покарання суд повинен враховувати принцип доцільності [298].

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ також неодноразово вказував на необхідність врахування принципу доцільності покарання та вказує, що його зміст витікає з положень КК України. Так, в ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 січня 2011 р. «Про призначення покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК України, і звільнення від відбування покарання з випробуванням» зазначається: «…відповідно до принципу доцільності покарання, особі, що вчинила злочин, повинно бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення і попередження нових злочинів» [303].

Поряд з цим, слід наголосити, що принцип доцільності призначення покарання витікає з положень КК України, в яких передбачено широкі можливості для його втілення в життя. Так, відповідно до ч. 1 ст. 50 КК України покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Крім того, в ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так

і іншими особами. З аналізу зазначеної статті виходить, що саме необхідністю досягнення цілей покарання обґрунтовується необхідність обмеження прав і свобод засудженого.

Відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Поряд з цим, в п. 2 ППВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. №7 зазначено, що із урахуванням ступеня тяжкості, обставин цього злочину, його наслідків і даних про особу судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили злочини на ґрунті пияцтва, алкоголізму, наркоманії, за наявності рецидиву злочину, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими ознаками), і менш суворого – особам, які вперше вчинили злочини, неповнолітнім, жінкам, котрі на час вчинення злочину чи розгляду справи перебували у стані вагітності, інвалідам, особам похилого віку і тим, які щиро розкаялись у вчиненому, активно сприяли розкриттю злочину, відшкодували завдані збитки тощо [250].

ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 р. ч. 2 ст. 65 КК України доповнена положенням наступного змісту: «Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів» [256]. Таким чином, мета законодавця в цьому випадку забезпечити призначення такого «мінімального» покарання, яке було би достатнім для виправлення та попередження нових злочинів, тому призначення покарання більш суворого аніж це викликається необхідністю не буде вважатися доцільним варіантом застосуванням відповідної норми Особливої частини КК України.

В.І. Тютюгін зазначає, що доповнення ч. 2 ст. 65 КК України відповідає принципам доцільності і справедливості покарання, яких повинна дотримуватись у своїй діяльності судова практика та посилює значення принципів, сформульованих у ч. 2 ст. 65 КК, як вимог призначати особі, яка вчинила злочин, лише таке покарання, яке є необхідним і достатнім для її виправлення й попередження нових злочинів [327, с. 315].

Необхідно зазначити, що в матеріалах судової практики також акцентується увага на тому, що у ч. 2 ст. 65 КК України закріплено принцип доцільності покарання. Так, відповідно до аналізу судової практики призначення покарань за ст. 368 КК України встановлено, що у більшості випадків судами дотримано, закріплений у ч.2 ст. 65 КК України, принцип доцільності покарання, тобто засуджені отримали покарання, необхідне й достатнє для їх виправлення та попередження нових злочинів. Аналізуючи судову практику ВСУ вказує: «…принцип доцільності покарання, тобто засуджені отримали покарання, необхідне й достатнє для їх виправлення та попередження нових злочинів» [10].

Дотримання вимог ч. 2 ст. 65 КК України передбачає, що у кожному конкретному випадку суддя, призначаючи покарання повинен мотивувати у вироку, чому саме цей вид покарання він вважає за необхідне призначити підсудному і чому обрана ним конкретна міра цього виду покарання є достатньою для досягнення цілей покарання.

Для прикладу проаналізуємо призначення покарання за ч. 1 ст. 194 КК України: «Умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, – карається штрафом до п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк». Санкція даної статті є альтернативною

та сконструйована у відповідності із ст. 51 КК України, від менш суворого до більш суворого виду покарання.

При призначенні покарання за вказаний злочин суд передусім зобов'язаний розглянути питання про можливість досягнення мети покарання шляхом призначення винному штрафу, тобто найменш суворого покарання. Якщо ж суд дійде висновку про те, що мета покарання в такому випадку не буде досягнута (наприклад, не буде досягнута спеціальна превенція враховуючи дані про особу винного та обставини, що обтяжують покарання), то суд повинен розглянути можливість досягнення мети покарання наступним за суворістю видом покарань, який передбачений у санкції, – громадськими роботами і так далі: виправними роботами, обмеженням волі. І лише при негативній відповіді суд може перейти до обґрунтування необхідності застосування у цьому випадку найбільш суворого із передбачених санкцією покарань – позбавлення волі на певний строк. Таким чином, суд аналогічно має розглядати питання у всіх інших подібних ситуаціях, коли санкція за вчинення злочину носить альтернативний характер.

Однак, призначити доцільне покарання – надзвичайно складно. Хоча з кожним роком з'являється все більше науково обґрунтованих рекомендацій щодо практики призначення покарання, але не втрачають своєї актуальності слова М.І. Ковальова: «Відкрийте будь-яку книгу, присвячену злочинам. У ній ви зможете відшукати відповідь на саме складне запитання стосовно правил кваліфікації окремих випадків злочинної поведінки, однак ви, вірогідно, не знайдете аргументованої рекомендації щодо призначення покарання за них. Практично в жодному посібнику немає чітких, конкретних, недвозначних рекомендацій з приводу того, яку міру покарання застосовувати у певних ситуаціях за вчинене» [142, с.86-87]. Дійсно важко спрогнозувати, яке покарання для конкретного суб'єкта буде доцільним.

Адже при призначенні покарання враховуючи принцип доцільності суддя повинен відповісти на запитання: який вид та розмір покарання буде найбільш доцільним в конкретному випадку?

Вважаємо, що відповідь на дане запитання суд уповноважений давати виходячи, в першу чергу, із загальних засад призначення покарання, які закріплені в КК України.

Так, відповідно до п. 1. ч. 1 ст. 65 КК України суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 цього Кодексу [169]. Тобто суддя обмежений в питанні вибору покарання, в першу чергу, кримінально-правовою санкцією.

В науковій літературі за ступенем визначеності кримінально-правові санкції поділяють на: відносно-визначені, альтернативні, абсолютно-визначені та абсолютно-невизначені. Вітчизняний законодавець відмовився від абсолютно-визначених санкцій, санкцій з вичерпною конкретністю, в яких передбачено лише одне покарання встановленого виду та розміру. Зазначений вид санкцій виключає можливість розсуду. Також, в кримінальному законодавстві відсутні абсолютно-невизначені санкції – в яких не вказується ні виду, ні розміру покарання. Такі санкції навпаки створюють занадто широкий простір для розсуду, що може призвести до значних зловживань.

В чинному КК України передбачено два види санкцій: відносно-визначені, які встановлює нижню і верхню межу покарання (ч. 2 ст. 189 КК України) та альтернативні, в яких вказані не один, а два і більше видів покарання (ч. 2 ст. 206 КК України). Дані види санкцій створюють простір, орієнтований на застосування суддівського розсуду [193] та реалізації принципу доцільності при призначенні покарання.

Варто враховувати, що законодавець надає більший або менший простір для дії суду, аби у такий спосіб була максимально досягнута ціль кримінально-

правової норми. Поряд з цим, в науковій літературі акцентується увага на проблемі, яка стосується розриву між мінімальним і максимальним покаранням в окремих санкціях КК України. З даного приводу, вірно зазначає Ю.А. Пономаренко: «…часто ці резерви є занадто перебільшеними і межі між мінімальним і максимальним розміром покарання встановлюються більшими, ніж це необхідно для реалізації судового розсуду» [248, с. 213]. О.С. Сотула аналізуючи санкції за вчинення умисних вбивств також вказує на негативну тенденцію у визначенні часового розриву між нижчою і вищою межами покарання [292, с. 21].

Так, в ч. 1 ст. 183 КК передбачене покарання у виді штрафу в розмірі від 30 до 1000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; в ч. 2. ст. 267, ч. 4 ст. 404 та в ч. 3 ст. 414 КК України передбачені покарання позбавлення волі на строк від трьох до дванадцяти років; в ч. 2 ст. 274 КК України передбачене покарання позбавлення волі на строк від трьох до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років; в ч. 2 ст. 273 КК України передбачене покарання обмеження волі на строк до п’яти років або позбавлення волі на строк від двох до десяти років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. М.І. Хавронюк з даного приводу зазначає, що надзвичайно широкими є межі санкцій за злочин та до найбільш кричущих прикладів відносить: позбавлення волі на строк «від 3 до 12 років», «від 2 до 10 років», «від 5 до 15 років», а також коли санкція дозволяє призначити як обмеження волі на один рік, так і позбавлення волі на 8 чи навіть 10 років, або як штраф, так і позбавлення волі на 10 років [367]. Однак, навряд чи можлива на практиці настільки «невизначена» ступінь тяжкості суспільно небезпечного діяння, щоб законодавець, виходячи із санкції, фактично поєднав тяжкі та особливо тяжкі; середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі діяння [233, с. 3]. У подібних випадках складається враження, що законодавець не

повною мірою визначився із типовим ступенем суспільної небезпечності відповідного злочину, переклавши це визначення на суди [248, с. 213].

На перший погляд такий підхід законодавця дає можливість в кожному конкретному випадку призначити найбільш доцільне покарання, враховуючи всі обставини провадження. Однак, відповідно до аналізу даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2014 р. суді не завжди в змозі призначити покарання, яке відповідає ступеню тяжкості вчиненого злочину. Так, невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого в 12,8% від загальної кількості скасованих вироків слугувало підставою скасування вироків суду першої інстанції та за цією ж причиною в 10,3% від загальної кількості скасованих вироків – судів апеляційної інстанції [7]. Крім того, відповідно до аналізу роботи судів загальної юрисдикції у І півріччі 2014 р. (за даними судової статистики) змінено вироки в апеляційному порядку стосовно 2,5 тис. осіб: без зміни кваліфікації злочину з пом'якшенням призначеного покарання, якщо суд апеляційної інстанції визнав, що покарання за своєю суворістю не відповідає тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого змінено вироки стосовно 310 осіб [8]. В зазначених випадках, достатньо широкі межі санкцій не сприяють призначенню доцільного покарання, тобто такого яке здатне досягти закладених в ньому цілей, а навпаки приводять до численних судових помилок.

Поряд з цим, щодо окремих категорій осіб межі покарання можуть бути звуженими. Така ситуація виникає в зв'язку з законодавчими обмеженнями призначення певних видів покарання окремим категоріям осіб (наприклад, неповнолітнім, особам пенсійного віку). Погоджуємось з Т. В. Сахарук, що обмеження застосування певного виду покарання до певної категорії осіб не завжди відповідає цілям, які переслідував законодавець, встановлюючи вказані обмеження. Науковець наводить досить вдалий приклад, який відображає стан

проблеми. Так, санкція ч. 2 ст.185 КК України передбачає покарання у виді обмеження волі строком на 5 років або позбавлення волі на той самий строк. Якщо двоє неповнолітніх осіб вчинили крадіжку за попередньою змовою групою осіб і їх діяння кваліфіковане за ч. 2 ст.185 КК України, до них може бути застосоване покарання лише у виді позбавлення волі. Тобто, законодавчі обмеження ведуть до посилення покарання певним категоріям винних осіб [280].

Крім того, відповідно до даних судової статистики, а саме огляду даних про стан здійснення правосуддя у 2012-2015 р.р. середньомісячне надходження справ і матеріалів на одного суддю виглядає наступним чином [230]:

Рік	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**
Кількість справ і матеріалів на одного суддю (місцеві загальні суди)	69,3	67,2	58,5	56,2

Така завантаженість суддів звичайно не сприяє призначенню доцільного покарання, так як в суду може просто невистачити часу для детального аналізу всіх обставин провадження.

Для вирішення аналізованих проблем пов’язаних з побудовою кримінально-правової санкції в науковій літературі обговорюється питання про введення типових санкцій до кримінального закону. Так, А.С. Макаренко зазначає, що ідея введення типових санкцій до КК України є привабливою та відповідає потребам сучасності, пов’язаним з необхідністю більш детальної диференціації кримінальної відповідальності, формалізації правил призначення покарання й обмеження суддівського розсуду [193]. Вчена зазначає, що для України є більш прийнятною для запровадження ідея багатоколійної системи типових санкцій шляхом градуювання видів покарання на ступені.

Досить детально питання формування типових санкцій висвітлено в наукових працях Н.О. Орловської. Вчена зазначає, що для формування типових санкцій необхідно більш детально диференціювати злочини за ступенем

тяжкості, у зв'язку із цим для всіх видів основних покарань пропонується градація на ступені суворості: позбавлення волі – на 6 ступенів (від 1 до 3 років; від 3 до 5 років; від 5 до 8 років; від 8 до 10 років; від 10 до 13 років; від 13 до 15 років); штраф – на 4 ступеня (від 500 до 1 тис.; від 1 тис. до 2 тис.; від 2 до 3 тис.; від 3 тис. до 5 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі – на 2 ступеня (від найнижчої межі до S; від S до найвищої межі) [232, с. 585-586]. На думку Л.О. Мостепанюк вказана пропозиція заслуговує на підтримку і повинна подібним чином стосуватися абсолютно всіх законопроектів [214, с. 415].

Також вважаємо, що впровадження типових санкцій є необхідним в сучасних умовах та сприяло б досягненню цілей покарання, адже досить часто занадто широкі межі санкцій приводять до того, що суд не може вірно спрогнозувати, яке із запропонованих покарань або ж який розмір є найбільш доцільний в конкретному випадку. Саме тому, введення типових санкцій можна розглядати, як один із засобів на шляху підвищення ступеня реалізації принципу доцільності в кримінальному праві в рамках інституту призначення покарання. Поряд з цим, як вірно зазначається в науковій літературі ідея введення типових санкцій до КК України потребує фундаментальної наукової апробації. Для цього попередньо слід максимально точно визначити характер і ступінь суспільної небезпечності злочину, репрезентативно вивчити судову практику призначення покарань, виявити законодавчу та судову медіану кожного злочину, простежити тенденції призначення покарання за регіонами і роками, перспективи розвитку структури злочинності і динаміки конкретних злочинів [193].

Зазначені проблеми пов'язані з побудовою кримінально-правових санкції, були та залишаються предметом дослідження багатьох вчених і у висновках своїх робіт вони неодноразово наголошували на необхідності введення типових

санкцій до кримінального закону. Однак, законодавець не дослуховується в даному аспекті до порад науковців в напрямку формалізації призначення покарання, про що свідчать практика законотворення, точніше відсутність будь-яких законодавчих змін в даному напрямку.

Про проблеми пов'язані з побудовою кримінально-правових санкцій свідчить аналіз практики застосування судами при призначенні покарання ст. 69 КК України «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом». Так, відповідно до аналізу стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики) більш м'яке покарання, ніж це передбачено законом, із врахуванням особи винного і наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину (ст. 69 КК України), суди призначили 4,9 тис. особам [9]. Аналізуючи статистичні дані Державної судової адміністрації України, А.А. Музика зазначає, що суди широко використовують зазначені норми у справах про злочини у сфері обігу наркотиків. Так, у 2010 р. близько 8% засудженим за злочини, передбачені ст.ст. 305-320 КК України, було призначене більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. Поряд з цим автор справедливо додає, що «…призначаючи покарання за корисливі злочини у сфері обігу наркотиків, суди часто не дотримуються відомого положення: покарання має бути справедливим і достатньо суворим, здатним утримати самого злочинця від рецидиву, а також інших нестійких громадян суспільства від порушення закону» [216, с. 172]. Тобто вчений також акцентує увагу на необхідності призначення доцільного покарання.

В.І. Тютюгін зазначає, що положення ст. 69 КК України, вносячи певні корективи до загальних засад призначення покарання [326, с. 4], поряд з цим положення даної статті додатково гарантують призначення винній особі справедливого і доцільного покарання.

Адже основне призначення зазначеної статті, на наш погляд, полягає в наступному: розмір або вид основного покарання в санкції статті, відповідно до

якої особі повинно бути призначено покарання є занадто суворим та в даному конкретному випадку для досягнення цілей покарання буде достатнім призначити основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті КК України, або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті КК України за цей злочин.

Дана стаття, на наш погляд, цілком відповідає вище аналізованим положенням ч. 2 ст. 65 КК України відповідно до яких, особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Такої ж думки і дотримуються суди при застосуванні положень ст. 69 КК України. Так, у вироку Кременецького районного суду Тернопільської області від 11 січня 2014 р. (справа №601/3179/13-к), суд вважає за доцільне, при призначенні покарання перейти до іншого більш м'якого виду основного покарання не зазначеного в санкції інкримінованої статті, призначивши ОСОБА_1 покарання у вигляді штрафу, застосувавши ст. 69 КК України [58]. Схоже формулювання вказане у вироку Волноваського районного суду Донецької області від 9 вересня 2015 р. (справа №221/1145/15-к) в якому зазначено, що суд вважає доцільним при призначенні покарання ОСОБА_1 застосувати вимоги ст. 69 КК України, перейти до іншого більш м'якого покарання ніж позбавлення волі, застосувавши до нього покарання в виді арешту, що буде достатнім для його виправлення, перевиховання та запобігання вчиненню нових злочинів як ним, так і іншими військовослужбовцями [55].

Поряд з цим, слід погодитись, з А.М. Ященко, який вказує: «…регламентація у законі даного законодавчого припису, безспірно, заслуговує лише схвальної оцінки. Разом із тим навряд чи викликає особливі заперечення твердження про те, що практична реалізація ст. 69 КК України іноді пов'язана з неправильним застосуванням її приписів, а окремі положення цієї статті дозволяють їх подвійно тлумачити». Вчений додає, що аналіз практики застосування ст. 69 КК України засвідчує, що суди при призначенні більш

м’якого покарання, ніж передбачено законом, посилаючись на ч. 1 ст. 69 КК України, не завжди відмічають, які саме пом’якшуючі обставини істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину і, головне, чому суд прийшов до такого висновку [398, с. 128]. Поряд з цим, А.С. Макаренко зазначає, що у вироках суд, як правило, вказує на наявність декількох обставин, що пом’якшують покарання при цьому не досліджуючи їх характер, не з’ясовують, чи зазначені обставини знижують ступінь тяжкості злочинного діяння, чи вказують на меншу суспільну небезпеку особи винного. Вчена пише: «…ст. 69 КК України є дискреційною, може застосовуватися за вчинення злочину будь-якої категорії тяжкості. Тим більше, як показує системний аналіз КК України, немає обмежень у застосуванні ст. 69 КК України за наявності у справі одночасно як пом’якшуючих, так і обтяжуючих обставин справи. Дуже часто це може призвести до необґрунтованого застосування ст. 69 КК України, а тому і до можливих зловживань» [193].

Підтвердженням зазначеного є наступний приклад з судової практики. Так, у вироку Апеляційного суду Волинської області від 16 червня 2014 р. (справа №154/460/14-к) зазначено, що суд першої інстанції не в повній мірі врахував вимоги ст. 69 КК України. Яким чином наведені пом’якшуючі покарання обставини істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого обвинуваченою злочину, суд першої інстанції у вироку не вказав. Також суд не в повній мірі врахував, що ОСОБА_1 вчинила злочин в період відбування покарання за вироком Луцького міськрайонного суду від 18.06.2012 року, за місцем проживання характеризується посередньо, злочин вчинила в стані алкогольного сп’яніння. За таких обставин підстав, для застосування ст. 69 КК України і призначення ОСОБА_1 за ст. 124 КК України іншого, більш м’якого покарання, аніж передбаченого санкцію даної статті у суду першої інстанції не було. Тому даний вирок в цій частині призначеного покарання із застосуванням ст. 69 КК України не відповідає вимогам матеріального закону і є незаконним [51].

Наведений приклад підтверджує, що призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, має бути вмотивовано з викладенням підстав, передбачених ст. 69 КК України, які необхідно вказувати у вироку.

Так в ухвалі колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 7 вересня 2006 р. зазначається, що обґрунтовуючи свій висновок про застосування щодо обох засуджених ст. 69 КК України, і призначаючи їм покарання, нижчі від найнижчої межі, встановленої в санкції ч. 2 ст. 115 КК України, апеляційний суд, як видно з мотивувальної частини вироку, послався лише на те, що обставиною, яка пом'якшує покарання Б., є вчинення ним злочину у неповнолітньому віці, а стосовно І. він таких висновків фактично не зробив. Проте при вирішенні цього питання суд мав належно досліджувати й оцінювати всі обставини, що мають істотне значення, та враховувати, що ст. 69 КК України застосовується лише в тому разі, коли для цього є як умови, так і підстави, про які необхідно вказувати у вироку [345].

Аналіз судової практики призначення особам більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, дає можливість зазначити, що основною проблемою є досить формальний підхід суду до з'ясування обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину. Можливо причиною цьому є відсутність конкретизованих критеріїв. Так, чи інакше наявна редакція ст. 69 КК України не виконує своє призначення, а навпаки дає можливість для зловживань.

Д.С. Азаров, відмічаючи численні проблеми при застосуванні положень ст. 69 КК України та для їх вирішення пропонує: «…на рівні ВСС України провести масштабне узагальнення практики застосування ст. 69 КК, за результатами якого необхідно прийняти постанову Пленуму ВСС України, у якій докладно роз'яснити зміст поняття «кілька обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину». Звернути увагу на те, що до таких обставин не можуть належати, зокрема, щире каяття та

(або) визнання підсудним вини, активне сприяння розкриттю злочину, відсутність тяжких наслідків, думка потерпілого, відсутність судимості, інші характеристики особи винного. Варто також описати, які саме риси особи злочинця можуть свідчити про неприпустимість застосування ст. 69 КК» [1]. Враховуючи зазначені проблеми, які виникають при застосуванні ст. 69 КК України, підтримуємо зазначені пропозиції вченого та вважаємо, що їх реалізація в життя сприятиме правильному та одноманітному застосуванню положень аналізованої статті, що в свою чергу дасть змогу суду призначати доцільне покарання.

На відміну від ст. 69 КК України, яка є уповноважуючою, положення ст. 68, 69-1 КК України є обов'язковими для суду та їх положення, на наш погляд, відіграють важливу роль в аспекті призначення доцільного покарання адже в них досить чітко простежується взаємодія принципів доцільності, гуманізму, справедливості, індивідуалізації та економії кримінальної репресії. Так, враховуючи, характеристики зазначені в аналізованих статтях законодавець встановив, що досягнення цілей покарання в таких випадках є можливим більш гуманними та справедливими засобами при цьому використовуючи значно менші ресурси.

Ще однією засадою без врахування якої не можливо призначити доцільне покарання, є врахування ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України). Так, досить часто у вироках місцевих судів вказано, що при визначені доцільного покарання суд враховує особу винного, тяжкість вчиненого злочину та інші обставини провадження. Наприклад, у вироку Торезького міського суду Донецької області від 10 квітня 2013 р. (справа №247/376/13-к) зазначено, що при визначенні розміру та виду покарання суд враховує характер і ступінь тяжкості вчиненого злочину, обставини справи, особу підсудного, наслідки, що наступили. Суд бере до уваги, що ОСОБА_1 усвідомила свою провину, відшкодувала матеріальну шкоду потерпілому. У

скоєному злочині розкаялася, раніше не судима. За таких обставин суд вважає доцільним призначити покарання у вигляді громадських робіт у межах санкції ст. 185 ч. 1 КК України, що буде достатнім і необхідним для її виправлення та перевиховання [61].

Ще одним прикладом є вирок Городенківського районного суду Івано-Франківської області від 26 листопада 2010 р. (справа №1-172/2010) в якому зазначено, що обираючи покарання підсудному, суд враховує як суспільну небезпечність вчиненого, наслідки так і дані про особу підсудного, що у вчиненому щиро розкаюється, активно сприяв розкриттю злочину що є обставинами які пом'якшують покарання, обставин, що обтяжують покарання не встановлено. Враховуючи майновий стан підсудного, суд приходить до висновку про доцільність обрання покарання у вигляді штрафу, що у відповідності до ст. 50 КК України буде достатнім покаранням для виправлення засудженого [56].

Враховуючи положення законодавства та аналіз судової практики можна констатувати, що призначити необхідне і достатнє для досягнення його цілей, тобто доцільне, покарання, можливо враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Визначення міри кримінально-правового впливу, яка максимально сприяла би досягненню цілей покарання неможливо без його індивідуалізації.

Вчені справедливо наполягають на тому аби покарання у вироку було вмотивовано відповідними посиланнями на конкретні обставини, що розкривають зміст ступеня тяжкості злочину та особи винного. Відсутність у вироку посилання на обставини, які характеризують особу винного, ставить під сумнів сам факт їх дослідження судом. У багатьох випадках є незрозумілим, які саме обставини, що характеризують особу винного, вплинули на вибір відповідного виду та міри покарання [216].

З даного приводу В.О. Котюк аналізуючи узагальнення практики про призначення міри кримінального покарання здійснене Верховним Судом

України, в якому вказано, що судами не завжди забезпечується суворе виконання вимог закону про індивідуальний підхід до призначення покарання вказує, що мають місце факти призначення покарання у вигляді позбавлення волі особам, які вперше вчинили менш небезпечні злочини і здатні виправитись без ізоляції від суспільства. У ряді випадків особам, які вчинили тяжкі злочини, раніше були судимі, а також особливо небезпечним рецидивістам необґрунтовано призначаються м'які міри покарання. Допускаються помилки при призначенні покарання за сукупність злочинів і вироків. В практичному житті є багато випадків відміни, хоча і законних рішень, але недоцільних. Наприклад, це пов'язано з покаранням за малозначні злочини, в тому числі і неповнолітніх, яким недоцільно застосовувати такий вид покарання, як позбавлення волі [165, с. 169].

В ППВСУ №7 від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання» закріплено, що визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК України), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо) [250]. Досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо. Таке формулювання є досить вдалим, адже передбачає врахування різних аспектів, що безумовно сприяє призначенню доцільного покарання.

Однак, у вироках досить часто зустрічається формулювання загального характеру: «при призначенні покарання суд враховує ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та

обтяжують покарання», які не конкретизується прикладами чи конкретними фактами. В результаті такі рішення скасовуються апеляційними судами.

Так, Апеляційний суд Миколаївської області від 24 березня 2015 р. (справа №473/5741/14-к) встановив, що: «Доводи апеляційної скарги прокурора про неправильне застосування судом першої інстанції закону України про кримінальну відповідальність та невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого є слушними. Так, відповідно до вимог п. 2 ч. 1 ст. 65 КК України та п.п. 1, 8 ППВСУ №7 від 24.10.2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання», призначаючи покарання, у кожному конкретному випадку суд зобов'язаний враховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, дані про особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне і достатнє для його виправлення та попередження нових злочинів, застосування ст. 69 КК України може мати місце за наявності кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого. Однак, суд першої інстанції даних вимог Закону не дотримався. Так, призначаючи ОСОБА_2 покарання, суд в достатній мірі не врахував ступінь суспільної небезпеки вчиненого ним злочину, який відноситься до категорії тяжких злочинів, особу обвинуваченого, який не працює, раніше неодноразово притягувався до кримінальної відповідальності за вчинення корисливих злочинів, вчинив злочин протягом року після звільнення з місць позбавлення волі, що свідчить про його стійке небажання стати на шлях виправлення. Приймаючи рішення про застосування ст. 69 КК України, суд послався на щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину, повне добровільне відшкодування завданого збитку. Проте такі висновки суду є необґрунтованими. Оскільки, обставини вчинення злочину та місце знаходження викраденого обвинуваченим майна стали відомі завдяки оперативно-розшуковим діям працівників міліції, ОСОБА_2 добровільно

відшкодував лише вартість сумки та інструментів у сумі 370 грн. та не прийняв ніяких мір до відшкодування потерпілому моральної шкоди, що спростовує висновки суду першої інстанції про активне сприяння ОСОБА_2 розкриттю злочину та повне добровільне відшкодування завданого ним збитку» [53].

Ще один приклад рішення Колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Апеляційного суду Київської області від 25 лютого 2015 р. (справа №371/2041/14-к). Так, при призначенні покарання судом першої інстанції, не враховано всіх обставин кримінального провадження, особу обвинуваченого, який будучи раніше неодноразово судимим за вчинення кримінальних правопорушень, в тому числі пов'язаних з незаконним обігом та збутом наркотичних засобів, вчинив повторно дії, пов'язані із незаконним збутом особливо небезпечного наркотичного засобу та незаконно придбав та зберігав наркотичний засіб без мети збуту, вчинений повторно. Судом не враховано, що ОСОБА_1 ніде не працює і не навчається, посередньо характеризується за місцем проживання, відсутність міцних соціальних зв'язків [52].

Аналіз зазначених судових рішень дозволяє зазначити, що апеляційні суду акцентують увагу на необхідності врахування ступеню тяжкості кримінального правопорушення, особи винного та інших обставин провадження для призначення доцільного покарання. Поряд з цим, наведене свідчить про недотримання судом вимог ст. 68 КК України та роз'ясненнь вказаної ППВСУ за наявності достатніх для того підстав. Таким чином, суддям необхідно ретельно досліджувати всі обставини справи та дотримуватися вимог законодавства з метою призначення доцільного покарання. Адже, неврахування або неналежне врахування судом ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання приводить до того, що призначене покарання не здатне досягти цілей, які перед ним стоять.

Поряд з цим, в ряді зарубіжних країн міститься дещо розширений перелік обставин, які суд повинен враховувати при призначенні покарання. Так в ст. 62

КК Республіки Білорусь зазначено, що при призначенні покарання суд виходить із принципу індивідуалізації покарання, тобто враховує характер і ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, мотиви і цілі скоєного, особу винного, характер завданої шкоди та розмір заподіяної шкоди, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, думку потерпілого у справах приватного обвинувачення, мотивуючи обрану міру покарання у вироку [336]. В ст. 53 КК Грузії зазначено, що при призначенні покарання суд враховує обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність винного, зокрема мотиви і цілі скоєння злочину, виявлену протиправну волю, характер і міру порушення обов'язків, вид, спосіб і протиправні наслідки здійснення діяння, минуле життя винного, особисті та економічні умови, його поведінку після вчинення діяння, особливо прагнення відшкодувати шкоду, примиритися з потерпілим [335].

Враховуючи зазначені проблеми судової практики та позитивний зарубіжний досвід із аналізованого питання, вважаємо за необхідне формалізувати підстави, які суд повинен враховувати при призначенні покарання. Слід зазначити, що в даному аспекті виправдано було б доповнити ч. 1 ст. 65 КК України положенням щодо конкретизації ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного, які зазначені в аналізованій ППВСУ. Вважаємо, що такі законодавчі зміни сприятимуть призначенню доцільного покарання. Пропонуємо наступну редакцію ч.1 ст. 65 КК України:

ДІЮЧА РЕДАКЦІЯ:	**ЗАПРОПОНОВАНА РЕДАКЦІЯ:**
Стаття 65. Загальні засади призначення покарання 1. Суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною	Стаття 65. Загальні засади призначення покарання 1. Суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною

другою статті 53 цього Кодексу; 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. 4) відсутня; 5) відсутня.	другою статті 53 цього Кодексу; 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, повинен виходити з класифікації злочинів (стаття 12 Кодексу), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено у співучасті, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо); 4) враховуючи особу винного, виходячи з віку, стану здоров'я, поведінки до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо; 5) враховуючи обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Висновки до другого розділу

1. Принципи кримінального права утворюють систему, яка характеризується рівноправністю всіх елементів. Принцип доцільності не ізольований від інших принципів кримінального права, а існує в єдності і взаємозв'язку з іншими принципами.

2. Принцип законності це непорушна вимога, а принцип доцільності в кримінальному праві реалізується лише в межах принципу законності. Принцип доцільності в кримінальному праві дає можливість врахувати виключення із принципу законності, тобто: законність має обмежуватись доцільністю, а доцільність має бути законною.

3. На відміну від принципу доцільності в кримінальному праві, який включає як суб'єктивну так і об'єктивну складову, «політична доцільність» позбавлена об'єктивної складової.

4. Враховуючи, що не можна розраховувати на абсолютну об'єктивність кримінально-правової кваліфікації, в силу існування як законодавчих формулювань (оціночні поняття) так і людського фактору, для обмеження суб'єктивізму кримінально-правової кваліфікації необхідно застосовувати принцип доцільності, який вказує на необхідність досягнення цілей та завдання кримінального права враховуючи конкретні обставини та тенденції розвитку кримінального права при її здійсненні.

5. Враховуючи, що крім зовнішнього прояву принципу доцільності, який виправдовує існування норми в кримінальному законі та її призначення, кожна кримінально-правова норма повинна бути внутрішньо узгодженою, вважаємо, що максимальна уніфікація термінології кримінального законодавства та закріплення в КК України визначення його основних термінів, стане важливим для реалізації принципу доцільності в кримінальному праві.

6. Правова природа інституту звільнення від кримінальної відповідальності передбачає, що при його застосуванні цілі та завдання кримінального закону, можуть бути (або вже) досягнуті значно меншими ресурсами та більш гуманними засобами.

7. Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин у випадках, передбачених цим Кодексом, установлених законом обмежень певних прав і свобод, так як завдання кримінального законодавства можуть бути (або вже) досягнуті без притягнення її до кримінальної відповідальності.

8. Для підвищення ступеня реалізації принципу доцільності в рамках інституту звільнення від кримінальної відповідальності видається необхідним удосконалити ст. 44 КК України, шляхом закріплення поняття звільнення від

кримінальної відповідальності та формалізації підстав застосування окремих видів звільнень від кримінальної відповідальності.

9. Принцип доцільності призначення покарання витікає з положень КК України (ст.ст. 50, 65, 68, 69, 69-1 КК України та ін.). Доцільне покарання суд уповноважений призначати виходячи із загальних засад призначення покарання. Занадто широкі межі санкцій не сприяють призначенню доцільного покарання, тобто такого, яке здатне досягти закладених в ньому цілей, а навпаки приводять до численних судових помилок. Саме тому, впровадження типових санкцій можна розглядати, як один із засобів на шляху підвищення ступеня реалізації принципу доцільності в рамках інституту призначення покарання.

10. Для підвищення ступеня реалізації принципу доцільності в рамках інституту призначення покарання необхідно удосконалити ст. 65 КК України в аспекті більш чіткої регламентації положень щодо конкретизації ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного.

РОЗДІЛ 3. ПРИНЦИП ДОЦІЛЬНОСТІ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В КРИМІНАЛЬНІЙ ПРАВОТВОРЧОСТІ

3.1. Реалізація принципу доцільності при здійсненні криміналізації

Не викликає сумнівів твердження, що кожен чинний нормативно-правовий акт, в тому числі і чинний КК України, повинен бути доцільним, тобто відповідати тим цілям та завданням, які перед ним стоять та враховувати закономірності розвитку суспільства і держави. Однак, реальний стан справ такий, що законодавство страждає суттєвими недоліками [35]. А причини останнього, досить часто, криються в проблемах правотворчої діяльності. Адже досить часто нові кримінальні закони приймаються поспішно, без широкого обговорення серед вчених і практиків. В результаті закони страждали й страждають серйозними недоліками, прогалинами та колізіями [27, с. 9].

Поряд з цим, в наукових статтях та пояснювальних записках до законопроектів їх автори вказують на «доцільність внесення змін до КК України», «доцільність (де)криміналізації діяння», «доцільності закріплення у КК України» та ін. [116; 242; 253; 313,]. Однак, в науковій літературі практично відсутні дослідження присвячені значенню принципу доцільності в сфері кримінальної правотворчості, що в свою чергу негативно впливає на якість останньої. Враховуючи, що в сфері кримінальної правотворчості принцип доцільність має особливе значення при здійсненні криміналізації злочинів, даному напряму буде приділено особливу увагу.

Після проголошення України незалежною державою відбулися радикальні зміни в політичному, соціальному, економічному та в інших сферах суспільного життя, що вимагали реформування законодавства України, в тому числі і кримінального. Незважаючи на численні зміни та доповнення до КК 1960 р. він не відповідав реаліям життя українського суспільства. Тому,

прийняття в 2001 році КК України року стало важливим кроком в розвитку національного кримінального законодавства.

Поряд з цим, враховуючи досить «молодий вік» діюче кримінальне законодавство ніяк не можна назвати стабільним. Яскравим підтвердженням вищезазначеного положення є дані науковців Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», відповідно до яких за період з вересня 2001 р. по травень 2013 р. загальна кількість змін і доповнень до КК України склала фантастичну цифру – 432 [39, с. 18], а аналіз законотворчих змін до КК України останніх трьох років демонструє ще й певну динаміку в даному напрямі.

В.І. Борисов, В.Я. Тацій та В.І. Тютюгін акцентують увагу на проблемах, які виникають в результаті частих законодавчих змін зазначаючи, коли не тільки пересічні громадяни, а й юристи не завжди спроможні устежити за змінами, що вносяться до КК України, навряд чи можна планувати перспективні заходи, спрямовані на ефективну протидію злочинності, і формувати на цій основі стійку та безпомилкову слідчо-судову практику [310, с. 7]. Аналізуючи десятирічну практику застосування КК України В.Я. Тацій констатує, що стрижневими проблемами на сьогодні є як якість так і стабільність кримінального закону [312, с. 33]. Р.О. Стефанчук, продовжуючи вказану позицію пише, що у філософії є методологічний принцип «бритва Оккама», сутність якого полягає у тому, що не потрібно множити сутності без нагальної необхідності, тобто не слід приймати закони тільки заради їх кількості та загальної звітності [294, с. 203]. Поряд з цим, В.В. Шаблистий вірно вказує, що далеко не кожна норма кримінального права потребує постійної корекції. Мають бути «недоторканними», якщо не окремі норми, то хоча б їх інститути [381, с. 5].

Однак, цілий комплекс причин призводить до того, що внесення змін до КК України неминуче. Кримінальне законодавство повинно реагувати на зміни, які відбуваються в політичних, соціально-економічних та інших сферах життя

суспільства і держави та своєчасно відповідати на нові суспільно небезпечні виклики з боку злочинного середовища. Тільки виважене сполучення стабільності й динамічності кримінально-правових норм здатне забезпечити їх високу ефективність [312, с. 33]. Підтримка балансу відповідності нормативних актів реальному житті є однією з головних завдань у діяльності нормотворчих органів, інакше зникне доцільність дії таких законів [290, с. 11]. Є.Л. Стрельцов зазначає, що в КК України було внесено достатньо багато змін, що навіть дозволяє констатувати, що такі зміни мають перманентний характер. Основними причинами такого становища вчений вважає те, що динаміка соціального розвитку відбувається значно швидше, ніж передбачалося, тому такі зміни до галузевого законодавства мають, певною мірою, об'єктивний характер [301, с. 78]. В свою чергу, Д.О. Балобанова вказує, що в перехідний період від однієї державної системи до іншої, стабільний кримінальний закон створити не можна. Немає сумніву в тому, що законодавча база повинна бути стабільною, однак в Україні вона ніколи не була такою [27].

Розвиток злочинності, її здатність до самодетермінації та зміни суспільних відносин, вимагали від законодавця відповідно реагувати на дані негативні процеси. Так, у КК України 2001 р. з'явились нові склади злочинів, яких раніше не було у вітчизняному кримінальному законодавстві: наприклад, ст. 258 КК України «Терористичний акт», а згодом ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо запобігання тероризму» від 21.09.2006 р. КК України було доповнено ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-2 «Публічні заклики до вчинення терористичного акту», ст. 258-3 «Створення терористичної групи чи терористичної організації», ст. 258-4 «Сприяння вчиненню терористичного акту»; Розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку»; ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання фальсифікації лікарських засобів» від 05.07.2012 р. КК України було доповнено

ст. 321-1 «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів» та багато інших. І, навпаки, ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 р. із КК України було виключено 16 статей Особливої частини, а також декриміналізовано контрабанду товарів у великих розмірах, історичних цінностей, а також стратегічно важливих сировинних товарів, щодо яких законодавством встановлено відповідні правила вивезення за межі України [30]. Слід зазначити, що останні зміни цілком відобразили європейську практику, щодо недоцільності покарань, пов'язаних із позбавленням волі за «економічні» злочини.

Загалом, робота по удосконаленню чинного КК України повинна тривати й на ділі. Наприклад, можна очікувати, що в Україні з часом будуть криміналізовані інші, крім діяння проти ненародженого життя, деякі генетичні маніпуляції тощо. Водночас з розвитком ринкової економіки і демократії будуть декриміналізовані деякі діяння у сфері господарської діяльності, інші діяння, криміналізація яких заважає реалізації людиною її конституційних та інших прав і свобод [100, с. 65].

Однак, модернізувати законодавство необхідно поступово, виважено, без урахування кон'юнктурних інтересів, адже досить часто законодавчі зміни – це бажання окремих сил налаштувати законодавство «під себе» [93]. Далеко не завжди, як відомо, створення законодавчої новели ґрунтується на адекватному та глибокому усвідомленні суспільної необхідності. Нерідко висновок про доцільність зміни кримінального закону ґрунтується на сприйнятті окремих подій, що носять випадковий характер [27, с. 71].

З даного приводу В.Я. Тацій пише, що поява значної кількості законопроектів диктується в більшій мірі бажанням відреагувати на кожну більш-менш «голосну» подію чи справу шляхом створення нової кримінально-правової норми [312]. С.Я. Лихова вказує, що зміни до КК України в більшості випадків викликані не потребами суспільства, а політичними амбіціями

народних депутатів, які таким чином бажають залишити свій «слід в історії» (наприклад, законопроект В.В. Карпунцова про «Злочини проти журналістів»), вносяться хаотично і безсистемно, що призводить до руйнування основних теоретичних конструкцій в науці кримінального права [187, с. 43; 188, с. 132].

Гучні випадки щодо туристів, які, не отримали допомоги з боку страхових компаній перебуваючи за кордоном, призвело до появи законопроекту про встановлення кримінальної відповідальності представників таких компаній. Відмови виплатити дипозити громадянам, одразу ж викликало появу законопроекту щодо встановлення кримінальної відповідальності за такі діяння. І таких прикладів можна навести багато [310, с. 7].

Із останніх, яскравим прикладом є Проект закону №2159а від 24.06.2015 р. «Про внесення змін КК України (щодо впровадження смертної кари як виду покарання за корупційні злочини)», яким пропонується доповнити КК України статтею 64-1 «Смертна кара» та внести зміни до статей 51 і 52 цього Кодексу, чим забезпечити внесення смертної кари до переліку видів покарань, які можуть бути застосовані судом до осіб, визнаних винними у вчиненні корупційних злочини. В пояснювальній записці до аналізованого проекту закону вказано, що обґрунтування необхідності прийняття Закону являється: «Вкрай низька та неефективна протидія корупції серед службових осіб, які займають особливо відповідальне становище в державі перешкоджає економічному зростанню в державі. Державні ресурси витрачаються не за цільовим призначенням, це призводить до соціальної нерівності та зубожіння населення». Поряд з цим, слід зазначити, що протягом 2014-2016 рр. до КК України було внесено чимало доповнень, якими передбаченого посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, і якщо на думку депутатів такі зміни не дають бажаних результатів, можливо необхідно зробити акцент не на кримінально-правовові, а на інші засоби для поліпшення ситуацію в сфері боротьби з корупцією.

В результаті такої правотворчої діяльності КК України є перевантаженим різноманітними складами злочинів, які, по-суті, відображають зазвичай необґрунтовану криміналізацію багатьох діянь. А.А. Музика вказує, що сучасне законодавство може «пишатися», зокрема, нормами про відповідальність за викрадення шляхом демонтажу «дроту» (ст. 188, виключена із Кодексу), умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства – наприклад, каналізаційних люків, решіток (ст. 270-1). Серед новітніх – доповнення Кодексу ст. 381-1 «Невиконання слідчим вказівок прокурора». Науковець зазначає, що поява подібних заборон ілюструє наявність волюнтаризму в законотворчій діяльності [215].

Вчені зазначають, що фактично на сьогодні складається небезпечна диспропорція в співвідношенні реального (доцільного) і існуючого обсягів кримінально-правової заборони [360]. В підтвердження цього наведемо слова М.І. Хавронюка: « … влада встановила кримінальну відповідальність за незрозумілі «екстремістську діяльність», «блокування доступу до володіння осіб», «перешкоджання нормальній роботі підприємств», «демонстрацію зухвалої зневаги до працівника правоохоронного органу» і «тиск» на суддю. Було примусово виведено з моди колір хакі, заборонено носити шоломи, їздити колоною по п'ять і встановлювати сцени...» [367]. Зазначені зміни не враховували потреб значної частини українського суспільства та не відповідали завданням, цілям КК України, а навпаки створили соціальну та політичну напругу. Вищезазначений приклад являється яскравим підтвердженням не врахування законодавцем, при здійсненні кримінальної правотворчості, принципу доцільності. Складається враження, що переважну більшість складних життєвих ситуацій, що виникають, насамперед, у зв'язку з нестабільною соціально-економічною обстановкою в державі, законодавець намагається вирішити за допомогою заходів кримінально-правової репресії.

Однак, зовсім нещодавно суспільство вже проходило цим шляхом, який, як відомо, довів повну свою неспроможність [381, с. 8].

В науковій літературі натомість наголошують, що ніколи не слід використовувати кримінальне право в так званих суб'єктивних цілях, насамперед у політичних [300, с. 105]. Аналізуючи практику внесення змін до КК України, П.Л. Фріс зазначає, що часто доповнення до Особливої частини приймаються під впливом емоцій, політичної кон'юнктури і не відповідають розробленим наукою правилам криміналізації та декриміналізації діянь [363, с. 74]. Саме тому, нажаль, в сфері кримінальної правотворчості ми спостерігаємо законодавче шарахання [215]. Поспішність і суб'єктивізм породжують, так би мовити, «авральну» криміналізацію або декриміналізацію, коли політична і взагалі кон'юнктурна обстановка потрібні владі для створення правових підстав для негайного втручання в конкретні ситуації. Ціль такої криміналізації/декриміналізації – швидко відреагувати на якесь явище, соціальну напругу, партійні вимоги, ізолювати їх найбільш активних носіїв і залякати пересічних громадян несприятливими кримінально-правовими, кримінально-виконавчими і соціальними наслідками. Суб'єктивна чи «авральна» криміналізація і декриміналізація знаходиться зовні правового поля і нічого спільного з наукою кримінального права і демократичною практикою не має [74, с. 110].

Прикладом є прийняття ВРУ ЗУ №721-VII від 16 січня 2014 р. «Про внесення змін до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних 8 законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» та №728-VII від 16 січня 2014 р. «Про внесення зміни до статті 297 КК України щодо відповідальності за осквернення або руйнування пам'ятників, споруджених в пам'ять тих, хто боровся проти нацизму в роки Другої світової війни – радянських воїнів-визволителів, учасників партизанського руху, підпільників, жертв нацистських переслідувань, а також воїнів інтернаціоналістів та миротворців», які згодом були скасовані та втратили чинність. Вказані

законодавчі акти приймалися, перш за все, виключно для врегулювання існуючої на той момент суспільно-політичної ситуації. Відтак сама якість відповідних законопроектів та їх потенційна здатність врегулювати наявну суспільно-політичну ситуацію лише за рахунок кримінально-правового впливу являється досить обмеженими [378, с. 7-8].

Зазначені дії призводять до перетворення кримінального закону на засіб досягнення цілей окремих людей або груп, тобто стає політичним інструментом, при цьому ж звичайно не здатний досягати тих цілей, які в ньому закладені і які витікають із його природи. Оцінюючи стан сучасної законотворчої практики в сфері кримінального права науковці вказують на певні прогалин у цій сфері: запізнювання законодавця в реагуванні на нові кримінальні прояви, нестабільність, неналежна якість пропозицій про зміни в КК України, порушення вимог законодавчої техніки у процесі реформування законодавства, неврахування розроблених наукою кримінального права підстав та принципів криміналізації/декриміналізації [27]. Поряд з цим, О.М. Грудзур аналізуючи практику внесення змін до КК України впродовж 2014 р., розширює наведений перелік вказуючи, що вони, по-перше, мають внутрішні суперечності; по-друге, передумовами їх прийняття здебільшого виступають політичні мотиви та інтереси; по-третє, якість зазначених змін та їх ефективність невисока, оскільки відповідні законопроекти створюються спонтанно для «точкового» вирішення окремих тактичних завдань і не можуть вплинути на стан протидії злочинності; по-четверте, законопроекти про внесення змін до КК України не проходять належної наукової експертизи і не містять наукового обґрунтування необхідності та доцільності їх прийняття [86, с. 105].

В результаті така практика внесення змін до КК України, з одного боку, негативно позначається на авторитеті кримінального закону, а з іншого може перетворити його на політичний інструмент, який направлений на досягнення суб’єктивний цілей, що звичайно є неприйнятним в цивілізованій державі. Саме

тому, так важливо щоб криміналізація відповідала принципу доцільності, тобто передбачала перевірку діянь, що криміналізуються у досягненні цілей та завдань кримінального права враховуючи при цьому тенденції його розвитку. В даному аспекті виникає питання як здійснити таку перевірку, що необхідно враховувати щоб обґрунтувати доцільності криміналізації певного діяння. Вважаємо, що в даному напрямку ключовими повинні стати підстави криміналізації, про що вже наголошувалось в науковій літературі (наприклад, М.В. Бавсун) [19, с. 76].

Слід зазначити, що питанням підстав криміналізації присвячено чимало досліджень, як вітчизняних так і зарубіжних учених, однак і сьогодні немає єдності серед них як щодо змісту даної категорії так щодо використовуваної при цьому єдиної термінології. Адже одні вчені пишуть про умови криміналізації (К. Кенні [136, с. 27-29], П. С. Дагель [91, с. 67-74]), другі – чинники криміналізації (В.І. Курляндський [180, с. 81], Н.Ф. Кузнєцова [175, с. 36]), треті – передумови та чинники криміналізації (П.М. Гальперін [65, с. 58]), четверті – принципи криміналізації (В.Н. Кудрявцев [235, с. 208-242]), п’яті – підстави криміналізації (Д.О. Балобанова [27], О.І. Коробєєв [160]) та інші.

Така різноманітність підходів звичайно не сприяє виробленню єдиних рекомендації для законодавчої влади, які були б направлені для вирішення питань пов’язаних з криміналізацією, що звичайно є великим мінусом. Разом з тим аналіз вказаних підходів дає можливість зазначити, що всі вчені мають на увазі певний перелік, який обумовлює доцільності визнання певного діяння злочинним.

Провівши аналіз зазначених підходів та тлумачення вказаних слів підтримуємо тих вчених, які вважають, що більш виправдано використовувати термін «підстава», яка означає: «те головне, на чому базується, основується що-небудь» [48, с. 782]. Підстави криміналізації – це процеси, що відбуваються в матеріальному і духовному житті суспільства, розвиток яких, породжує

об’єктивну необхідність кримінально-правової охорони тих чи інших цінностей [235, с. 205].

Крім того, ми вважаємо що, О.І. Коробєєв наводить найбільш об’єктивну класифікацію підстав криміналізації відповідно до їх змісту та внутрішньої природи, а також співвіднесення з різними сферами життя суспільства. Вона складається з трьох відносно самостійних груп і виглядає наступним чином:

1. Юридико-кримінологічні підстави: ступінь суспільної небезпеки діянь, їхня відносна поширеність і типовість, динаміка діянь із врахуванням причин, що їх породжують, і умов, можливість впливу на них кримінально-правовими засобами при відсутності можливості боротьби іншими заходами, а також можливості системи кримінальної юстиції.

2. Соціально-економічні підстави: заподіюваний діяннями збиток, відсутність негативних наслідків кримінально-правової заборони і наявність матеріальних ресурсів для його реалізації.

3. Соціально-психологічні підстави: рівень суспільної правосвідомості й психології та історичні традиції [160, с. 80]. Класифікаційним критерієм тут виступає зміст факторів, їхня внутрішня природа, співвіднесення їх з різними сферами життя суспільства.

Ключове значення серед юридико-кримінологічних підстав займає суспільна небезпечність. Суспільна небезпечність – це властивість, притаманна злочину, яка полягає в тому, що він (злочин) спричиняє тяжку шкоду існуючому в суспільстві правопорядку або ставить правопорядок під загрозу заподіяння такої шкоди [358, с. 24]. Суспільна небезпечність злочину це його об’єктивний прояв, його зовнішня шкідливість [167, с. 119-121]. Під час обговорення кожної кримінально-правової новели необхідно вирішувати питання про наявність такої в конкретному виді діянь [27]. Адже якщо така характеристика відсутня, криміналізація діяння буде недоцільною.

Слід погодитися з М.Й. Коржанським, який зазначає, що суспільна небезпечність має два виміри – характер та ступінь. При цьому вчений вказує,

що характер суспільної небезпечності діяння становить його якість, яка визначається суспільною цінністю об'єкта посягання, злочинними наслідками, способом учинення злочину, мотивом і формою вини. Ступінь суспільної небезпечності діяння складає її кількість і визначається способом вчинення злочину та розміром заподіяної шкоди. Ступенем суспільної небезпечності відрізняються злочини одного виду [167, с. 119-121]. Тобто, суспільна небезпечність злочину полягає в тому, що злочин руйнує важливі, найбільш цінні суспільні відносини і шкода від такого діяння значна та істотна.

Наступною підставою, яка входить до першої групи є відносна поширеність діянь та їх типовість. Характеристика даної підстави полягає в тому, що діяння, які визначаються злочинними повинні бути відносно поширеними. Відносність в даному аспекті має важливе значення, адже якщо діяння має небезпечний характер і при цьому є масовим (наприклад, пияцтво, жебрацтво та ін.), криміналізація його буде практично неможливою. Причиною цьому являється якраз і велика поширеність такого діяння. Про це неодноразово наголошувалось в науковій літературі [160; 162; 235]. В даному аспекті досить вдалий приклад наводить М.І. Фіалка вказуючи, що в КК України до 18 травня 2004 р. існувала кримінально-правова норма, яка передбачала відповідальність за незаконне перетинання державного кордону (ст. 331 КК України). Вчений вказує, що враховуючи, що нині цей процес набув поширеного характеру, при цьому певною мірою втративши відповідну суспільну небезпеку, законодавець вирішив за доцільне декриміналізувати цю норму та віддати перевагу адміністративному впливу [357]. Якщо співвіднести дану підставу з принципом доцільності, то можна зазначити, що кримінально-правовими засобами, в силу поширенності діяння, неможливо досягти бажаного результату, тому в таких випадках доцільно застосовувати інші засоби, наприклад, адміністративно-правові, дисциплінарні та інші.

Також, важливою підставою криміналізації в рамках першої групи являється динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин і умов,

що їх породжують. Дана підстава являється кримінологічною і в рамках якої, встановлюються причини суспільно небезпечних діянь, що характеризують джерело злочинної поведінки. О.І. Коробєєв зазначає, що облік причин суспільно небезпечних діянь, які підлягають криміналізації, має важливе значення як для правильного встановлення кримінально-правової заборони, так і визначення її меж [160, с. 74]. Дослідження даної характеристики має ключове значення на шляху впливу на причини виникнення та поширення суспільно небезпечних діянь, що в подальшому дає можливість мінімізувати такі причини кримінально-правовими засобами. Поряд з цим, важливим є розуміння, що кримінально-правові засоби повинні вводитись та діяти не ізольовано, а в комплексі з економічними, політичними, соціальними, культурними та іншими, адже лише в такому разі можливе досягнення бажаного результату.

Крім того, необхідно зауважити, що кримінально-правові заходи являють крайніми, такими, які застосовуються лише тоді коли використано інші, такі як моральні, дисциплінарні, адміністративні, цивільно-правові та інші, які не дали бажаного результату. Дана підстава також входить до групи юридико-кримінологічних. Є.Л. Стрельцов справедливо вказує, що зі стародавніх часів фахівці вважали кримінальне право «ultima ratio», тобто «останнім засобом», який має у своєму арсеналі будь-яка цивілізована країна для подолання найбільш суспільно небезпечних діянь. Це означає, що для зменшення обсягу та кількості певних подій потрібно спочатку здійснити низку відповідних соціально-економічних та інших заходів. Такий підхід не зменшує ролі кримінального права, а навпаки, його «жорсткі» можливості в разі їх розумного використання можуть зробити дуже багато для подолання негативних явищ, а в разі нерозумного застосування можуть мати наслідки, які дуже часто потім взагалі неможливо виправити [300, с. 105]. Саме тому, погоджуємось з Г.А. Злобін, який зазначає: «Криміналізація діяння доцільна тоді і тільки, коли немає і не може бути норми, яка б належно регулювала відповідні відносини методами інших галузей права» [235, с. 241].

Також необхідно враховувати таку підставу, як можливості системи кримінальної юстиції, яка передбачає, що кримінальне переслідування повинне бути процесуально здійсненним. Оцінка реальних можливостей системи кримінальної юстиції повинна служити фактором, що стримує надмірне розширення криміналізаційних процесів [27].

Кримінальний закон ставить своїм завданням захист тих найважливіших суспільних цінностей, без охорони яких, неможливе нормальне функціонування суспільства. Саме тому, здійснюючи криміналізацію, так важливо встановити суспільну небезпеку конкретного діяння та шкоду, яку буде нанесено тим пріоритетним цінностям без їх захисту. Не врахування даної характеристики може призвести до таких негативних наслідків, як прогалин або надмірності криміналізації.

При надмірності криміналізації – мова йде, що ті діяння, які визнаються суспільно-небезпечними або початково не були такими, або перестали бути суспільно небезпечними в силу різних причин, а саме тому визначення їх як злочинів суперечить принципу доцільності. В такому випадку ми говоримо, що кримінальний закон перестає бути доцільним. Адже він захищає кримінально-правовими засобами такі цінності, які не є пріоритетними для суспільства. В той же час, надмірність кримінально-правової заборони призводить до обмеження прав та свобод людини і в такому випадку втрачається баланс, адже відбувається не захист пріоритетних цінностей, а навпаки втручання в особисту сферу життя та перетворення держави на поліцейську. Саме тому, необхідно направляти законодавця на відмову від застосування кримінальної відповідальності в усіх без винятку випадках, коли вона неспроможна досягнути цілей кримінального закону. Однак, є і інша сторона медалі, адже незахищеність певних цінностей кримінально-правовими засобами, які реально того потребують призводить до пошуку непередбачених законом альтернатив. Вони відбуваються в інтервалі від просто самосуду до «натяжок» у кваліфікації й аналогії [358, с. 21, 23-24].

Наступну групу підстав криміналізації складають соціально-економічні підстави. Вирішальним при аналізі даної групи є той факт, що з одного боку кримінально-правові засоби здійснюють сильніший вплив чим засоби, які передбачені іншими галузями права. Однак, одночасно така «сила» несе в собі і значну небезпеку. Це викликає необхідність урахування можливих позитивних і негативних наслідків криміналізації, потребу досягнення відповідності між ними та процесом криміналізації. Саме тому, в той момент, коли ми вирішуємо питання про криміналізацію певного діяння, повинно бути встановлено, що перевищує – витрати суспільства чи позитивний соціальний результат здійснення криміналізації. До даної групи підстав О.І. Коробєєв також відносить наявність шкоди, тобто криміналізації повинні підлягати такі діяння, які завдають або можуть завдати достатньо серйозну матеріальну або моральну шкоду суспільству [160].

Ще одним фактором групи соціально-економічних підстав криміналізації є наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони, суть якої полягає в тому, що при здійсненні криміналізації необхідно враховувати як правові можливості так і про матеріальні ресурси для успішної реалізації кримінально-правової заборони.

З приводу даної підстави криміналізації, Д.О. Балобанова вказує, що вона є частиною більш важливого: необхідності врахування можливостей системи кримінальної юстиції, що важко віднести до якої-небудь групи внаслідок надзвичайної багатоплановості. Загальна вимога до криміналізації діянь у даному аспекті складається в необхідності попереднього розгляду питання про те, якими засобами можна довести його вчинення [27].

Так чи інакше, важливість як правового так і матеріального аспектів є незаперечною, адже без їх врахування кримінально-правова заборона не буде реалізована, що може позначитися на авторитеті кримінального закону.

Соціально-економічні підстави криміналізації, пов’язані із принципом доцільності в тому, що криміналізувати діяння необхідно лише після того як

будуть вжиті соціально-економічні заходи або інші заходи «некримінального» характеру. Доцільність криміналізації повинна передбачати встановлення, що інші засоби є недостатніми. В рамках даної характеристики важливо продемонструвати, які засоби вже застосовано або те, що кримінально-правові засоби є доповненням до інших, що в результаті становитиме певний комплекс. Криміналізація діяння доцільна тоді і тільки, коли вже використало інші засоби, які не дали бажаного результату. Саме тому, доцільність криміналізації передбачає, що здійснення захисту пріоритетних цінностей, найбільш значимих суспільних відносин іншими засобами є неефективним і тому таке діяння необхідно криміналізувати.

Також важливим у встановленні криміналізації певного діяння впевнитись, що криміналізація носитиме більше позитивних, а ніж негативних наслідків. Звичайно, важливо в даному аспекті враховувати наявність ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони, як правових так і матеріальних. Адже в інакшому випадку норма не буде застосовуватися, що звичайно підриватиме авторитет кримінального закону та довіру до нього як дієвого механізму, що звичайно не сприятиме досягненню його цілей.

Важливе значення серед підстав криміналізації відведено соціально-психологічним. Аналізуючи такі підстави П.Л. Фріс пише, що кримінальний закон повинен як найповніше відповідати правовому менталітету народу і враховуватись при вирішенні питання про криміналізацію. Вчений додає, що при не врахуванні підстав даної групи норми кримінального закону не діятимуть або діятимуть тільки завдяки державному примусу, не виконуватимуть свої функції [358].

Визнання діянь злочинними не видається можливим без урахування соціально-психологічних й історичних чинників, тобто без відповідності цих процесів рівню розвитку суспільної свідомості і вимогам громадської. У кожному конкретному випадку перед введенням або зняттям кримінально-правової заборони необхідне вивчення правових уявлень у суспільстві відносно

діяння, що підлягає криміналізації. Однак, оцінка суспільної думки не повинна обмежуватися тільки правовими ідеями. Необхідне вивчення історичних, моральних і інших уявлень, суттєвих для кожного конкретного випадку [27].

Досить важливим аспектом являється врахування конкретних оставин та тенденцій розвитку кримінального права. Норми кримінального закону повинні віддзеркалювати ті закономірності та тенденції, які характерні як для даного часу та місця, так і враховують загальний напрямок розвитку кримінального права. Саме в даному аспекті проявляється зв'язок принципу доцільності, а саме його об'єктивної складової, з соціально-психологічними підставами криміналізації.

Проведенний аналіз дає можливість зробити висновок, що у вироблених кримінально-правовою наукою підставах криміналізації досить чітко проявляється принцип доцільності. Саме тому, якщо криміналізація буде відповідати аналізованим підставам вона буде доцільною і в результаті законність буде доцільною. Поряд з цим, враховуючи, що аналізовані підстави криміналізації не є обов'язковими для суб'єктів правотворчої діяльності, досить часто вони не враховуються законотворцем. І як результат, зміни, які вносяться до КК України, не відповідають принципу доцільності. Тому, важливим аспектом є встановлення певних законодавчих вимог щодо дотримання принципу доцільності при здійсненні кримінальної правотворчості. Даному аспекту присвячений наступний підрозділ роботи.

3.2. Реалізація принципу доцільності в кримінальній правотворчості

Дослідження положень КК України та практики кримінальної правотворчості дає можливість зазначити, що вітчизняний законодавець в ряді випадків не дотримується принципу доцільності здійснюючи кримінальну правотворчість. Як ми вже зазначали, причиною останнього часто виступає політична доцільність та намагання законодавця врегулювати суспільно-

правові та суспільно-політичні проблеми виключно кримінально-правовими засобами.

Поряд з цим, відповідно до думки ряду вчених проблеми криються в законодавчій процедурі. Так, О.В. Кукуруз зазначає, що законодавчий процес і парламентська законодавча процедура в Україні потребує значного вдосконалення [178, с. 38]. При цьому О.В. Скрипнюк, М.О. Теплюк та О.І. Ющик пропонують систему заходів для реформування законодавчого процесу, серед них: для підготовки якісних законопроектів створити тематичні законотворчі колективи; здійснювати науково-правову експертизу законопроектів тощо. Вчені вказують, що: «Увагу народних депутатів потрібно зосередити в режимі пленарних засідань парламенту на вирішенні питань політичного спрямування законів, їх соціальної доцільності та концептуального вибору (у разі альтернатив), а питання юридичної техніки підготовки законопроектів залишити за професійним апаратом фахівців та для їх вирішення – за народними депутатами у парламентських комітетах» [286, с. 77]. З даного приводу В.В. Бабаніна зазначає, що саме якість підготовки закону про кримінальну відповідальність є основоположним чинником у забезпеченні його ефективності. Йдеться про те, що створення та реалізація закону про кримінальну відповідальність нерозривно пов’язані між собою [18, с. 310].

Аналізуючи сучасний стан внесення змін до КК Україні, можна констатувати, що, на жаль, обґрунтування доцільності переважної більшості законопроектів, здійснюється формально, без належного мотивування тих чи інших положень, і цьому не передує з’ясування реальної потреби у внесенні змін. Зазначене підводить наше дослідження до логічного запитання: чи дозволяє чинне вітчизняне законодавство забезпечувати прийняття кримінального закону (внесення змін до нього), із дотриманням принципу доцільності?

Так, відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються, які діяння є злочинами та відповідальність за них. Поряд з цим в п. 3 та 5 ч. 1 ст. 85 Конституції України передбачено, що до повноважень ВРУ належить прийняття законів та визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики. Саме до компетенції ВРУ віднесено здійснення кримінального правотворчості. Для здійснення за окремими напрямами законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень ВРУ, виконання контрольних функцій в ВРУ функціонують комітети. Питання кримінального законодавства, відповідно до додатку до Постанови ВРУ від 4 грудня 2014 р. №22-VIII «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» належить до предмету відання Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності в рамках якого, створено підкомітет кримінального та кримінального процесуального законодавства.

ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» містить декілька положень направлених на дотримання принципу доцільності суб'єктами правотворчої діяльності. Так, в ст. 93 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України», передбачено, що головний комітет не пізніше як у тридцятиденний строк попередньо розглядає законопроект, проект іншого акта і ухвалює висновок щодо доцільності включення його до порядку денного сесії ВРУ. Крім того, у вказаній статті передбачено, що до попереднього розгляду законопроекту, проекту іншого акта головний комітет на своєму засіданні може запропонувати Кабінету Міністрів України, міністерствам, іншим державним органам, об'єднанням громадян висловити свою думку щодо доцільності його прийняття. Поряд з цим, в ст. 133 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» зазначено, що під час розгляду пропозицій Президента України до поверненого ним закону головний комітет вивчає обґрунтованість кожної окремої пропозиції та ухвалює висновок щодо доцільності її прийняття чи відхилення.

В свою чергу, в ст. 3 ЗУ «Про комітети Верховної Ради України» передбачено, що до принципів, на яких будують свою роботу комітети, серед інших, належить принцип доцільності. Для реалізації зазначено принципу в ЗУ «Про комітети Верховної Ради України» (далі Закону) закріплено ряд положень. Серед них, в ст. 15 Закону передбачено, що комітет при здійсненні законопроектної функції має право: 1) розробляти з власної ініціативи проекти законів з питань, що віднесені до предметів відання комітетів; 2) визначати завдання щодо розробки законопроектів чи їх структурних частин з питань, віднесених до предмета їх відання; 3) включати до складу робочої групи членів комітету, інших народних депутатів України, співробітників науково-дослідних інститутів і навчальних закладів, авторів проектів законодавчих актів та інших фахівців за їх згодою; 4) залучати до роботи в робочих групах посадових та службових осіб державних органів та органів місцевого самоврядування за згодою керівника відповідного органу; 5) звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування, наукових установ і організацій, об'єднань громадян з проханням висловити пропозиції щодо проектів законів; 6) ініціювати укладання в межах коштів, передбачених у кошторисі видатків на здійснення повноважень ВРУ, договорів з науковими установами, навчальними закладами та спеціалістами на науково-інформаційний пошук, розробку, доопрацювання та експертизу проектів законів, тощо. Поряд з цим ст. 16 Закону вказує, що комітети при здійсненні законопроектної функції зобов’язані: 1) організовувати розробку проектів законів та інших актів; 2) здійснювати аналіз практики застосування законодавчих актів, віднесених до предмета відання комітету, готувати пропозиції щодо їх систематизації, кодифікації; 3) вивчати громадську думку, розглядати звернення громадян, об’єднань громадян, будь-які пропозиції, що свідчать про потребу в прийнятті нових законодавчих актів або у внесенні змін до законодавчих актів, і, в разі необхідності, готувати відповідні проекти актів та вносити їх на розгляд ВРУ, тощо.

Зазначені вимоги, звичайно мають важливе значення в напрямку реалізації принципу доцільності в сфері правотворчості, в кримінально-правовій сфері в тому числі. Поряд з цим, видається, що таких законодавчих формулювань є недостатньо. Адже, в ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України», хоча передбачено вимоги до оформлення законопроектів та супровідних документів до них, проте жодним словом не згадуються сутнісні вимоги до проектів законів, крім того не зазначено, яка робота повинна передувати законопроектуванню і т.д. Тобто, ні ЗУ «Про комітети Верховної Ради України», ні ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» не містить жодних сутнісних вимог до законопроектів.

Поряд з цим в ст. 91 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» зазначається, що законопроект вноситься на реєстрацію разом з пояснювальною запискою, яка має містити: 1) обґрунтування необхідності прийняття законопроекту, цілей, завдань і основних його положень та місця в системі законодавства; 2) обґрунтування очікуваних соціально-економічних, правових та інших наслідків застосування закону після його прийняття; 3) інші відомості, необхідні для розгляду законопроекту. Звичайно, такі вимоги сприяють реалізації принципу доцільності в кримінальному праві. Однак, як показує аналіз пояснювальних записок до законопроектів щодо внесення змін до КК України, вони в більшій мірі носять формальний характер. Адже, з 18 проаналізованих пояснювальних записок до законопроектів щодо внесення змін до КК України (період 2015 р.) [118], які розміщені на офіційному сайті Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, з підготовки яких вказаний визначено головним, в 10 з них не відображено жодних статистичних чи соціологічних досліджень, а у всіх 18 не зазначено чи проводились консультації з науковцями, громадськістю та чи враховано їх зауваження.

Для прикладу проаналізуємо Пояснювальну записку до проекту ЗУ «Про внесення змін до КК України щодо порушення правил безпеки дорожнього

руху» №3347 від 20 жовтня 2015 р. Так, в обґрунтуванні необхідності прийняття законопроекту зазначено: «Необхідність внесення змін до статті 286 КК України полягає в тому, що відповідальність у вигляді позбавлення волі передбачена цією статтею, є значно вищою, ніж відповідальність за умисні злочини, передбачені ст.ст. 116, 117, 118, 121, 122 КК України. Злочин, передбачений статтею 286 КК України, є злочином з необережності по відношенню до наслідків, які наступили в результаті дій чи бездіяльності суб'єкта злочину. Порушуючи правила дорожнього руху, правопорушники безпосередньо не направляють свої дії на завдання потерпілим середньої тяжкості, тяжких тілесних ушкоджень або смерті. За таких обставин є несправедливо і недоцільно карати за злочин, вчинений з необережності важче, ніж за злочин, вчинений умисно» [255]. Зазначеним положенням вичерпується обґрунтування прийняття зазначеного законопроекту. Поряд цим, на нашу думку, цілком виправданим був би аналіз статистичних даних щодо вчинення злочину передбаченого ст. 286 КК України. Так, відповідно до даних Єдиного звіту про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України за січень-лютий 2014 року у Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 9964 кримінальних правопорушень за ч. 1 ст. 286 КК України та 1994 за ч. 2,3 ст. 286 КК України, за січень – листопад 2015 року у Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 9939 кримінальних правопорушень за ч. 1 ст. 286 КК України та 1880 за ч. 2,3 ст. 286 КК України, за січень – квітень 2016 року у Єдиному реєстрі досудових розслідувань зареєстровано 4339 за ч. 1 ст. 286 КК України та 637 за ч. 2,3 ст. 286 КК України [110]. Зазначені статистичні дані свідчать про стабільно високу кількість вчинення злочинів передбачених ст. 286 КК України, а отже про неефективність засобів попередження вчинення вказаного злочину і мова йде не стільки про кримінально-правові засоби, а про організаційні, превентивні та ін. Авторам законопроекту необхідно було б проаналізувати практику призначення покарання за злочин передбачений ст. 286 КК України. Так,

наприклад, про завищені розміри покарання у санкції ст. 286 КК України свідчило б надмірне застосування положень ст. 65 КК України. Крім того, в ЗМІ постійно лунають резонансні новини пов'язані із вчиненням злочину передбаченого ст. 286 КК України та відображено, що суспільство негативно ставиться до такої поведінки особи. Про таке відношення громадськості, серед іншого, свідчить петиція до Президента України, яка має назву «Управління в нетверезому стані = тюрма» [107], відповідно до якої вимагають встановити кримінальну відповідальність за керування транспортним засобом в стані сп'яніння. Також, вважаємо виправданим було б звернення до наукових здобутків, враховуючи, що є чимало досліджень присвячених проблемним аспектам кримінальної відповідальності за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (наприклад, кандидатська дисертація Я.В. Матвійчука «Кримінальна відповідальність за порушення правил дорожнього руху або експлуатації транспорту (порівняльно-правове дослідження)», 2009 р., в якій вчений пропонує збільшити розмір покарання за даний злочин та ін.). На важливість врахування доктринальних напрацювань при здійсненні кримінальної правотворчості неодноразово наголошувалось в науковій літературі. Так, О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан зазначають, що саме наукові дослідження мають слугувати орієнтиром у визначенні напрямів кримінально-правової політики у сфері боротьби зі злочинністю. Вчені вказують, що серед причин недосконалості чинного кримінального законодавства вагоме місце посідає ігнорування рекомендацій кримінально-правової доктрини. Крім того, наголошується в необхідності чіткого приписання механізму впливу науки кримінального права на законодавчу діяльність [99, с. 260-261].

Однак, автори законопроекту та пояснювальної записки проігнорували зазначені рекомендації та таким чином не обґрунтували доцільність прийняття запропонованих змін до КК України.

Поряд з цим, хоча не значна кількість, але все ж таки є більш обґрунтовані пояснювальні записки в яких відображено доцільність внесення змін до КК України. Так, в пояснювальній записці до проекту ЗУ «Про внесення змін до КК України» (щодо посилення кримінальної відповідальності) №4710 від 23 травеня 2016 р. метою прийняття якого є посилення відповідальності за окремих види злочинів проти власності: крадіжка, грабіж та розбій, зазначені статистичні дані Генеральної прокуратури України відповідно до яких за період з січня по березень 2015 р. на території України було скоєно 79041 крадіжок, 4298 грабежів та 1014 розбоїв. За аналогічний період 2016 р. року було скоєно 207665 крадіжок, 12660 грабежів та 2279 розбоїв. Автори пояснювальної записки зазначають, що даний аналіз свідчить про збільшення більш ніж у два рази кримінальних правопорушень за ст.ст. 185, 186, 187 КК України. Крім того, в пояснювальні записці зазначено аналогічні статистичні дані, які надала прокуратура Одеської області [254]. Позитивним є те, що документ містить приклади окремих кримінальних проваджень за злочини передбачені ст. 185, ст. 186, ст. 187 КК України. Поряд з цим, важливим аспектом є аналіз законодавства інших країн та те, що пропоновані зміни обговорювались на круглих столах, Громадської організації «Асоціація слідчих суддів України», в яких брали участь широке коло суддів різних судів України, із залученням правознавців – прокурорів, адвокатів, юрисконсультів, науковців та ін. Вважаємо, що такий комплексний підхід дозволяє відобразити доцільність внесення таких змін. Адже, автори демонструють, що збільшується кількість вчинюваних злочинів передбачених ст.ст. 185, 186, 187 КК України, що ті покарання, які передбачені в чинному КК України в сучасних умовах не здатні досягти тих цілей, які перед ними стоять, тобто являється недоцільним. На думку, авторів зміна міри покарання сприятиме запобіганню вчиненню вказаних злочинів, через яких щодня потерпають українці. Поряд з цим, законопроект відображає доцільність запровадження лише заходів кримінально-правового характеру, вважаємо, що це є його слабкою стороною.

Адже, як ми вже зазначали в попередньому підрозділі, кримінально-правові заходи хоча являються в ряді випадків досить ефективними і без їх застосування не можливо досягти бажаного результату, однак, їх необхідно застосовувати в комплексі з іншими заходами. Так, статистичні дані останніх років демонструють зниження добробуту населення, що звичайно й вплинуло на збільшення рівня злочинності, в тому числі і у сфері власності. Тому, такі законодавчі зміни можливо матимуть певний позитивний результат, але недовгостроковий, адже вони не враховують причини поширення таких злочинних діянь.

Проаналізувавши пояснювальні записки до законопроектів щодо внесення змін до КК України можливо зробити висновки, що хоча є певні позитивні приклади, проте переважна частина з них містить лише загальні фрази та не наводяться чіткі та зрозумілі обґрунтування на підставі статистичних даних, аналізу судової практики, доктринальних напрацювань та інших важливих характеристик, які б свідчили про доцільність пропонованих змін. Вважаємо, що однією із причин невиконання пояснювальною запискою своїх функцій є відсутність чітких вимог до неї. Адже, відповідно до статті 91 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» обґрунтування необхідності прийняття законопроекту та очікуваних наслідків його прийняття здійснюється у довільній формі. Відсутність конкретних вимог та критеріїв до цього обґрунтування не розроблені, а відтак їх дотримання не вимагається. Аналогічно пропозиція подання «інших відомостей, необхідних для розгляду законопроекту» без конкретної вказівки цих «інших» відомостей є надто абстрактною [267].

Поряд з цим, згідно ст. 145 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» пояснювальна записка про внесення змін до Конституції України крім вказаних вище вимог повинна містити положення щодо політичної, соціальної, економічної доцільності (чи необхідності) прийняття такого законопроекту взагалі; про те, чи прийняття запропонованих у законопроекті змін до

Конституції України не призведе до порушення міжнародних зобов'язань України; про наявність чи відсутність у законопроекті таких положень (або подібних до них), які в раніше наданих висновках та прийнятих рішеннях Конституційного Суду України визнавалися такими, що скасовують чи обмежують права та свободи людини і громадянина або спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України; щодо повноти, чіткості, несуперечливості та системності регулювання положеннями запропонованого законопроекту відповідних суспільних відносин на конституційному рівні та чи потребуватиме поданий законопроект прийняття до нього пропозицій і поправок, у тому числі редакційно уточнюючого характеру та ін.

Слід зазначити, що в ряді зарубіжних країн передбачені досить формалізовані вимоги до пояснювальної записки. Наприклад в ч. 3 ст. 135 «Вимоги до проекту, який вноситься на реєстрацію» Статуту Сейму Литовської Республіки від 17 лютого 1994 року №1-399 (з наступними змінами і доповненнями) передбачає досить детальний перелік вимог, які ставляться до пояснювальної записки. Серед них наступні: 1. причини, які зумовили підготовку проекту, особи, які внесли первинну пропозицію, а також ті, які брали участь у розробці чи удосконаленні проекту; 2. мета і завдання підготовленого проекту; 3. стан на даний момент правової регламентації питань, які розглядаються в законопроекті; … 5. можливі негативні наслідки прийняття закону і заходи, до яких слід вдатися задля уникнення цих наслідків; 6. вплив, який закон матиме на криміногенну ситуацію і корупцію; … 13. оцінки і висновку фахівців, що надійшли в ході розробки законопроекту [267; 314]. Ще однією країною де передбачено також досить деталізований перелік вимог до пояснювальної записки є Федеративна Республіка Німеччина. Пояснювальна записки до законопроекту у Федеративній Республіці Німеччина серед іншого, повинна містити наступні положення: «1. Чи потрібно взагалі діяти? 1.1. Якою є мета? 1.2. Хто вимагає дій і які висуває підстави? 1.3. Як це

узгоджується з існуючим становищем – фактичним і юридичним? 1.4. Які недоліки виявлено? 1.5. Які досягнення, наприклад, в економіці, науці, техніці та судовому тлумаченні мають особливе значення для даної проблеми? ... 1.7. Що відбудеться, якщо не вжити жодних дій? 2. Чи існують альтернативи? 2.1. Що показав аналіз даної проблеми? 2.2. Які загальнозастосовні інструменти є в наявності для досягнення поставленої мети – чи то цілковитого, чи то з прийнятними поступками? … 4. Чи потрібен новий закон? 4.1. Чи справді питання, що підлягають врегулюванню, не залишають іншої альтернати, крім законодавства? 4.2. Чи є питання таким важливим з інших причин, що розглядати його повинен тільки парламент? …5. Чи потрібно діяти негайно? … 6. Чи повинна сфера застосування норми бути такою широкою, як заплановано? … 8. Чи є ця норма небюрократичною та зрозумілою? 9. Чи є ця норма придатною для виконання? 10. Чи існує прийнятне співвідношення між витратами і вигодами?» [267].

Враховуючи існуючу практику внесення змін до кримінального законодавства України та наведений зарубіжний досвід, вважаємо виправданим внести зміни до ст. 91 ЗУ «Про Регламент Верховної Ради України» в частині конкретизації вимоги до пояснювальної записки, встановивши певний контрольний перелік вимог, відсутність відповідей на які унеможливлювала б реєстрацію законопроекту.

Враховуючи зазначене, погоджуємось з М.В. Афанасьєвою, яка зазначає, що пояснювальна записка до законопроекту повинна містити наступні положення: 1) обґрунтування необхідності та доцільності прийняття законопроекту; політична, соціальна, економічна доцільність (чи необхідність) прийняття такого законопроекту; загальна характеристика відповідних суспільних відносин та оцінка стану їх правового регулювання, із зазначенням недоліків та суперечностей у законодавстві; 2) основна ідея, цілі та завдання законопроекту; 3) правове підґрунтя; 4) сутнісні пропозиції проекту закону щодо встановлення або зміни правового регулювання; 5) впровадження закону;

6) прогноз результатів; 7) відповідність нового правового регулювання міжнародним стандартам; 8) позиція заінтересованих органів, громадська та наукова думка [16, с. 94-95].

Вчена наголошує на необхідності встановлення політичної, соціальної, економічної доцільності, доцільність витрат і т.д. вважаємо, що в даному випадку мова йде про окремі аспекти доцільності, а не про доцільність, як принцип кримінального права. Саме тому, вважаємо, що лише встановлення всіх зазначених вимог, які ставляться до пояснювальної записки, може відобразити доцільність законопроекту. Вважаємо, що якщо вказані конкретизовані вимоги будуть поширюватися на пояснювальну записку до законопроектів щодо внесення змін до КК України це мінімізує поверхневий підхід до підготовки законопроектів, що в свою чергу буде сприяти реалізації принципу доцільності в сфері кримінальної правотворчості. Адже, для того щоб в пояснювальній записці відобразити доцільності прийняття такого законопроекту, необхідно встановити, чи сприятиме досягненню цілей та завдань кримінального закону такий законопроект та чи враховує він тенденції розвитку кримінального права, а це не можливо зробити без дотримання вказаних вимог [297].

Висновки до третього розділу

1. На основі аналізу чинного КК України та практики здійснення кримінальної правовтворчості встановлено, що законодавець в ряді випадків не дотримується принципу доцільності при внесені змін та (або) доповнень до КК України.

Основними проблемами сучасного кримінального правотворчого процесу є: безсистемність та хаотичність, «політична доцільність», відсутність наукового та експертного супроводження, намаганням врегулювати суспільно-правові та суспільно-політичні проблеми виключно кримінально-правовими засобами.

2. Принцип доцільності при здійсненні криміналізації передбачає перевірку діянь, що криміналізуються у можливості досягнення цілей та завдань кримінального права враховуючи при цьому тенденції його розвитку.

У вироблених кримінально-правовою наукою підставах криміналізації досить чітко проявляється принцип доцільності. Якщо криміналізація буде відповідати підставам криміналізації (юридико-кримінологічним, соціально-економічним, соціально-психологічним) вона буде доцільною і в результаті законність буде доцільною. Однак, враховуючи, що підстави криміналізації не є обов'язковими для суб'єктів правотворчої діяльності, досить часто вони не враховуються законотворцем. І, як результат, зміни, які вносяться до КК України, не відповідають принципу доцільності. Тому, досить важливим є встановлення законодавчих вимог щодо дотримання принципу доцільності суб'єктами кримінальної правотворчості.

3. В чинному законодавстві України передбачено ряд положень, які мають важливе значення в напрямку реалізації принципу доцільності в сфері правотворчості, в кримінально-правовій сфері в тому числі. Поряд з цим, встановлено, що такі законодавчі формулювання є недостатньо формалізованими та носять здебільшого рекомендаційний характер, як наслідок вони ігноруються суб'єктами здійснення правотворчої діяльності. Саме тому, для належної реалізації принципу доцільності в сфері кримінальної правотворчості необхідно конкретизувати вимоги пояснювальної записки до законопроекту, яким передбачаються внесення змін та (або) доповнень до КК України.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено основні наукові результати дослідження.

1. Аналіз наукової літератури та інших джерел, що складають теоретичну основу дисертаційної роботи, свідчить про дослідження вченими лише окремих аспектів проблематики принципу доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України. Теоретичне та практичне значення принципу доцільності в кримінальному праві зумовило проведення дослідження в рамках системного поєднання теоретичного та практичного підходів.

2. Категорія «доцільність» впливає на результативність кримінально-правового регулювання та має наступні ключові характеристики:

- необхідність досягнення цілей та завдань кримінального права;

- вибір таких кримінально-правових засобів, які здатні досягти цілей та завдань кримінального права;

- відповідність кримінально-правових засобів конкретним обставинам та тенденціям розвитку кримінального права.

Під цілями кримінального права слід розуміти передбачуваний результат, якого прагнуть досягнути особа, суспільство та держава за допомогою використання кримінально-правових засобів.

Залежно від просторово-часової характеристики та ступеня досяжності цілі кримінального права поділяються на найближчі та перспективні. В ч. 1 ст. 1 КК України законодавчо закріплені найближчі цілі – його завдання. Досягнення перспективних цілей кримінального права передбачає вирішення його завдань.

Перспективна ціль кримінального права пов’язується не зі знищенням злочинності, а зі зниженням її рівня та утриманням злочинності на мінімально можливому рівні для забезпечення безпеки особи, суспільства та держави. Поряд з цим, безпека особи є основною в тріаді безпека особи, безпека суспільства та безпека держави.

Кримінально-правові засоби слід розуміти в широкому сенсі, тобто вже саме існування кримінально-правових норм є засобом досягнення цілей кримінального права. Саме тому досягнення цілей кримінального права відбувається завдяки існуванню кримінально-правових норм та застосуванню конкретних заходів кримінально-правового характеру. Для реалізації вищезазначеної ідеї пропонується внести зміни до ч. 2 ст. 1 КК України та викласти її у наступній редакції: «Для здійснення цього завдання прийнято Кримінальний кодекс України, який визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання та інші заходи кримінально-правового характеру застосовуються до осіб, що їх вчинили».

3. Доцільність є самостійним принципом кримінального права, тому що їй притаманні такі ознаки принципу кримінального права, як:

- об’єктивно-суб’єктивний характер;

- регулятивність;

- відображення змісту Загальної та Особливої частин КК України (універсальність);

- обов’язковість на двох рівнях кримінально-правового регулювання: правотворчому та правозастосовчому (загальна значущість);

- системність.

Принцип доцільності в кримінальному праві слід розуміти як керівну ідею, яка відображає зміст закону про кримінальну відповідальність та передбачає здійснення правотворчої та правозастосовчої діяльності для досягнення цілей та завдань кримінального права, враховуючи конкретні обставини та тенденції його розвитку.

4. У зв’язку з особливостями розуміння та застосування у конкретний історичний період виокремлено послідовні етапи становлення та розвитку принципу доцільності в кримінальному праві України:

перший етап (X ст. – XVI ст.). Пріоритет принципу доцільності в кримінальному праві, поряд з цим були зроблені спроби законодавчої

регламентації конкретних видів злочинів і диференціації покарання за їх вчинення, що свідчило про наявність передумов обмеження принципу доцільності принципом законності;

другий етап (XVI ст. – XIX ст.). Здійснено рішучі кроки щодо встановлення законодавчих меж застосування принципу доцільності шляхом формалізації кримінального законодавства. Принцип доцільності реалізується як в межах закону, проте допускається порушення принципу законності для досягнення певних цілей;

третій етап (XIX ст. – 1917 р.). Законодавець намагався поєднати принципи законності та доцільності в кримінальному праві: з одного боку, конкретизувались положення кримінального законодавства, з іншого - залишалися можливості для реалізації принципу доцільності в межах правозастосовчого розсуду;

четвертий етап (1917 р. – 50-ті роки XX ст.). Вирішальне значення набуває принцип доцільності в кримінальному праві (революційної доцільності), який допускає відступ від законодавчих приписів та необмежене застосування кримінальної репресії;

п’ятий етап (50-ті роки XX ст. – сьогодення). Починаючи з 1960 року, принцип доцільності визначений як один із принципів кримінального права, який не протиставляється принципу законності, а взаємодіє з ним.

5. Принцип доцільності існує в єдності і взаємозв’язку з іншими принципами кримінального права: законності (принцип доцільності передбачає врахування виключних випадків із принципу законності); справедливості (цілі кримінального права відображають міру справедливості, якої слід досягнути на основі принципу доцільності); гуманізму (цілі кримінального права повинні досягатися найбільш гуманними засобами); суб’єктивного ставлення у вину (існують виключення з даного принципу, які ґрунтуються на принципі доцільності); невідворотності кримінальної відповідальності (заходи кримінально-правового характеру повинні застосовуватися лише для досягнення

цілей, які перед ними стоять); диференціації кримінальної відповідальності (досягнення цілей кримінального права для різних осіб можливе різними засобами); індивідуалізації кримінальної відповідальності (індивідуалізація здійснюється для обрання такого заходу кримінально-правового характеру, який здатен досягти у кінцевому результаті його цілей); економії заходів кримінальної репресії (застосування найменш репресивних заходів для досягнення цілей кримінально-правового впливу).

6. На відміну від принципу доцільності в кримінальному праві, який включає як суб'єктивну, так і об'єктивну складову, «політична доцільність» позбавлена об'єктивної складової, яка передбачає, що при розробці нормативно-правового акту та при його застосуванні обов'язково враховуються цілі, завдання кримінального права, об'єктивні обставини та тенденції його розвитку.

7. Оскільки не можна розраховувати на абсолютну об'єктивність кримінально-правової кваліфікації через існування особливостей окремих законодавчих формулювань (оціночні поняття) та суб'єктивного фактору, для обмеження суб'єктивізму кримінально-правової кваліфікації необхідно застосовувати поряд з іншими принципами кримінального права принцип доцільності, який вказує на необхідність дотримання цілей та завдань кримінального закону при її здійсненні.

Принцип доцільності в кримінальному праві передбачає закріплення в кримінальному законі внутрішньо узгоджених кримінально-правових норм та максимальну уніфікацію термінології кримінального законодавства.

8. В рамках інституту звільнення від кримінальної відповідальності досить виразно проявляється принцип доцільності. Адже природа даного інституту є такою, що при його застосуванні завдання кримінального закону можуть бути (або вже) досягнуті значно меншими ресурсами та більш гуманними засобами.

Для приведення у відповідність законодавчих положень та судової практики та для підвищення ступеня реалізації принципу доцільності в рамках

інституту звільнення від кримінальної відповідальності видається доцільним внести зміни до ст. 44 КК України та викласти її у наступній редакції:

«Стаття 44. Поняття, правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності

1. Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, яка вчинила злочин, у випадках, передбачених цим Кодексом, установлених законом обмежень певних прав і свобод, оскільки завдання кримінального законодавства можуть бути (або вже) досягнуті без притягнення її до кримінальної відповідальності.

2. Звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених цим Кодексом, здійснюється виключно судом. Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлюється законом.

3. При вирішенні питання про застосування звільнення від кримінальної відповідальності, яке передбачено статтею 47, статтею 48, частиною четвертою статті 49 та частиною першою статті 97 цього Кодексу, суд повинен враховувати особу винного.

4. Забороняється повторне звільнення від кримінальної відповідальності за тією ж підставою протягом двох років після звільнення цієї особи. Такі підстави враховуються судом при призначенні покарання як обставини, що пом’якшують покарання».

9. Доцільне покарання суд уповноважений призначати, виходячи із загальних засад призначення покарання.

Занадто широкі межі санкцій не сприяють призначенню доцільного покарання, тобто такого, яке здатне досягти закладених у ньому цілей, а навпаки, призводять до численних судових помилок. Саме тому, впровадження типових санкцій можна розглядати як один із засобів на шляху підвищення ступеня реалізації принципу доцільності в рамках інституту призначення покарання.

Крім того, для підвищення ступеня реалізації принципу доцільності кримінального права в рамках інституту призначення покарання необхідно

удосконалити зміст ч. 1 ст. 65 КК України в аспекті більш чіткої регламентації положень щодо конкретизації ступеня тяжкості вчиненого злочину та особи винного. Зазначену статтю пропонується викласти у наступній редакції:

«Стаття 65. Загальні засади призначення покарання

1. Суд призначає покарання:

1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу;

2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу;

3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, повинен виходити з класифікації злочинів (стаття 12 Кодексу), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено у співучасті, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо);

4) враховуючи особу винного, виходячи з віку, стану здоров'я, поведінки до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо;

5) враховуючи обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання».

10. Для обґрунтування доцільності криміналізації певного діяння необхідним є дотримання підстав криміналізації. Якщо при криміналізації певного діяння будуть дотримані її підстави (юридико-кримінологічні, соціально-економічні, соціально-психологічні), зміни та доповнення до КК України будуть досягати завдань кримінального права, засоби досягнення цих завдань будуть співрозмірними ступеню суспільної небезпеки діянь, які криміналізуються законодавцем, що, в цілому, забезпечуватиме реалізацію принципу доцільності в кримінальному праві України.

Законодавчі вимоги до проектів законів, якими вносяться зміни та доповнення до КК України, є недостатньо формалізованими. Для належної реалізації принципу доцільності в сфері кримінальної правотворчості необхідно конкретизувати вимоги до пояснювальної записки до законопроекту про внесення змін та (або) доповнень до КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров Д.С. Врахування ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання із застосуванням ст. 69 КК України (за результатами узагальнення судової практики) [Електронний ресурс] / Д.С. Азаров // Наука і правоохорона. – 2014. – №1. – С. 57-65. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2014_1_11.

2. Актуальні проблеми кримінального права. Навчальний посібник [Електронний ресурс] / В.М. Попович, П.А. Трачук, А.В. Андрушко, С.В. Логін. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 256 с. – Режим доступу: http://lib-net.com/content/9428_Harakteristika_problem_Zagalnoi_chastini_kriminalnogo_zakonodavstva_kriminalno_pravovogo_riziky_tlymachennya_ocinochnih_kategorii_kriminalnogo_zakony_v_doslidjennyah_vchenih_uristiv.html

3. Алексеев А.А. Структура советского права / А.А. Алексеев. – М.: Юридическая литература, 1975. – 264 с.

4. Алексеев С.С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация / С.С. Алексеев // Советское государство и право. – 1987. – №6. – С. 14-18.

5. Алексеев С.С. Теория права / С.С. Алексеев. – М.: Издательство: БЕК, 1995. – 320 с.

6. Аликперов Х.Д. Освобождение от уголовной ответственности. Учебно-методическое пособие / Х.Д. Аликперов. – Москва-Воронеж., 2001. – 128 с.

7. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html

8. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у І півріччі 2014 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/AD1EE0C42897A486C2257DAC00276002

9. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2014 р. (за даними судової статистики) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/08D6D81633314B66C2257E99003B23F0

10. Аналіз судової практики призначення покарань за хабарництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/652CC3A5CC8C47B6C2257A3E00472698?opendocument

11. Анисимов Д.И. Функции уголовного права / Д.И. Анисимов // Вестник юридического факультета: сб. науч. тр. – Самара: Изд-во Самар. гуманит. акад., 2006. – Вып. 7. – С. 41-52.

12. Антология мировой политической мысли. В 5 т. – Т.3. Политическая мысль в России: X – первая половина XIX в. / Нац. обществ.-науч. фонд. Акад. полит. науки., Руководитель проекта Г.Ю.Семигин и др.; Ред.-науч. совет: пред.совета Г.Ю.Семигин и др. – М.: Мысль, 1997. – 798 с.

13. Апостолова Н.Н. Целесообразность (дискреционность) в российском уголовном судопроизводстве: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Н.Н. Апостолова. – Ростов-на-Дону, 2010. – 62 с.

14. Арендаренко А.В. Вопросы правовой природы принципа социальной справедливости в современном уголовном праве Российской Федерации [Электронный ресурс] / А.В. Арендаренко // Право и жизнь. – 2008. – №125 (8). – Режим доступа: law-n-life.ru/arch/125/125-8.doc

15. Афанасьев В.С. Теория права и государства: учебник / В.С. Афанасьев [и др.]; под ред. проф. В.В. Лазарева. – М.: Новый Юрист, 1997. – 432 с.

16. Афанасьєва М.В. Виборча інженерія в Україні: монографія / М.В. Афанасьєва. – Одеса: Юридична література, 2014. – 384 с.

17. Бабанін С.В. Підстави криміналізації порушення чинних на транспорті правил / С.В. Бабанін // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – №4. – С. 327-333.

18. Бабаніна В.В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 р. №194-VIII) / В.В. Бабаніна // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – №1(4). – С. 309-319.

19. Бавсун М.В. Целесообразность в уголовном праве: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Бавсун Максим Викторович. – Омск, 2002. – 186 с.

20. Бавсун М.В. Целесообразность в уголовном праве: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / М.В. Бавсун. – Омск, 2002. – 22 с.

21. Бавсун М.В. Целесообразность обьективного вменения / М.В. Бавсун // Научный вестник Омской академии МВД России. – 2005. – №2 (22) – С. 15-19.

22. Бавсун М.В. Целесообразность в уголовном праве / М.В. Бавсун, А.И. Марцев // Правоведение. – 2003. – №4. – С. 94-106.

23. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М.И. Бажанов. – Киев: Вища школа. Головное изд-во,1980. – 216 с.

24. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть / М.И. Бажанов. – Д.: Пороги, 1992. – 168 с.

25. Базылев Б.Т. Юридическая ответственность (теоретические вопросы) / Б.Т. Базылев. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1985. – 119 с.

26. Балобанова Д.О. Загальні засади теорії криміналізації / Д. О. Балобанова // Актуальні проблеми держави та права // Зб. наук. праць. – О., 2009. – №47. – С. 145-148.

27. Балобанова Д.О. Теорія криміналізації: дис. … кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Балобанова Дар’я Олександрівна. – О., 2007. – 199 с.

28. Барак А. Судейское усмотрение / А. Барак / Пер. с англ. А.Ю. Лисин. – М.: Изд-во НОРМА, 1999. – 246 с.

29. Баранчикова М.В. Значение принципов уголовного права в борьбе с преступностью: дис. … кандидата юр. наук: 12.00.08 / Баранчикова Марина Вячеславовна. – Москва, 2009. – 186 с.

30. Баулін Ю.В. Вимоги принципу верховенства права при криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь / Ю.В. Баулін // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування та перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21-22 вересня 2012 року. – Л.: ЛДУВС, 2012. – С. 13-17.

31. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю.В. Баулін // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – №1(1). – С. 185-207.

32. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю.В. Баулін. – К., 2004. – 296 с.

33. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути её реализации: моногр. / Н.А. Беляев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 176 с.

34. Березин А.А. Пределы правоприменительного усмотрения [Электронный ресурс]: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / А.А. Березин. – Новгород, 2007. – 25 с. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/predely-pravoprimenitelnogo-usmotreniya#ixzz2oxdrMrAV

35. Бернацкий Г.Г. Законность и целесообразность в конституционной юстиции Российской Федерации (теоретический аспект) / Г.Г. Бернацкий // Ученые записки юридического факультета. – 2005. – Вып. 4. – С. 65-71.

36. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.

12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Є.Г. Бобрешов. – Київ, 2011. – 18 с.

37. Боднар О.Б. Поняття та зміст права людини на безпеку та його співвідношення з суміжними правами / О.Б. Боднар // Форум права. – 2011. – №1. – С. 88-93.

38. Бойков А.Д. Третья власть в России. Книга вторая – продолжение реформ [Электронный ресурс] / А.Д. Бойков – М.: Юрлитинформ, 2002. – 280 с. – Режим доступа: http://www.kalinovsky-k.narod.ru/b/boikov2/index.htm

39. Борисов В.І. Поняття кримінально-правової політики / В.І. Борисов, П.Л. Фріс // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – №1. – С. 15-31.

40. Бочаров Д.О. Правозастосовча діяльність: поняття, функції та форми: проблемні лекції / Д.О. Бочаров – Дніпропетровськ: АМСУ, 2006. – 73 с.

41. Бурганов Р.С. Принципы уголовного права и принципы назначения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Р.С. Бурганов. – Казань, 2006. – 23 с.

42. Бурлаков В.Н. Личность преступника и назначение наказания / В.Н. Бурлаков: Учебное пособие. – Л., 1986. – 88 с.

43. Бучило Н.Ф. Философия: Учебное пособие [Электронный ресурс] / Н.Ф. Бучило, А.Н. Чумаков. –М.: ПЕР СЭ, 2001. – 447 с. – Режим доступа: http://poisk-istini.com/literatura/filosofija-uchebnoe-posobie-buchilo

44. Васильєв С.В. Принцип доцільності в цивільному судочинстві України / С. В. Васильєв // Теорія і практика правознавства. – 2015. – Вип. 2 (8). – С. 1-12.

45. Васьковский Е.В. Цивилистическая методология. Учение о толковании и применении гражданских законов / Е.В. Васьковский. – М.: АО «Центр ЮрИнфо», 2002. – 508 с.

46. Введение в украинское право / под. общ. ред. С.В. Кивалов, Ю.Н. Оборотов. – 2-е изд., перераб. и доп. – Одесса: Юридична література, 2009. – 768 с.

47. Векленко С.В. Понятие, сущность, содержание и формы вины в уголовном праве: монография / С.В. Векленко. – Омск: Ом. акад. МВД России, 2002. – 192 с.

48. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 / уклад., гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2003. – 1427 с.

49. Венгеров А.Б. Теория государства и права. Учебник для юридических вузов. 3-е изд. / А.Б. Венгеров. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.

50. Вильнянский С.И. Применение норм советского социалистического права / С.И. Вильнянский // Ученые записки. -Х.: ХГУ, 1956. – Вып. 7. – С.3-18.

51. Вирок Апеляційного суду Волинської області від 16 червня 2014 р. (справа №154/460/14-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/39223527

52. Вирок Апеляційного суду Київської області від 25 лютого 2015 р. (справа №371/2041/14-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42868092

53. Вирок Апеляційного суду Миколаївської області від 24 березня 2015 р. (справа №473/5741/14-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43241843

54. Вирок Апеляційного суду міста Києва від 25 лютого 2016 р. (справа №11-кп/796/337/2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56188661

55. Вирок Волноваського районного суду Донецької області від 9 вересня 2015 р. (справа №221/1145/15-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50022247#

56. Вирок Городенківського районного суду Івано-Франківської області від 26 листопада 2010 р. (справа №1-172/2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44716204

57. Вирок Городоцького районного суду Львівської області від 09 жовтня 2012 р. (справа №1/1305/116/2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27986417

58. Вирок Кременецького районного суду Тернопільської області від 11 січня 2014 р. (справа №601/3179/13-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37279780

59. Вирок Олевського районного суду Житомирської області від 24 липня 2013 р. (справа №287/129/13-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32629797

60. Вирок Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 16 лютого 2016 р.(справа №192/1242/15-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55818306

61. Вирок Торезького міського суду Донецької області від 10 квітня 2013 р. (справа №247/376/13-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30560431

62. Вовк О.Й. Систематизація литовсько-руського права другої половини XV – початку XVI століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.Й. Вовк. – К., 2011. – 20 с.

63. Воробей П.А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину: монографія / П.А. Воробей. – К.: Видавництво Національної академії внутрішніх справ України, 1997. – 183 с.

64. Гааг Л.В. Идея законности в философско-правовых воззрениях русских мыслителей XI-XVII вв. / Л.В. Гааг // Вестник Томского государственного университета. Право. – 2012. – №2 (4). – С.75-81.

65. Гальперин И.М. Уголовная политика и уголовное законодательство. Основные направления борьбы с преступностью / И.М. Гальперин. – М.: Юридическая литература, 1975. – 115 с.

66. Гарасимів Т.З. Принципи права соціального забезпечення України / Т.З. Гарасимів. – Дрогобич: Відродження, 2002. – 128 с.

67. Гаухман Л.Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л.Д. Гаухман. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 316 с.

68. Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.О. Гацелюк. – Л., 2005. – 19 с.

69. Гацелюк В.О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): дис. … кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Гацелюк Віталій Олександрович. – Луганськ, 2004. – 217 с.

70. Геворгян К.М. Принцип целесообразности в механизме реализации юридической ответственности: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / К.М. Геворгян. – Казань, 2012. – 27 с.

71. Гейн А.К. Цель как криминообразующий признак: дис. … кандидата юрид. наук: спец. 12.00.08 / Гейн Александр Карлович. – Екантеринбург, 2010. – 207 с.

72. Гнатів І.М. Принцип "non bis in idem" у кримінальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.М. Гнатів. – Л., 2013. – 17 с.

73. Гогель С.К. Курс уголовной политики в святи с уголовной социологией / С.К. Гогель – СПб.: Юрид. кн. скл. «Право», 1910. – 511 с.

74. Голін В. Проблема кримінологічного забезпечення криміналізації і декриміналізації у кримінальному праві України / В. Голін // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – №3 (82). – С. 107-116.

75. Головистикова А.Н. Проблемы теории государства и права: Учебник / А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев. – М.: ЭКСМО, 2005. – 649 с.

76. Головко Л.В. Принципы неотвратимости ответственности и публичности в современном российском уголовном праве и процессе / Л.В. Головко // Государство и право. – 1999. – №3 – С. 61-68.

77. Гончаренко В. Право УССР в период новой экономической политики (1921-1929) / В. Гончаренко // Право Украины. – 2013. – №1. – С. 313-330.

78. Гончаров В.Б. Проблема усмотрения правоприменяющего субъекта в правоохранительной сфере / В.Б. Гончаров, В.В. Кожевников // Государство и право. – 2001. – №3. – С. 51-60.

79. Горбачова І.М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльний аналіз): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.М. Горбачова. – Одеса, 2008. – 18 с.

80. Горин А.Е. Развитие принципа целесообразности в советской юридической науке и законодательстве 1917 года - начала 1960-х годов / А.Е. Горин, О.Ю. Перов // Современное право. – 2009. – №3. – С. 135-140.

81. Графський В. Законність і справедливість як сталі ціннісні очікування та орієнтири в історії законодавства і законознавства / В. Графський // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – №2. – С. 139-147.

82. Грачева Ю.В. Судейское усмотрение в реализации уголовно-правовых норм: проблемы законотворчества, теории и практики: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ю.В. Грачева. – М., 2011. – 37 с.

83. Григор’єва М.Є. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку з її дійовим каяттям: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.Є. Григор’єва. – Х., 2007. – 21 с.

84. Гриневецкий С. Политическая целесообразность и политическая слепота [Електронний ресурс] / С. Гриневецкий // Зеркало недели. Украина. – 2007. – 12 трав. (№18). – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/politicheskaya_tselesoobraznost_i_politicheskaya_slepota.html. – Назва з екрана.

85. Гриценко І.С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07 / Гриценко Іван Сергійович. – Х., 2008. – 428 с.

86. Грудзур О.М. Кримінально-правова політика України у 2014 році крізь призму законодавчих змін / О.М. Грудзур // Правова політика в Україні: питання теорії та практики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовт. 2014 р.). – К.: Нац. акад. прокуратури України, 2014. – Т. 1. – С. 59-63.

87. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII - XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К.: Основи, 1996. – 223 с.

88. Гусарєв С.Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності: теоретичні, практичні та деонтологічні аспекти): Наук.-метод. та навч. посібник / С.Д. Гусарєв, О.Д. Тихомиров; ред. В. В. Копейчиков. – К.: ВІРА-Р: Дакор, 2000. – 505 с.

89. Дагель П.С. О принципе целесообразности наказания / П.С. Дагель // Правоведение. – 1962. – №1. – С. 145-151.

90. Дагель П.С. Проблемы советской уголовной политики. Учебное пособие / П.С. Дагель. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1982. – 124 с.

91. Дагель П.С. Условия установления уголовной наказуемости / П.С. Дагель // Правоведение. – 1975. – №4. – С. 67-74.

92. Деготь Б.А. Классификация норм советского социалистического права по их структуре / Б.А. Деготь. – Саратов, 1977. – 184 с.

93. Денисова Т.А. Щодо вдосконалення санкцій статей КК України / Т.А. Денисова // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн. – Х.: Право, 2011. – С.192-196.

94. Деревесников А.В. Справедливость как принцип права (историко-теоретический аспект) [Электронный ресурс]: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Деревесников Александр Владимирович. – Кострома, 2005. – 155 с. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/spravedlivost-kak-printsip-prava-istoriko-teoreticheskii-aspekt

95. Джига М.В. Проблеми законності та доцільності при забезпеченні правового статусу обвинуваченого під час розслідування злочинів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М.В. Джига. – К., 2002. – 22 с.

96. До історії українсько-російських державних договорів 1654-1659 років. Центральний державний історичний архів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cdiak.archives.gov.ua/v_360_Pereiaslavska_rada.php#I . – Назва з екрана.

97. Додонов В.Н. Сравнительное уголовное право. Общая часть. Монография / Додонов В.Н.; Под общ. и науч. ред. Щербы С.П. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 448 с.

98. Дудоров О. Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно правова характеристика / О. Дудоров, Є. Письменський // Вісник Національної Академії Прокуратури України. – 2010. – №3. – С. 46-52.

99. Дудоров О.О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитися

зі стратегією розвитку / О.О. Дудоров, Р.О. Мовчан // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – №2(5). – С. 215-263.

100. Дудоров О.О. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.

101. Дуюнов В.К. Механизм уголовно-правового воздействия: теоретические основы и практика реализации: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / В.К. Дуюнов. – М., 2001. – 50 с.

102. Дуюнов В.К. Уголовно-правовое воздействие: теория и практика / В.К. Дуюнов. – М.: Научная книга, 2003. – 520 с.

103. Дятлов А.Н. Общий менеджмент. Курс лекций [Электронный ресурс] / А.Н. Дятлов, М.В. Плотников. – М. – 2006. – 337 с. – Режим доступа: http://polbu.ru/dyatlov_management

104. Евдеева Н.В. Целесообразность как принцип юридической ответственности / Н.В. Евдеева, А.Е. Горин // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2010. – №3(1). – С. 280-282.

105. Егоров В.С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности: монография / В.С. Егоров. – М.: Моск. психол.-социал. ин-т, 2002. – 279 с.

106. Егоров С.А. Уложение 1903 года – не кодекс минувшей эпохи / С.А. Егоров // Новая правовая мысль. – 2003. – №1. – С. 77-81.

107. Електронна петиція «Управление в нетрезвом виде = тюрьма!». Офіційне інтернет-представництво Президента України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://petition.president.gov.ua/petition/25563. – Назва з екрана.

108. Ендольцева А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: теоретические, законодательные и правоприменительные проблемы: дис. … доктора юрид. наук: спец. 12.00.08; 12.00.09 / Ендольцева Алла Васильевна. – М., 2005. – 396 с.

109. Ермакова К.П. Пределы судебного усмотрения: дис. … кандидата юрид. наук. 12.00.01 / Ермакова Ксения Петровна. – М., 2010. – 212 с.

110. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України за січень-лютий 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112173&libid=100820&c=edit&_c=f

111. Ємельяненко В.В. Звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом / В.В. Ємельяненко // Форум права. – 2008. – №2. – С. 111-117.

112. Жалинский А.Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ: монография / А.Э. Жалинский. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2015. – 399 с.

113. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / О.О. Житний. – Х.: Вид-во НУВС, 2004. – 151 с.

114. Завальнюк В. Принцип історизму в право- і державознавстві / В. Завальнюк // Право України. – 1998. – №2. – С. 21-23.

115. Загурський О.Б. Принципи сучасної кримінальної процесуальної політики України / О.Б. Загурський // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2012. – №4(1). – С. 40-48.

116. Задоя К.П. До питання про доцільність прийняття законопроектів, що передбачають запровадження інституту кримінальних проступків / К.П. Задоя // Адвокат. – К.: Експрес-поліграф, 2012. – №4. – С.27-31.

117. Законность в Российской Федерации / Авт. колл.: В.Н. Кудрявцев, Ю.А. Тихомиров, Н.М. Колосова и др.; Ред. колл.: Ю.А. Тихомиров и др. – М.: Спарк, 1998. – 215 с.

118. Законотворча діяльність Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=197

119. Зимин А.А. Традиции Правды Русской в Северо-Восточной Руси XIV-XV / А.А. Зимин // Иследования по исории и истореографии феодализма: К 100-летию со дня рождения акад. Б.Д. Греков. – М., 1982. – С. 180-203.

120. Иванов А.А. Индивидуализация юридической ответственности. Правовые и психологические аспекты / А.А. Иванов. – М.: Экзамен, 2003. – 192 с.

121. Иванов Н.Г. Ответственность за преступления, совершенные в состоянии опьянения / Н.Г. Иванов // Законность. – 1998. – №3. – С.43-45.

122. Иларион. Слово о Законе и Благодати / сост., вступ. ст., пер. В.Я. Дерягина. Реконструкция древнерусского текста Л.П. Жуковской. Коммент. В.Я. Дерягина, А.К. Светозарского. М.: Столица; Скрипторий, 1994. – 146 с.

123. Илло Д.А. Основные тенденции развития института наказания в советском уголовном праве: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Д.А. Илло. – Рязань, 2011. – 23 с.

124. Илло Д.А. Основные тенденции развития института наказания в советском уголовном праве [Электронный ресурс]: дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.08 / Илло Денис Анатольевич. – Рязань, 2011. – 184 с. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/osnovnye-tendentsii-razvitiya-instituta-nakazaniya-v-sovetskom-ugolovnom-prave

125. Ильин И.А. Теория права и государства / под ред. и с предисл. В.А. Томсинова. – М.: Зерцало, 2003. – 400 с.

126. Иногамова-Хегай Л.В. Конкуренция норм при освобождении от уголовнойответственности / Л.В. Иногамова-Хегай // Правоведение. – 2001. – №6. – С. 116-128.

127. Исаев М.А. Толковый словарь древнерусских юридических терминов: От договоров с Византией до уставных грамот Московского государства / М.А. Исае. – Москва: Спарк, 2001. – 119 с.

128. Іванов В.М. Історія держави і права України: підручник. / В.М. Іванов. - К.: КУП НАНУ, 2013. – 892 с.

129. Кадников Н.Г. Уголовное право. Общая и особенная части: Учебник / Н.Г. Кадников. – М.: Городец, 2006. – 911 с.

130. Казакевич Т.А. Целесообразность и цель в общественном развитии / Т.А. Казакевич. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1969. – 96 с.

131. Камышанский В.П. Пределы и ограничения права собственности: монография / В.П. Камышанский. – Волгоград: Волгогр. акад. МВД России, 2000. – 224 с.

132. Карпец И.И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве / И.И. Карпец. – М.: Госюриздат, 1961. – 152 с.

133. Кашкина Е.В. Гуманизм как принцип юридической ответственности по российскому законодательству: дис. .... кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Кашкина Екатерина Валерьевна. – М., 2003. – 187 с.

134. Келина С.Г. Принципы советского уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – Москва: Наука, 1988. – 176 с.

135. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности / Келина С.Г. – М.: Наука, 1974. – 232 с.

136. Кенни К. Основы уголовного права. Перевод с английского / Кенни К.; Под ред.: Никифоров Б.С. (Вступ. ст.); Пер.: Каминская В.И. – М.: Иностр. лит., 1949. – 599 с.

137. Керимов Д.А. Категория цели в советском праве / Д.А. Керимов // Правоведение. – 1964. – №3. – С. 31-38.

138. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д.А. Керимов. – М.: Аванта+, 2001. – 560 с.

139. Кісілюк Е.М. Оціночні поняття в злочинах у сфері службової діяльності / Е.М. Кісілюк, К.С. Лановенко // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – Вип. 24. – С. 101-107.

140. Кобзева Е.В. Оценочные признаки в уголовном законе: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Е.В. Кобзева. – Саратов, 2002. – 32 с.

141. Ковалев М.И. Оптимальное соотношение формального и оценочного в уголовном законе / М.И. Ковалев // Советское государство и право. – 1973. – №11. – С. 168-173.

142. Ковалев М.И. Советское уголовное право: Курс лекций. Выпуск 2, Советский уголовный закон / М.И. Ковалев. – Министерство высшего и среднего специального образования РСФСР. Свердловский юридический институт. – Свердловск, 1974. – 226 с.

143. Коваленко О.Н. Задачи и функциональные возможности уголовного права: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / О.Н. Коваленко. – Самара, 2012. – 22 с.

144. Козак О.С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні: монографія / О.С. Козак. – К.: Освіта України, 2009. – 204 с.

145. Козак О.С. Звільнення від кримінальної відповідальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.С. Козак. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

146. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурно-антропологічна концепція: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Козаченко Олександр Васильович. – Одеса, 2012. – 430 с.

147. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; 12.00.02 «Конституційне право» / А.М. Колодій. – Київ, 1999. – 39 с.

148. Колодій А.М. Принципи права України: монографія /А.М. Колодій. – Київ: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.

149. Коломієць Ю.Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст: дис. … кандидата юрид. наук: спец. 12.00.08 / Коломієць Юлія Юріївна. – О., 2005. – 199 с.

150. Коломієць Ю.Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю.Ю. Коломієць. – О., 2005. – 17 с.

151. Колтунов О.А. Революционная законность и особенности ее обеспечения в деятельности российской милиции в первые годы советской власти, 1917-1925 гг. (Историко-правовое исследование): дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Колтунов Олег Александрович. – Ростов н/Д, 2003. – 216 с.

152. Комиссаров К.И. Судебное усмотрение в гражданском процессе / К.И. Комиссаров // Советское государство и право. – 1969. – №4. – С. 49-56.

153. Комплексное изучение системы воздействия на преступность. Методологические и теоретические основы / В.Н. Бурлаков, И.А. Исмаилов, Б.П. Кравцов, К.А. Моралева и др.; Под ред.: Осипова П.П. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. – 150 с.

154. Кони А.Ф. Избранное / А.Ф. Кони; сост., вступ. ст. и примеч. Г.М. Миронова, Л.Г. Миронова. – Москва: Сов. Россия, 1989. – 496 с.

155. Коновальчук М.В. Принцип справедливости и его реализация в уголовном праве РФ: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / М.В. Коновальчук. – Саратов, 2009. – 24 с.

156. Конституція України: прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

157. Копшева К.О. Уголовное законодательство Российской Федерации и его основания (теоретический аспект). Монография / Под ред. Б.Т. Разгильдиева.

– Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2007. – 168 с.

158. Коржанський М.Й. Визначення окремих понять у Кримінальному кодексі України / М. Й. Коржанський // Право України. – 2002. – №10. – С. 83-88.

159. Коржанський М.Й. Про принципи кримінального права України / М.Й. Коржанський // Право України. – 1995. – №11. – С.69-70.

160. Коробеев А.И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации / А.И. Коробеев. – Владивосток: Изд-во ДВГУ, 1987. – 268 с.

161. Коробеев А.И. Соотношение принципов уголовно-правовой политики и принципов уголовного права / А.И. Коробеев // Правовая политика и правовая жизнь. – 2001. – №3. – С. 73-85.

162. Коробеев А.И. Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы / А.И. Коробеев, А.В. Усс, Ю.В. Голик. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1991. – 240 с.

163. Коршиков И.В. Принцип гуманизма в уголовном праве Российской Федерации: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И.В. Коршиков. – Саратов, 1999. – 21 с.

164. Костенко О.М. Конституція і ідеологія: проблема співвідношення / О.М. Костенко // Конституційні засади державотворення і правотворення в Україні: проблеми теорії і практики: 36. наук. статей. – К.: Ін-т держави і права їм. В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 87-93.

165. Котюк В.О. Теорія права: Курс лекцій: Навч. посібник для юрид. фак. вузів / В.О. Котюк. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с.

166. Кригер Г.А. Место принципов советского уголовного права в системе принципов права / Г.А. Кригер // Советское государство и права. –1981. – №2. – С. 102-110.

167. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна. Курс лекцій / За ред. М.Й. Коржанського – К.: Атіка, 2001. – 432 с.

168. Кримінальне право України: навчально-методичний посібник /кол. авторів: С.В. Ківалов, С.В. Албул, Д.О. Балобанова [та ін.]; відп. ред. В.О. Туляков. – Одеса: Юридична література, 2014. – 612 с.

169. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №25-26. – Ст. 131. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.

170. Кримінальний проступок у доктрині та законодавстві /авт. кол.; за заг. ред. В.О. Тулякова. – Одеса, 2014. – 256 с.

171. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №9-10, 11-12, 13. – Ст. 88. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

172. Кримінально-виконавче право України: Навч. посіб. / О.М. Джужа, С.Я. Фаренюк та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 448 с.

173. Кримінально-виконавче право України: Підручник / В.М. Трубников, В.М. Харченко, О.В. Лисодід, Л.П. Оника, А.Х. Степанюк; За ред. В.М. Трубникова. – Харків: Право, 2001. – 384 с.

174. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юридическая литература, 1972. – 352 с.

175. Кузнецова Н.Ф. Социальная обусловленность уголовного закона / Н.Ф. Кузнецова // Правовые исследования. – Тбилиси: Мецниереба, 1977. – С. 36-39.

176. Кузнецова Н.Ф. Интенсификация уголовно-правового воздействия на экономическую преступность / Н.Ф. Кузнецова // Проблемы борьбы с криминальным рынком, экономической и организованной преступностью. Материалы конференции. – М.: Рос. криминолог. ассоц., 2001. – С. 36-37.

177. Кузьмина М.Н. Юридический конфликт: теория и практика разрешения / М.Н. Кузьмина. – М.: Юрлитинформ, 2008. – 256 с.

178. Кукуруз О. Реалізація політики і права політико-управлінською елітою України / О. Кукуруз // Studia politologica Ucraino-Polona. – 2012. – Вип. 2. – С. 35-40.

179. Кукуруз О.В. Правова політика як чинник забезпечення «суспільного блага» / О.В. Кукуруз // Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія: зб. наук. пр. / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х.: Право, 2012. –№3(13). – С. 80-88.

180. Курляндский В.И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности / В.И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью [Под ред. И.М. Гальперина, В.И. Курляндского]. – М.: Юрид. лит., 1975. – С. 90-109.

181. Курс адміністративного права України: підручник / Національна академія внутрішніх справ; ред. В.В. Коваленко. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.

182. Курс советского уголовного права: Наказание. В 6-ти томах: Часть общая. Т. 3 / Игнатов А.Н., Келина С.Г., Ковалев М.И., Кригер Г.Л., и др.; Ред.кол.: Пионтковский А.А., Ромашкин П.С., Чхиквадзе В.М. – М.: Наука, 1970. – 350 с.

183. Лантінов Я.О. Щодо теоретичних основ пеналізаційного розрахунку, як складової наукового обґрунтування вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти основ громадянського суспільства в Україні / Я.О. Лантінов // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. – 2014. – №1106, вип. 17. – С. 161-165.

184. Леиашвили П. Экономическая деятельность: телеологический анализ / П. Леиашвили. – Тбилиси: «Сиахле», 2011. – 194 с.

185. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т.А. Лесниевски-Костарева. – М.: Норма, 1998. – 296 с.

186. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика: законодательная практика. – 2-е изд., перераб. и доп. / Т.А. Лесниевски-Костарева. – Издательство НОРМА, 2000. – 400 с.

187. Лихова С.Я. Верховенство права Європейського Союзу як одна із причин реформування кримінального законодавства України / С.Я. Лихова // Новітні кримінально-правові дослідження – 2016: зб. наук. пр. / відп. ред. О.В. Козаченко. – Миколаїв: Іліон, 2016. – С. 40-43.

188. Лихова С.Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України / С.Я. Лихова // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2014. – №4. – С. 128-132.

189. Лопашенко Н.А. Еще раз об оценочных категориях в законодательных формулировках преступлений в сфере экономической деятельности. (Продолжение) / Н.А. Лопашенко // Уголовное право. – М.: Интел-Синтез. – 2002. – №3. – С. 37-43.

190. Лучко С.В. Методологія дослідження пенітенціарної системи України / С.В. Лучко // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Юридичні науки». – 2013. – №2 (5). – С. 151-157.

191. Люблинский П.И. Основания судейского усмотрения в уголовных делах / П.И. Люблинский. – СПб.: Сенатская типография, 1904. – 304 с.

192. Любченко Д.І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині XVII-XVIII ст.: дис. … кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Любченко Дмитро Іванович. – К., 2006. – 214 с.

193. Макаренко А.С. Суддівський розсуд при призначенні покарання в Україні: монографія / А.С. Макаренко; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса: Юрид. літ., 2013. – 269 с.

194. Максимов С.В. Цели в уголовном праве: дис. … кандидата юрид. наук: спец. 12.00.08 / Максимов Сергей Владимирович. – Ульяновск, 2002. – 189 с.

195. Малишев Б.В. Застосування норм права (теорія і практика): [навчальний посібник] / Б.В. Малишев, О.В. Москалюк; за заг. ред. Б.В. Малишева. – К.: Реферат, 2010. – 260 с.

196. Малыгина М.А. Принципы уголовного права: теория, законодательство и правоприменительная практика: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / М.А. Малыгина. – Ростов-на-Дону, 2007. – 27 с.

197. Малышев В.С. Принципы применения амнистии / В.С. Малышев // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – №4. – С. 156-162.

198. Манова Н.С. Особенности предмета доказывания по делам несовершеннолетних: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н.С. Манова. – Саратов, 1988. – 22 с.

199. Марцев А.И. Общая превенция преступлений / А.И. Марцев // Правоведение. – 1970. – №1. – С. 69-75.

200. Марченко М.Н. Правоведение: учебник / М.Н. Марченко, Е.М. Дерябина; Моск. гос. ун-т им. Л.В. Ломоносова. – М.: Проспект, 2010. – 416 с.

201. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студ. юрид. спец. / П.С. Матишевський. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 271 с.

202. Махінчук В.М. Адекватність кримінального покарання як філософсько-правова проблема: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.М. Махінчук. – К, 2002. – 20 с.

203. Мелешко Н. Исключить обьективное вменение квалифицирующих обстоятельст несовершеннолетними / Н. Мелешко, Р. Куссмауль // Российская юстиція. – 2002. – №6. – С.57-59.

204. Минникес И.А. Применение уголовного закона по аналогии (история вопроса) / И.А. Минникес // Рос. юстиция. – 2007. – №9. – С. 65-57.

205. Мироненко А.Н. Проблемы законности на этапе новой экономической политики в Украине (1921-1927 гг.) / А.Н. Мироненко, А.П. Бенько // АН Украины; Институт государства и права. – К., 1992. – 25 с.

206. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч. посібник / О.М. Мироненко, В.П. Горбатенко. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 456 с.

207. Мирошниченко Н.А. Перспективи вдосконалення Кримінального кодексу України / Н.А. Мирошниченко // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. праць. – 2009. – Вип.47.– С.17-21.

208. Митрофанов А.А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація / А.А. Митрофанов. – Одеса: Вид-во Одеського юридичного інституту НУВС, 2004. – 132 с.

209. Михайленко Д.Г. Об’єктивне ставлення у вину в сучасному кримінальному праві / Д.Г. Михайленко // Правове життя сучасної України: матеріали міжнародної наукової конференції професорсько-викладацького складу, Т.2 (20-21 квітня 2012 р.) – Одесса: Фенікс, 2012. – С. 234-237.

210. Мічурін Є.О. Застосування діалектичного методу у цивілістичних дослідженнях / Є.О. Мічурін // Проблеми цивільного права та процесу: Матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам’яті проф. О.А. Пушкіна (22 травн. 2010 р.). – Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2010. – С.18-21.

211. Молодцов А.С. О принципах уголовного права / А.С. Молодцов // Категориальный аппарат уголовного права и процесса: сборник научных трудов. – Ярославль: Ярославский государственный университет, 1993. – С. 99-103.

212. Момджян К.Х. Введение в социальную философию: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., КД «Университет», 1997. – 448 с.

213. Морозова Л.А. Теория государства и права Учебник. 4-е изд. / Л.А. Морозова. – М.: Российское юридическое образование, 2010. – 384 с.

214. Мостепанюк Л.О. Покарання та його удосконалення в санкціях кримінально-правових норм / Л.О. Мостепанюк // Форум права. – 2013. – №3. – С. 412-416.

215. Музика А.А. Казки Кримінального кодексу та реальність / А.А. Музика // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму, 21-22 вересня 2012 року. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – С. 156-162.

216. Музика А.А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення: монографія / А.А. Музика, О.П. Горох. – К.: Паливода А.В., 2012. – 404 с.

217. Мызникова Е.А. Цели в праве: теоретико-правовой анализ: дис. … кандидата юрид. наук: спец. 12.00.01 / Мызникова Елена Аркадьевна. – Краснодар, 2011. – 214 с.

218. Набиев И.Г. Принципы назначения наказания: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И.Г. Набиев. – Казань, 2004. – 20 с.

219. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: [навч. посібник] / В.О. Навроцький. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

220. Навроцький В.О. Наскрізні кримінально-правові поняття / В.О. Навроцький // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов.ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 73-77.

221. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец.

12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.О. Навроцький. – Х., 2000. – 34 с.

222. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квіт. 2001 р. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – 1104 с.

223. Наумов А.В. Законы логики при квалификации преступлений / А.В. Наумов, А.С. Новиченко. – М.: Юрид. лит., 1978. – 104 с.

224. Наумов А.В. Применение уголовно-правовых норм. Учеб. пос. / А.В. Наумов. – Волгоград, 1973. – 175 с.

225. Недбайло П.Е. Вопросы обоснованности и целесообразности применения норм советского права / П.Е. Недбайло.– М., 1960. – 189 с.

226. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм / П.Е. Недбайло. – М.: Государственное изд. юрид. лит., 1960. – 511 с.

227. Ніколаєнко Т.Б. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т.Б. Ніколаєнко. – К., 2008. – 20 с.

228. О точном соблюдении законов: Постановление 6-го Всероссийского Чрезвычайного Съезда Советом от 8 ноября 1918 г. // Собрание узаконений. – 1918. – №90. – Ст. 908.

229. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс): [екзаменаційний довідник] / Ю.М. Оборотов. – О.: Юридична література, 2006. – 184 с.

230. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2012-2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/sudova_statystyka

231. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова; Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М.: Азбуковник, 1997. – 944 с.

232. Орловская Н.А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций: монография / Н.А. Орловская. – О.: Юрид. л-ра, 2011. – 624 с.

233. Орловська Н.А. До питання про типові санкції в контексті побудови санкцій норм особливої частини КК України / Н.А. Орловская // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – Том 4. – №2 (11). – С. 1-7.

234. Орловська Н.А. Осудність та її види (порівняльний аналіз законодавства України та інших держав): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.А. Орловська. – О., 2001. – 21 с.

235. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / В.Н. Кудрявцев, П.С. Дагель, Г.А. Злобин и др.; Отв. ред. В.Н. Кудрявцев, А.Н. Яковлєв. М., 1982. – 303 с.

236. Оцяця А.С. Дефініція функції кримінального права / А.С. Оцяця // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 60. – С. 57-64.

237. Панов М.І. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права / М.І. Панов, Н.О. Гуторова // Проблеми законності. – 2009. – №100. – С. 291-304.

238. Панов М.І. Загальні засади кваліфікації злочинів: лекція / М.І. Панов. – Х.: Право, 2016. – 104 с.

239. Пашуканис Е.Б. Положение на теоретическом правовом фронте (к некоторым итогам дискуссии) / Е.Б. Пашуканис // Советское государство и революция права. – 1930. – №11-12. – С. 47-48.

240. Перспективні напрями по реформуванню Кримінальної юстиції в Україні (по матеріалам наробок Національної комісії із зміцнення демократії та утвердження верховенства права) // Кримінальне право України. – 2006. – №8. – С. 34-42.

241. Песлякас В.Ч. Уголовная ответственность и освобождение от нее: учеб. пособ. / Песлякас В.Ч. – Минск: МВШ МВД СССР, 1988. – 64 с.

242. Підгородинський В.М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.М. Підгородинський. – О., 2005. – 19 с.

243. Поліщук О.М. Диспозитивність та принципи кримінального законодавства і кримінальної політики / О.М. Поліщук // Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.). – Одеса: Юрид. л-ра, 2014. – С. 228-233.

244. Полянський Є.Ю. Призначення покарання за кримінальним правом США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є.Ю. Полянський. – Одеса, 2007. – 18 с.

245. Полянський Є.Ю. Теоретичні засади призначення покарання у сучасній науці кримінального права / Є.Ю. Полянський // Вісник прокуратури. – 2009. – №3. – С. 57-65.

246. Помогалов А.В. Неотвратимость юридической ответственности как принцип законности: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А.В. Помогалов. – Москва, 2007. – 23 с.

247. Помогалов А.В. Неотвратимость юридической ответственности как принцип законности: дис. … кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Помогалов Андрей Васильевич. – Москва, 2007. – 237 с.

248. Пономаренко Ю.А. Основні проблеми пеналізації злочинів у законотворчій практиці / Ю.А. Пономаренко // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 211-216.

249. Попинов П.В. Правовые средства регулирования рыночных отношений в современной России: дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.01 / Попинов Петр Владимирович. – Нижний Новгород, 2005. –188 с.

250. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. №7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03.

251. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 №12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05.

252. Постановление Наркомюста РСФСР от 12.12.1919 Руководящие начала по уголовному праву Р.С.Ф.С.Р. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr7311.htm

253. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків» від 17.10.2013 №3438 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=48706

254. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо посилення кримінальної відповідальності)» від 23.05.2016 р. №4710 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3MU00A.html

255. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо порушення правил безпекидорожнього руху» від 20.10.2015 р. №3347 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56856

256. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності [Електронний

ресурс]: Закон України від 15 квітня 2008 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/270-17.

257. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 р. №311/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/311/2008.

258. Рабинович П.М. Борьба за социалистическую законность в РСФСР, 1917-1920 гг. / П.М. Рабинович // Правоведение. – 1967. – №5. – С. 122-131.

259. Рабинович П.М. Законность и целесообразность в применении юридических норм / П.М. Рабинович // Применение советского права: Сб. уч. труд. – Вып. 30. – Свердловск, 1974. – С. 44-47.

260. Разгильдиев Б.Т. Задачи уголовного права Российской Федерации и их реализации: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Б.Т. Разгильдиев. – М., 1994. – 36 с.

261. Рарог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам / А.И. Рарог. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 304 с.

262. Рарог А.И. Понятие, основание, признаки и значение судейского усмотрения в уголовном праве / А.И. Рарог, Ю.В. Грачева // Государство и право. – 2001. – №11. – С. 90-98.

263. Рарог А.И. Законодательная техника как средство ограничения судейского усмотрения / А.И. Рарог, Ю.В. Грачева // Государство и право. – 2002. – №11. – С. 93-100.

264. Рарог А.И. Судейское усмотрение при применении уголовно-правовых норм: Власть и право // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского: Власть и право. – Нижний Новгород: Изд-во ННГУ, 2003. – Вып. 2(7). – С. 376-381.

265. Рісний М.Б. Правозастосувальний розсуд у юридичній практиці (загальнотеоретичне дослідження) / М.Б. Рісний // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Редкол.: П.М. Рабинович (гол. ред.) та ін. – Серія 1. Дослідження та реферати. Випуск 16. – Львів, 2007. – 192 с.

266. Рісний М.Б. Правозастосувальний розсуд (загальнотеоретичні аспекти): дис. … кандидата юрид. наук: 12.00.01 / Рісний Мирослав Богданович. – Л., 2006. – 189 с.

267. Розробка проектів нормативно-правових актів відповідно до методики вирішення проблем – К., ФОП Москаленко О.М., 2012. – 180 с.

268. Ромашов Р.А. Правовая позиция субъекта правотворчества: этические и технико-юридические особенности формирования и выражения / Р.А. Ромашов // Юридическая техника: ежегодник. – 2012. – №6. – С. 432-434.

269. Ромашов Р.А. Теория государства и права. Краткий курс. 2-е изд. / Р.А. Ромашов. – СПб.: Питер, 2010. – 304 с.

270. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. Г.В. Осипова. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА М, 1999. – 672 с.

271. Российское уголовное право: Курс лекций. Т. 1. Преступление / Под ред. А.И. Коробеева. – Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1999. – 604 с.

272. Русское уголовное право. Лекции: Часть общая: В 2-х т. Т. 1 / Таганцев Н.С.; Сост. и отв. ред.: Загородников Н.И. – М.: Наука, 1994. – 380 с.

273. Сабитов Т.Р. Система уголовно-правовых принципов / Т.Р. Сабитов. – Москва: Проспект, 2012. – 240 с.

274. Сабитов Т.Р. Уголовно-правовая политика Российской Федерации и ее принципы / Т.Р. Сабитов // Вестник НГУ. Серия: Право. – 2007. – Т. 3. – Вып. 1. – С. 167-175.

275. Сабитов Т.Р. Уголовно-правовые принципы: методы познания, сущность и содержание / Т.Р. Сабитов. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 192 с.

276. Савенков А.В. Принцип индивидуализации при назначения наказания. автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.В. Савенков. – СПб., 2004. – 24 с.

277. Савченко А.В. Сучасне кримінальне право України: курс лекц. / Савченко А.В., Кузнєцов В.В., Штанько О.Ф. – К.: Вид. Паливода А.В., 2005. – 640 с.

278. Самощенко И.С. Ответственность по советскому законодательству / И.С. Самощенко, М.Х.Фарукшин. – М.: «Юридическая литература», 1971. – 239 с.

279. Сахаров А.Б. О принципах социалистического уголовного права / А.Б. Сахаров // Правоведение, 1969. – №4. – С. 56-64.

280. Сахарук Т.В. Санкція як законодавчі межі призначення покарання за кримінальним правом України та США [Електронний ресурс] / Т.В. Сахарук. // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 23. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_23_31.

281. Севостьянов А.А. Соотношение цели в праве и иных правовых категорий [Электронный ресурс] / А.А. Севостьянов // Вестн. ТИСБИ. – 2012. – №4. – Режим доступа: http://www.tisbi.ru/assets/Site/Science/Documents/430-SEVOSTYANOV.pdf

282. Семенов Е.А. Антропный принцип и проблема целесообразности в космогонии: дис. ... кандидата философских наук: спец. 09.00.01 / Семенов Евгений Анатольевич. – Санкт-Петербург, 1994. – 132 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/antropnyi-printsip-i-problema-tselesoobraznosti-v-kosmogonii.

283. Скакун О.Є. Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.Є. Скакун. – Х., 2011. – 19 с.

284. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

285. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания / В.В. Скибицкий. – Киев: Наук. думка, 1987. – 184 с.

286. Скрипнюк О.В. Законодавчий процес і парламентська законодавча процедура в Україні (проблеми якості, рекомендації щодо вдосконалення в контексті європейської практики): Монографія / О.В. Скрипнюк, М.О. Теплюк, О.І. Ющик. – К.: Атіка-Н, 2010. – 92 с.

287. Слабченко М.Е. Опыт по истории права Малороссии XVII и XVIII вв. / М.Е. Слабченко. – Одесса, 1911. – 89 с.

288. Словник української мови [Електронний ресурс]: в 11 томах. – Том 2, 1971. – Режим доступу: http://sum.in.ua/s/dociljnyj

289. Солоніна О.П. Кримінально-процесуальне значення презумпції знання закону про кримінальну відповідальність / О.П. Солоніна // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – №2. – С. 57-63.

290. Солуков А.А. Законность как оценочная категория / А.А. Солуков // Администратор суда. – М.: Юрист. – 2010. – №1. – С. 11-14.

291. Сорочинський М.Г. Попередження злочинності засобами кримінального права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / М.Г. Сорочинський. – О., 2004. – 24 с.

292. Сотула О.С. Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльне теоретико-правове дослідження): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.С. Сотула. – Харків, 2016. – 34 с.

293. Спасибо-Фатєєва І. «Трансцендентна судова мімікрія» або про принципи права, аналогію та права у судовій практиці / І. Спасибо-Фатєєва // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – №4 (35). – С. 137-149.

294. Стефанчук Р.О. Актуальні питання законотворення в сучасних умовах / Р.О. Стефанчук // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2015. – Вип. 1. – С. 200-206.

295. Степаненко О.В. Використання оціночних понять у КК України з позиції принципу доцільності кримінального права / О.В. Степаненко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». – 2015. – Випуск 34. – Том 3. – С. 59-61.

296. Степаненко О.В. Доцільність як принцип кримінального права / О.В. Степаненко // Право і суспільство. Науковий журнал. – 2015. – №2. – С. 249-258.

297. Степаненко О.В. Реалізація принципу доцільності кримінального права в сфері кримінальної законотворчості [Електронний ресурс] / О.В. Степаненко // Порівняльно-аналітичне право. Електронне наукове видання. – 2015. – №1. – С. 277-281. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/1_2015/82.pdf

298. Сторчак Н.А. Загальні засади та принципи призначення покарання при застосуванні позбавлення волі на певний строк: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Н.А. Сторчак. – Одеса, 2012. – 24 с.

299. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» Електронний ресурс]: схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 року №5/2015. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015

300. Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальні завдання кримінального права / Є. Стрельцов // Право України. – 2010. – №9. – С. 102-109.

301. Стрельцов Є.Л. Доктринальне визначення необхідних «збудників» процесів криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації / Є.Л. Стрельцов // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. /

редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 78-82.

302. Струнков С.К. Цели и средства в праве: понятие и признаки / С.К. Струнков // Вестник ВУиТ. Сер. «Юриспруденция». – Тольятти: ВУиТ, 2003. – Вып. 27. – С. 14-20.

303. Судова практика Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Ухвала «Про призначення покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини КК України, і звільнення від відбування покарання з випробуванням» від 18.01.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yurincom.com/ua/legal_practice/court_practice/sudova_praktyka_vyshchogo_spetsializovanogo_sudu_ukrainy_z_rozghliadu_tsyvilnykh_i_kryminalnykh_sprav/ukhvala__pro_pryznachennia_pokarannia_nyzhche_vid_nainyzhchoi_mezhi__vstanovlenoi_v_sanktsii_statti_osoblyvoi_chastyny_kk_ukrainy__i_zvilnennia_vid_vidbuvannia_pokarannia_z_vyprobuvanniam_-publication/

304. Сулейманов А.А. Уголовный кодекс РСФСР 1922 г.: концептуальные основы и общая характеристика: концептуальные основы и общая характеристика [Электронный ресурс]: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Сулейманов Александр Ахьятович. – Ульяновск, 2006. – 194 с. – Режим доступа: http://www.dissercat.com/content/ugolovnyi-kodeks-rsfsr-1922-g-kontseptualnye-osnovy-i-obshchaya-kharakteristika

305. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: в 2-х т. / Н.С. Таганцев. – Тула: Автограф, 2001. – (Юридическое наследие). Т. 1: Общая часть. – 800 с.

306. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: в 2-х т. / Н.С. Таганцев. – Тула: Автограф, 2001. – (Юридическое наследие). Т. 2: Общая часть. – 688 с.

307. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Лекции. Часть общая. В 2-х т. Т. 1. / Н.С. Таганцев– М: Наука, 1994. – 380 с.

308. Тарбагаев А.Н. Понятие и цели уголовной ответственности: дис. … кандидата юрид. наук: спец. 12.00.08 / А.Н. Тарбагаев. – Л., 1983. – 226 с.

309. Тарбагаев А.Н. Введение в уголовное право Нидерландов: основные институты общей части. Учебное пособие / Тарбагаев А.Н. – Красноярск: СибУП, 2001. – 135 с.

310. Тацій В. Актуальні проблеми сучасного розвитку кримінального права України / В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін // Право України. – 2010. – №9. – С. 4-15.

311. Тацій В.Я. Вибрані статті, виступи, інтерв'ю / В.Я. Тацій. – Х.: Право, 2010. – 936 с.

312. Тацій В.Я. Десять років чинності Кримінального кодексу України: здобутки та шляхи вдосконалення / В.Я. Тацій // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 13–14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2011. – С. 29-34.

313. Тацій В.Я. Ще одна спроба «гуманізації» кримінального законодавства України / В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін, Ю.В. Гродецький, А.О. Байда // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – №1. – С. 310–328.

314. Тезаурус EUROVOC: автоматизована інформаційно-аналітична система порівняння законодавства України із законодавством країн ЄС. Посібник / За ред. акад. НАН України В.Я. Тація та акад. АПН України В.О. Зайчука. – К.: Парламентське видавництво, 2004. – 383 с.

315. Теория государства и права: учебник / А.С. Пиголкин, А.Н. Головистикова, Ю.А. Дмитриев; под ред. А.С. Пиголкина, Ю.А. Дмитриева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 743 с.

316. Теория государства и права: Учебник / Под ред. В.К. Бабаева. – М.: Юристъ, 2003. – 592 с.

317. Теория государства и права: Учебник для вузов / Под ред. проф. В.М. Корельского и проф. В.Д. Перевалова. – 2-е изд., изм. и доп. – М.: Издательство «НОРМА», 2002. – 616 с.

318. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: навч. посіб. / І.Я. Терлюк; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – К.: Атіка, 2011. – 943 с.

319. Тилле А.А. Презумпция знания законов / А.А. Тиле // Правоведение. – 1969. – №3. – С. 34-39.

320. Тимохин С.Ю. Функции, задачи и цели уголовного права: проблемы соотношения: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С.Ю. Тимохин. – Владивосток, 2002. – 18 с.

321. Тимохин С.Ю. Функции, задачи и цели уголовного права: проблемы соотношения: дисс. … кандидата юрид. наук: спец. 12.00.08 / Тимохин Сергей Юрьевич. – Владивосток, 2002. – 200 с.

322. Тихомиров Ю.А. Законность в Российской Федерации / Ю.А. Тихомиров, А.Я. Сухарев, И.Ф. Демидов. – М.: Спарк, 1998. – 215 с.

323. Трудове право України: академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / [П.Д. Пилипенко та інші]. – К.: Ін Юре, 2006. – 544 с.

324. Туляков В.О. Апроксимація у кримінальному законодавстві / В.О. Туляков // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – Вип. 47. – С. 7-11.

325. Туляков В.О. Призначення покарання / В.О. Туляков, А.С. Макаренко // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – №1(1). – С. 208-227.

326. Тютюгін В.І. Призначення більш м’якого покарання, ніж передбачено законом: [конспект лекції] / В.І. Тютюгін. – Харків: Укр. юрид. академія, 1993. – 20 с.

327. Тютюгін В.І. Питання гуманізації кримінальної відповідальності та їх реалізація в деяких законодавчих новелах / В.І. Тютюгін // Проблеми законності. Вип. 100. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2009. – С. 313-323.

328. Уголовное право России. Общая часть / Под ред. А.И. Рарога. – 3-е изд., с изм. и доп. – М.: Эксмо, 2009. – 496 с.

329. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Отв. ред. Б.В. Здравомыслов. – М.: Юристь, 1996. – 512 с.

330. Уголовное право России. Общая часть: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.В. Лунеева, А.В. Наумова. – М.: Юристъ, 2004. – 596 с.

331. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник для бакалавров / отв. ред. А.И. Рарог. – М.: Проспект, 2015. – 496 с.

332. Уголовное право. Особенная часть: Учебник. Издание второе исправленное и дополненное / Под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай А.И. Рарога, А.И. Чучаева. – М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА – М, 2008. – 800 с.

333. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. Н.Е. Крылова; пер. с нем. предисл. А.В. Серебренникова. – М.: Зерцало–М., 2001. – 144 с.

334. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. докт. юрид. наук, заслуж. деят. науки РФ, проф. Б.В. Волженкин; пер. с англ. И.В. Мироновой. – 2-е изд. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 510 с.

335. Уголовный кодекс Грузии от 22.07.1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf

336. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09.07.1999 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://levonevski.net/pravo/kodeksy/uk/index.html

337. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lex.justice.md/ru/331268/

338. Уголовный кодекс Республики Польша от 01.01.1997 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1246817

339. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии /науч. ред. И вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Д.А. Шестакова; предисл. докт. права Г.Г. Йешека; пер. с нем. Н.С. Рачковой. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 524 с.

340. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред., предисл. и пер. с нем. А.В. Серебренниковой. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2002. – 350 с.

341. Узагальнення практики застосування звільнення від кримінальної відповідальності та кримінального покарання у 2011-2012 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gmm.vn.court.gov.ua/sud0205/analiz/30090

342. Українське кримінальне право. Загальна частина [Текст]: підручник / [Берзін Павло Сергійович та ін.]; за заг. ред. В. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 711 с.

343. Ухвала Камінь-Каширського районного суду Волинської області від 1 квітня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56881699

344. Ухвала Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 12 січня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56903757

345. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 7 вересня 2006 р. (витяг) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/2c09a285b08fc4f0c3257289003d1524?OpenDocument

346. Ухвала Новоархангельського районного суду Кіровоградської області від 3 березня 2016 р. (справа №394/173/13-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56268047

347. Ухвала Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 вересня 2009 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/6819306

348. Ухвала Татарбунарського районного суд Одеської області від 1 квітня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56877900

349. Ухвали судів про звільнення осіб від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України, які містяться в Єдиному державному реєстрі судових

рішень з 01.01.2016 р. по 01.02.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua

350. Ухвалі Апеляційного суду Запорізької області від 20 квітня 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57289409

351. Фатхутдинов А.И. Цели наказания и правовоерегулирование механизма их достижения по УК РФ: дис. … кандидата юрид. наук: спец. 12.00.08 / Фатхутдинов Агдас Ильясович. – Казань, 2003. – 185 с.

352. Федоров Г. Цель и ценность права [Электронный ресурс] / Г. Федоров // Журнал «Закон и жизнь». – №5. – 2003. – Режим доступа: http://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=13006

353. Фельдман Д.М. На стыке традиций: Материалы к истории термина «законность» в советском законодательстве [Электронный ресурс] / Д.М. Фельдман // Эдиционная практика и проблемы текстологии. – М.: РГГУ. – 2006. – С. 120-128. – Режим доступа: http://ec-dejavu.ru/l/Lawfulness.html

354. Фефелов П.А. Понятие и система принципов советского уголовного права / П.А. Фефелов. – Свердловск: Сред.-Урал. кн. изд-во,1970. – 144 с.

355. Философский энциклопедический словарь / [редакторы-составители: Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко]. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 576 с.

356. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

357. Фіалка М.І. Криміналізація діянь, пов’язаних з підробками та використанням підроблених документів / М.І. Фіалка // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2005. – Вип. 31. – С. 103-110.

358. Фріс П.Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці / П.Л. Фріс // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – №1 (2). – С. 19-28.

359. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / П.Л. Фріс. – К.: Атіка, 2004. – 488 с.

360. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України на шляху до євроінтеграції / П.Л. Фріс // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.- практ. конф., 13-14 жовт. 2011 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. – Х.: Право, 2011. – 88-92.

361. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / П.Л. Фріс. – Національна академія внутрішніх справ України. – Київ. – 2005. – 39 с.

362. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: дис. … доктора юрид. наук: спец. 12.00.08 / Фріс Павло Львович. – Національна академія внутрішніх справ України. – Київ. – 2005. – 439 с.

363. Фріс П.Л. Питання кримінального права в контексті кримінально-правової політики / П.Л. Фріс // Право України. – 2010. – №9. – С. 73-80.

364. Фріс П.Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини / П.Л. Фріс. – Надвірна: Вид-во ЗАТ Надвірнянська друкарня», 2009. – 168 с.

365. Хавронюк М.І. 10 років чинності КК України: час закріпити принципи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakonoproekt.org.ua/10-rokiv-chinnosti-kk-ukrajini-chas-zakripiti-printsipi.aspx

366. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають / М.І. Хавронюк // Юрид. вісн. України. – 2013. – №21. – С. 25-31.

367. Хавронюк М.І. Чи знаєш ти, українцю, за що тебе посадять і скільки дадуть? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/internal/chi-znayesh-ti-ukrayincyu-za-scho-tebe-posadyat-i-skilki-dadut-_.html

368. Харитонова О.В. Кримінально-правові погляди О.Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: монографія / О.В. Харитонова. – Х.: Право, 2010. – 252 с.

369. Хім’як Ю.Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського Суду з прав людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Ю.Б. Хім’як. – Київ, 2011. – 21 с.

370. Хлопчик О.В. Категорії «ціль» та «доцільність» у кримінальному праві України / О.В. Хлопчик // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2014. – №9-2. – Том 2. – С. 91-94.

371. Хрестоматия по педагогической психологии. Учебное пособие для студентов: Сост. и вступ. очерки А. Красило и А. Новгородцевой. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 416 с.

372. Хряпінський П.В. Кримінальна правотворчість (Теорія кваліфікації злочинів) / П.В. Хряпінський. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2011. – 302 с.

373. Хряпінський П.В. Звільнення від відповідальності у кримінальному праві України / П.В. Хряпінський // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). – 2013. – Вип. 2. – С. 141-148.

374. Хряпінський П.В. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності за діючим законодавством / П.В. Хряпінський // Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2014. – Вип. 1 (1). – С. 76-83.

375. Цвік М.В. Методологічне значення принципів права / М.В. Цвік // Проблеми методології сучасного правознавства: Матеріали між–нар. наук.-теорет. конфер. (9, 10 жовт. 1996 р., м. Київ). – К.: Укр. правн. Фундація, 1996. – С. 34.

376. Целесообразность по Дарвину. Современная теория эволюции [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
http://www.avifarm.ru/page.php?al=adaptacija2eo. – Название с екрана.

377. Червінська Н.В. Роль основоположних принципів права у вдосконаленні законодавства України / Н.В. Червінська // Альманах права. – 2012. – Вип. 3. – С. 299-302.

378. Чернєй В.В. Сучасна кримінально-правова політика України на законодавчому рівні / В.В. Чернєй // Актуальні проблеми кримінального права: матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листоп. 2014 р.). – К.: НАВС, 2014. – С. 6-11.

379. Чижаєв В.І. Звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбачене ст. 45 КК України (дійове каяття): юридично-правові аспекти / В.І. Чижаєв // Молодий вчений. – 2014. – №4(07)(2). – С. 39-42.

380. Чулюкин Л.Д. Природа и значение цели в советском праве / Л.Д. Чулюкин. – Казань: Издательство Казанского университета, 1984. – 104 с.

381. Шаблистий В.В. Функціональне призначення кримінального права та кримінального законодавства: шляхи подолання дисгармонії / В.В. Шаблистий // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2015. – №1(4). – С.1-17.

382. Шавеко Н.А. Право и мораль. Соотношение в общетеоретическом аспекте / Н.А. Шавеко. – М.: Директ-Медиа, 2014. – 107 с.

383. Шевченко Д.А. Принцип індивідуалізації покарання в кримінальному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д.А. Шевченко. – Запоріжжя, 2014. – 20 с.

384. Шевченко О.А. Поняття принципу невідворотності кримінальної відповідальності / О.А. Шевченко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – №3 – С. 460-468.

385. Шемшученко Ю.С. Що є право? / Ю.С. Шемшученко // Антологія української юридичної думки. В 10 т. [Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К.: Вид. Дім «Юридична книга». – 2005 – С. 30-46.

386. Шляпочников А.С. Н.В. Крыленко о социалистической законности / А.С. Шляпочников // Советское государство и право. – 1965. – №6. – С. 21-25.

387. Шундиков К.В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект): дис. ... кандидата юрид. наук: спец. 12.00.01 / Шундиков Константин Валентинович. – Саратов, 1999. – 182 с.

388. Шундиков К.В. Цели и средства в праве (общетеоретический аспект): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / К.В. Шундиков. – Саратов, 1999. – 24 с.

389. Экономический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://gufo.me/content_eco/cel-organizacii-7793.html#sel=4:2,4:2

390. Энциклопедический словар «Слово о человеке» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.slovochel.ru/celesoobraznost.htm

391. Явич Л.С. Право развитого социалистического общества. Сущность и принципы / Л.С. Явич. – М.: Юрид. лит., 1978. – 224 с.

392. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений / Л.С. Явич. – М.: Юрид. лит., 1961. – 172 с.

393. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – 288 с.

394. Язовских Ю.А. Проблемы вменения в российском уголовном праве: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ю.А. Язовских. – Екантеренбург, 1998. – 23 с.

395. Якушин В.А. Субъективное вменение и его значение в уголовном праве / В.А. Якушин. – Тольятти: ТолПИ, 1998. – 296 с.

396. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях особливої частини Кримінального кодексу України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г.З. Яремко. – Львів. – 2010. – 20 с.

397. Яремко Г.З. Система заходів кримінально-правового характеру / Г.З. Яремко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – №4. – Т. 7. – С. 89-92.

398. Ященко А.М. Призначення більш м’якого покарання ніж передбачено законом: деякі аспекти законодавчої регламентації та практичної реалізації / А.М. Ященко // Наше право. – 2014. – №3. – С. 128-133.

399. Stepanenko O. Realization of expediency principle of criminal law in law-enforcement activity / O. Stepanenko // Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata». – 2015. – №11/3. – С.113-117.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор Національного університету
«Одеська юридична академія»
_____ проф. В.В. Завальнюк
«__» _____ 2016 р.

АКТ
про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження Степаненко Оксани Василівни «Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України» в навчальну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: голови – першого проректора, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора М.Р. Аракеляна, членів комісії: директора Інституту кримінальної юстиції, кандидата юридичних наук, доцента В.М. Підгородинського, начальника навчально-методичного відділу, кандидата юридичних наук, доцента Г.І. Васильєва, в.о. завідувача кафедри кримінального права, доктора юридичних наук, професора Є.Л. Стрельцова, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Степаненко Оксани Василівни на тему: «Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних курсів «Кримінальне право», «Практика призначення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру», «Сучасні проблеми Загальної частини кримінального права України» та в науково-дослідній роботі студентів.

Рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації:

1. Хлопчик О. В. Становлення принципу суб'єктивного ставлення в вину / О. В. Хлопчик // Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – 2013. – № 3. – Частина 2. – Книга 1. – С. 158-163.

2. Хлопчик О. В. Категорії «ціль» та «доцільність» у кримінальному праві України / О. В. Хлопчик // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». – 2014. – № 9-2. – Том 2. – С. 91-94.

3. Степаненко О. В. Доцільність як принцип кримінального права / О. В. Степаненко // Право і суспільство. Науковий журнал. – 2015. – № 2. – С. 249-258.

4. Степаненко О. В. Реалізація принципу доцільності кримінального права в сфері кримінальної законотворчості [Електронний ресурс] / О. В. Степаненко // Порівняльно-аналітичне право. Електронне наукове видання. – 2015. – № 1. – С. 277-281. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/1_2015/82.pdf

5. Степаненко О. В. Використання оціночних понять у КК України з позиції принципу доцільності кримінального права / О. В. Степаненко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право». – 2015. – Випуск 34. – Том 3. – С. 59–61.

6. Stepanenko O. Realization of expediency principle of criminal law in lawenforcement activity / O. Stepanenko // Международный научно-практический правовой журнал «Legea si Viata». - 2015. - № 11/3. - С.113-117.

7. Хлопчик О. В. Доцільність як принцип кримінального права: постановка проблеми / О. В. Хлопчик // Проблемы государствообразования и правообразования в Украине: Материалы международной научно-практической конференции, г. Симферополь, 13-14 декабря 2013 года. - Симферополь: Научное обьединение «Юридическая мысль», 2013. – С. 109-111.

8. Хлопчик О. В. Проблеми осудності та питання доцільності [Електронний ресурс] / О. В. Хлопчик // Відповідальність за кримінальні правопорушення у сучасному вимірі: матеріали інтернет-конференції, присвяченої пам'яті українського криміналіста, професора Л.В. Багрій-Шахматова (м. Одеса, 27 грудня 2013 р.). – Одеса, 2013. – С. 99-102. – Режим доступу: http://www.onua.edu.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1885&Itemid=645&lang=ru&showall=1

9. Хлопчик О. В. Теоретичні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності / О. В. Хлопчик // Правове життя сучасної України : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (16-17 травня 2014 р., м. Одеса) : у 2 т. Т.1 / відп. ред. В.М. Дрьомін. – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 554-556.

10. Хлопчик О. В. Принцип доцільності кримінального права / О. В. Хлопчик // Четверті харківські кримінально-правові читання : тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів (м. Харків, 16-17 травня 2014 р.) / ред. кол.: В.Я. Тацій (голова. ред.) та ін. - Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого: Право, 2014. – С.49-51.

11. Хлопчик О. В. До питання визначення ознак принципів кримінального права / О. В. Хлопчик // Тенденції розвитку юридичної науки в XXI столітті: [Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до Дня науки, м. Київ, Національний авіаційний університет, 22 травня 2014 р.]. – С. 269-271.

12. Хлопчик О. В. Реалізація принципу доцільності при звільненні особи від кримінальної відповідальності / О. В. Хлопчик // Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 250-річчю трактату Чезаре Беккаріа (м. Одеса, 13 черв. 2014 р.) / МОН України ; НУ ОЮА ; ПРЦ НАПрН України ; Одес. відділ. ГО «Всеукр. асоц. кримін. права». – Одеса : Юридична література, 2014. – С. 259-265.

13. Степаненко О. В. Використання оціночних понять в Кримінальному кодексі України з позиції принципу доцільності кримінального права / О. В. Степаненко // VI Всеукраїнські наукові читання з кримінальної юстиції пам'яті професора В. П. Колмакова : матеріали Всеукраїнської

наук. конф. Молодих вчених, аспір. та студ. (м. Одеса, 18 квітня 2015 р.) / за заг. Ред. д.ю.н., проф. В.В. Тіщенка ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2015. – С. 278-280.

14. Степаненко О.В. Принцип доцільності кримінального права в сфері кримінальної законотворчості: постановка проблеми / О. В. Степаненко // Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права : матеріали Всеукраїнської Інтернет – конференції (м. Одеса, 20 квітня 2015 р.). – Одеса, 2015. – С. 203-208.

15. Степаненко О. В. Принцип доцільності в контексті реформування кримінального законодавства України / О. В. Степаненко // Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Одеса, 15-16 трав. 2015 р.) : у 2 т. / відп. ред. М. В. Афанасьєва ; НУ "ОЮА", Півден. регіон. центр НАПрН України ; передм. С. В. Ківалова. – Одеса : Юрид. л-ра, 2015. – Т. 2. – С. 233-235.

16. Степаненко О. В. Щодо категорії «політична доцільність» в кримінальному праві / О. В. Степаненко // Адвокатура: минуле та сучасність: матеріали V Міжнародної наукової конференції адвокатів, молодих вчених, аспірантів та студентів (14 листопада 2015 р., м. Одеса) / уклад. : І.В. Гловюк, О.В. Малахова, Л.Ю. Чекмарьова ; відп. за вип. М.М. Стоянов. – Одеса : Юридична література, 2015. – С. 230-221.

17. Степаненко О.В. Цілі та завдання кримінального права: співвідношення понять [Електронний ресурс] / О. В. Степаненко // Нормативні та прикладні засади удосконалення інституту призначення покарання та інших заходів кримінально-правового впливу: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Одеса, 26-27 грудня 2015 р.) / відп. ред.: В.О. Туляков. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. Режим доступу: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3260?locale-attribute=uk

18. Степаненко О.В. Методологія дослідження принципів кримінального права / О.В. Степаненко // Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (20 травня 2016 р., м. Одеса) : у 2 т. Т.2 / відп. ред. М.В. Афанасьєва. – Одеса : Юридична література, 2016. – С. 224-226.

Використання зазначених результатів дозволило детальніше розглянути розділи вищевказаних навчальних курсів, що стосується завдань, цілей та принципів кримінального права.

Голова комісії _____ М.Р. Аракелян

Члени комісії: _____ В.М. Підгородинський

_____ Г.І. Васильєв

_____ Є.Л. Стрельцов